

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

استان شناسی کیلان

(اجرای آزمایشی)

وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

برنامه‌ریزی محتوا و نظارت بر تألیف : دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

نام کتاب : استان‌شناسی گیلان (اجرای آزمایشی) - ۲۳۶/۵

مؤلفان : هاجر احمدی، حسینعلی روح‌بخش سیگارودی، سید مرتضی فلاح‌قوی بازو لیاستانی، دکتر نادر گل‌زاد ننه‌کران،

یوسف حسن‌بیگی، علی آذرهوش فتیده و سعید درویشی

ویراستاران : افسانه حبیب‌زاده کلی و دکتر حسن ستایش

آماده‌سازی و نظارت بر چاپ و توزیع : اداره کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی

تهران : خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)

تلفن : ۹ - ۸۸۸۳۱۱۶۱، دورنگار : ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی : ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹،

وبسایت : www.chap.sch.ir

مدیر امور فنی و چاپ : سید احمد حسینی

مدیر هنری، طراح گرافیک و جلد : طاهره حسن‌زاده

صفحه‌آرا : راحله زادفتح‌اله

حروفچین : فاطمه باقری مهر

مصحح : سیف‌الله بیک محمددلیوند، حسین چراغی

امور آماده‌سازی خبر : زینت بهشتی شیرازی

امور فنی رایانه‌ای : حمید ثابت کلاچاهی، پیمان حبیب‌پور

ناشر : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران : تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروبخش)

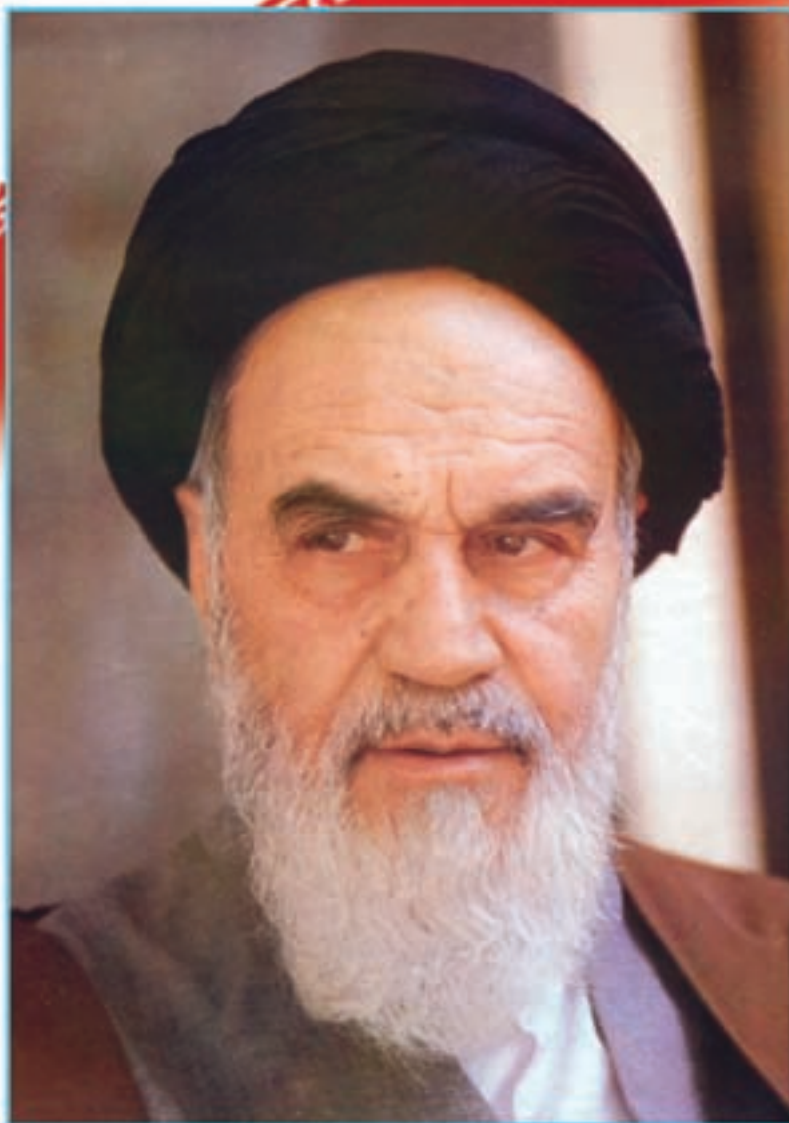
تلفن : ۵ - ۴۴۹۸۵۱۶۱، دورنگار : ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی : ۱۳۹ - ۳۷۵۱۵

چاپخانه : شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»

سال انتشار و نوبت چاپ : چاپ سوم ۱۳۹۱

حق چاپ محفوظ است.

شابک ۹۶۴-۰۵-۱۷۹۵-X ISBN 964-05-1795-X

نهضت برای اسلام نمی تواند محصور باشد در یک کشور و نمی تواند محصور باشد در حتی کشورهای اسلامی. نهضت برای اسلام همان دنباله نهضت انبیاست. نهضت انبیا برای یک محل نبوده است، پیغمبر اکرم اهل عربستان است لکن دعوتش مال عربستان نبوده، محصور نبوده به عربستان، دعوتش مال همه عالم است.

امام خمینی (ره)

فهرست

صفحه

فصل اول : جغرافیای طبیعی استان گیلان

درس اول : موقعیت جغرافیایی و وسعت استان	۲-۴
درس دوم : ناهمواری های استان و نحوه شکل گیری آن	۵-۹
درس سوم : وضعیت آب و هوایی گیلان	۱۰-۱۳
درس چهارم : منابع طبیعی و منابع آب استان	۱۴-۲۵
درس پنجم : مسائل زیست محیطی استان	۲۶-۲۹

فصل دوم : جغرافیای انسانی استان گیلان

درس ششم : تقسیمات سیاسی استان	۳۱-۳۵
درس هفتم : شیوه های زندگی در استان	۳۶-۴۴
درس هشتم : جمعیت و حرکات آن در استان	۴۵-۵۲

فصل سوم : ویژگی های فرهنگی استان گیلان

درس نهم : آداب و رسوم مردم استان	۵۴-۶۶
----------------------------------	-------

فصل چهارم : پیشینه و مفاخر استان گیلان

درس دهم : از گذشته استان محل سکونت خود چه می دانید؟	۶۸-۷۹
درس یازدهم : نقش مردم گیلان در دفاع از کیان و مرزهای ایران اسلامی	۸۰-۸۷

فصل پنجم : توانمندی های استان گیلان

درس دوازدهم : گردشگری در استان	۸۹-۱۰۱
درس سیزدهم : توانمندی های اقتصادی	۱۰۲-۱۰۷

فصل ششم : شکوفایی استان گیلان پس از پیروزی انقلاب اسلامی

درس چهاردهم : دستاوردها (وضعیت موجود)	۱۰۹-۱۱۸
درس پانزدهم : چشم انداز آینده استان	۱۱۹-۱۲۶

معلمان محترم، صاحب نظران، دانش آموزان عزیز و اولیای آنان می توانند نظر اصلاحی خود را در باره مطالب

این کتاب از طریق نامه به نشانی تهران - صندوق پستی ۳۶۳ ۱۵۸۵۵ - کد پستی مربوطه یا پیام تلگرام (Email)

talif@talif.sch.ir ارسال نمایند.

دفتر نامه ریزی و نمایندگی کتاب های بی سی

سخنی با دانش آموزان عزیز

شاید از خود سؤال کنید که برنامه‌استان‌شناسی چه نوع برنامه‌ای است؟ هدف برنامه‌ریزان درسی از تألیف کتاب استان‌شناسی چیست و مطالعه این کتاب چه اهمیتی دارد؟ پاسخ ما به شما دانش آموز عزیز این است که کتاب استان‌شناسی شما را با استان محل زندگی، مسائل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی، اقتصادی و فرهنگی آن آشنا می‌کند. از طرف دیگر یکی از انتظارات تربیتی دنیای امروز، تربیت شهروندانی آگاه است. یک شهروند مطلوب، نیازمند پیدا کردن درکی همه‌جانبه از واحدهای سیاسی کشور خود و سرزمین ملی در زمینه‌های مختلف است. این برنامه به شما کمک می‌کند تا از استان محل زندگی خود نگاهی جامع و همه‌جانبه پیدا کنید. کسب بصیرت نسبت به محیط زندگی و آگاهی از خصوصیات آنچه در گذشته و حال و مسائل محیطی، اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و پیشینه تاریخی استان به شما کمک خواهد کرد تا با بحث و گفت‌وگو بینشی عمیق از این مسائل پیدا کرده و راه‌حل‌های این مشکلات را پیدا کنید.

بدون شک شما مدیران آینده جامعه خواهید بود. زندگی مدرسه‌ای باید شما را به دانش لازم برای حل مسائل جامعه مجهز کند. مکانی که شما در آن زندگی می‌کنید توانمندی‌های مختلفی دارد؛ برای مثال، می‌توان به توانمندی‌های جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و انسانی اشاره کرد. خود شما بخشی از این سرمایه و توانمندی‌هایید. بهره‌برداری از توانمندی‌های بالقوه یک کشور در گرو شناخت همه‌جانبه محل زندگی شما و نیز کشور است. برنامه‌استان‌شناسی به شما می‌آموزد که فرصت‌های موجود در استان شما کدام است و یا این که تهدیدها و ناتوانی‌ها را چگونه می‌توانید به فرصت تبدیل کنید؟

فراموش نکنید که همه امکانات موجود در محیط فرصت است، آب و هوا، بیابان، کوه، رودخانه، جنگل، نیروی انسانی، میراث فرهنگی، صنایع دستی و خیلی چیزهای دیگر، مهم این است که پیاموزید چگونه از این فرصت‌ها در جهت سعادت خود و جامعه استفاده کنید.

آگاهی از مسائل استان موجب خواهد شد تا از علل پیشرفت و یا عقب ماندگی استان خود آگاه شوید و برای حل آن، راه‌حل‌های خلاق پیدا کنید.

ممکن است این سؤال در ذهن شما مطرح شود که آیا بهتر نیست آموزش درباره محیط زندگی یا موضوعات اجتماعی از محیط نزدیک آغاز شود و سپس به محیط دورتر مانند استان و یا کشور بینجامد. ما در این برنامه از طریق طرح پرسش‌ها و فعالیت‌های مختلف این فرصت را برایتان فراهم کرده‌ایم.

بدون شک مطالعه شهر و استان در زمینه‌های جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آداب و رسوم محلی نه تنها می‌تواند موجب دل بستگی به زادگاه و سرزمین ملی شود، بلکه این فرصت را فراهم می‌کند تا با گنجینه‌های مختلف طبیعی، انسانی، فرهنگی و فناوری کشور خود آشنا شوید. در این برنامه درمی‌یابید که افراد زیادی چه در گذشته یا حال در استان شما برای اعتلای کشور تلاش کرده‌اند.

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شرایطی را فراهم کرد که دولت و مردم با احساس مسئولیت بیشتری برای پیشرفت همه‌جانبه ایران عزیز تلاش کنند. در ادامه این تلاش‌ها جهت رسیدن به قله رفیع سربلندی و شکوفایی ایران اسلامی که به همت و کوشش شما دانش‌آموزان عزیز بستگی دارد امید است با عنایت حق تعالی و اعتماد به نفس از هیچ کوشش و خدمتی دریغ نکنید. در این راه قطعاً راهنمایی‌های مفید دبیران محترم جغرافیا بسیار سودمند خواهد بود.

به امید موفقیت شما

گروه جغرافیای دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی

استان گیلان از دیدگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران

گیلان موقعیتی ممتاز نه فقط از لحاظ اقلیمی و جغرافیایی، بلکه از لحاظ تاریخی و انسانی دارد. هرچه در مدّ نگاه خود به این سرزمین دقّت می‌کنیم، نشانه‌های عظمت بیشتری را در آن می‌بینیم. گیلان سرزمینی نابغه‌پرور است. علمای بزرگ، فقیهان، فیلسوفان، شاعران و ادیبان، صنعتگران و دانشمندان، مردان و زنان از خودگذشته شجاع در تجربه‌های گوناگون این کشور، سرتاسر تاریخ این

خطّه عزیز و پُربرکت را انباشته‌اند. از لحاظ اعتقادات مذهبی، این منطقه پُربرکت و پُرطراوت، یکی از نخستین مناطق کشور ماست که دروازه‌های ناگسودنی خود را بر روی خاندان پیغمبر و آل علی گشود. سال‌های متمادی، بنی‌امیه و بنی‌عبّاس سعی کردند از دیواره عظیم البرز عبور کنند و لشکریان خود را به این منطقه بیاورند اما موفق نشدند. این معبر، با شمشیر و زور باز نشد؛ با عشق و ایمان باز شد. روزی که فرزندان مظلوم علی و فاطمه از جور بنی‌امیه و بنی‌عبّاس، در این کوه‌های سر به فلک کشیده به دنبال دل‌های مهربان و دست‌های کارآمد می‌گشتند، به مردم گیلان و خطّه شمال کشور دست یافتند. این‌جا بود که دروازه البرز باز و اسلام علوی وارد شد. این مردم از روز اوّل که مسلمان شدند، آل علی را قبله اسلامی و معلّم خود انتخاب کردند. از همین منطقه چند هزار مرد شجاع و دلاور، برای یاری فرزندان زیدبن علی به یمن رفتند. حکومت علوی یمن، با بازوی دلاور مردان این خطّه بر سر کار آمد. زیدی‌ها در یمن هیچ نیرویی نداشتند؛ گیلانی‌ها به آن‌جا رفتند و حکومت فرزندان زیدبن علی شهید را سرپا کردند. این، آغاز تاریخ اسلامی این منطقه است. در طول تاریخ، رنگ‌های گوناگون بر سیاست این کشور پهناور سایه افکند؛ اما رنگ ثابت این مردم، ایمان بود. در دوران مشروطیت، در دوران استبداد صغیر، در دوران دست‌اندازی انگلیسی‌ها و دیگر بیگانگان متجاوز به ایران — در همه این تجربه‌ها — گیلانی‌ها نشان دادند که پیشروند.

میرزا کوچک شجاع جنگلی، یک نمونه و یک مسطوره است؛ و آلا وقتی مرحوم میرزا کوچک جنگلی در این منطقه دلش با احساسات شجاعانه اسلامی بیدار شد، آن روز نغمه اتحاد اسلام در سرتاسر گیلان و در بین خواص این مرز و بوم پیچیده بود. گیلانی‌ها پیشرو مبارزات سیاسی و فعالیت‌های مطبوعاتی بودند؛ از جمله، قدیمی‌ترین روزنامه‌های کشور و قدیمی‌ترین فعالیت‌های سیاسی، در این منطقه بوده است. در دوران رژیم ستم‌شاهی چون این جا خطه سرسبز و بابرکتی بود و آن را برای خودشان می‌خواستند - نه برای مردم - انواع و اقسام جاذبه‌هایی را که برای آن‌ها جاذبه محسوب می‌شد، در این استان ایجاد کردند؛ شاید بتوانند دین را از این مردم جدا کنند. من در آن سال‌ها به گیلان آمدم و رشت و مناطق مختلف این استان را از نزدیک مشاهده کردم. دیدم دست‌های استعماری و مغرض، با فکر و دل و جان این مردم چه می‌کند؛ شاید بتواند این‌ها را از دین و دینداری جدا کند. اما بعد از آن که شعله انقلاب برخاست و انقلاب پیروز شد، همه دیدند یکی از نقاطی که آن چنان پای مردانگی و استقامت فشرده که همه را متوجه خود کرد و هویت و شخصیت خود را نشان داد، منطقه شمال کشور، از جمله منطقه گیلان بود؛ چه در انقلاب، چه در جنگ، چه در روزهای قبل از جنگ در آغاز انقلاب؛ وقتی که هر کدام از گروهک‌های گوناگون می‌خواستند یارگیری و سربازگیری کنند و از فضایی که با خون مردم مسلمان و با همت جوانان مؤمن و تحت رهبری امام بزرگوار پدید آمده بود، سوءاستفاده کنند. من همان روزها وارد رشت شدم، برای این که در محافل دانشگاهی و میان جوانان سخنرانی کنم. فراموش نمی‌کنم، در میدان بزرگ شهر آن قدر پلاکارد و اعلامیه‌های بزرگ و پرده‌های عظیم از طرف گروهک‌ها زده شده بود که انسان متحیر می‌ماند؛ با شهید دکتر عضدی به قبرستان شهر رفتیم تا بر مزار میرزا کوچک فاتحه‌ای بخوانیم. آن جا هم عناصر گروهک‌ها خودشان را رساندند برای این که ما را تهدید کنند؛ برای این که میرزا کوچک خان را تحقیر کنند؛ برای این که حرکت عظیم اسلامی مردم ایران را یک حرکت مادی و جدای از انگیزه‌های معنوی بنمایانند، که البته موفق نشدند. در آن شرایط، انسان گمان نمی‌کرد که پنجه متجاوز آن بیگانه پرست‌ها از این شهر و از این استان کنده شود؛ اما دین و ایمان و عشق و معنویت و جوهر ذاتی مردم این منطقه، دست‌ها و انگشتان بیگانه را قطع کرد و اسلام و انگیزه‌های ایمانی و خواست برخاسته از دل و جان مردم مؤمن این استان را بر هوس‌های فاسد و مفسد بیگانگان غلبه داد. گیلان نشان داد که از اعماق جان به اسلام و قرآن و مکتب اهل بیت - علیهم السلام - معتقد است. بعد هم دوران جنگ تحمیلی شد. در این دوران، لشکر گیلان یکی از لشکرهای خط‌شکن بود. سرداران، شهیدان و جانبازان گیلانی، ستارگان درخشانی شدند که از یادها هرگز نخواهند رفت. این یک تصویر بسیار کوچک و بسیار کم‌رنگ از مناقب مردم گیلان است. این جا یک خطه بسیار پُربرکت است.

تصویر ماهواره ای استان گیلان

تصویر فوق یک تصویر ماهواره ای Landsat ۷ است که از کل استان در سال های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۲ هجری شمسی گرفته شده است. در این تصویر که تحت عنوان تصویر گویا شده، شناخته می شود، خطوط آبی رنگ رودخانه ها، خطوط سیاه رنگ جاده ها و خطوط قهوه ای رنگ شبکه مختصات جغرافیایی را نشان می دهد. همچنین زمین های زراعی دارای محصول، به رنگ سبز روشن، باغات و اراضی جنگلی به رنگ سبز تیره و اراضی بایر و لم یزرع به رنگ سفید دیده می شوند.

(عکس از سازمان فضایی ایران)

فصل اول

جغرافیای طبیعی استان گیلان

درس اول موقعیت جغرافیایی و وسعت استان

موقعیت جغرافیایی و وسعت^۱

استان گیلان با مساحت ۱۴۰۴۲ کیلومترمربع یکی از استان‌های شمالی ایران است که در کرانه جنوب غربی دریای خزر و دامنه‌های شمالی البرز غربی و دامنه‌های شرقی تالش واقع شده است.

شکل ۱-۱ نقشه تقسیمات کشوری جمهوری اسلامی ایران به تفکیک استان‌ها

۱- استان گیلان به طور تقریبی بین نصف النهارهای ۴۸°۳۴' تا ۵۰°۳۶' طول شرقی و مدارهای ۳۶°۳۴' تا ۳۸°۲۷' عرض شمالی قرار دارد.

جغرافیای طبیعی استان

مزایای چنین موقعیت جغرافیایی عبارت است از :

– یکی از سرسبزترین، زیباترین و حاصل خیزترین استان های کشور

– داشتن آب و هوای معتدل

– برخورداری از موقعیت ارتباطی ممتاز

– فاصله مناسب با مرکز سیاسی کشور در مقایسه با تعداد زیادی از استان ها.

با وجود برخورداری از چنین مزایایی، واقع شدن کوه های تالش و البرز غربی در سرتاسر بخش غربی و جنوبی استان – همانند

سدی – ارتباط آن قسمت را با ایران مرکزی، با محدودیت و مشکلاتی روبه رو کرده است که تنها راه ارتباط طبیعی آن با قسمت های داخلی از طریق دره سفیدرود است.

شکل ۱-۲ – تصویر ماهواره ای از ناهمواری های گیلان و بخشی از ساحل دریای خزر

فعالیت ۱

- با توجه به شکل ۱ به موارد زیر پاسخ دهید :
- در جنوب و جنوب غرب استان گیلان کدام استان‌ها واقع شده‌اند؟
  - استان گیلان با کدام کشور مرز خشکی دارد؟
  - با توجه به شکل ۱-۲ نقاط زیر را بر روی تصویر ماهواره‌ای پیدا کنید.
  - ۱- سفیدرود
  - ۲- شهر رشت
  - ۳- رشته کوه البرز
  - ۴- دریاچه پشت سد منجیل
  - ۵- بخشی از کوه‌های تالش

بیشتر بدانیم

نزدیکی و مجاورت با کشورهای تازه استقلال یافته از طریق دریا و خشکی، از پتانسیل‌های بالای استان ما حکایت دارد که ناشی از موقعیت جغرافیایی آن است. این موقعیت، از گیلان پلی ساخته است که دستیابی به بازارهای انرژی منطقه و کالاهای اقتصادی آسیای میانه و اروپای شرقی را فراهم می‌کند که این موضوع در موازنه قدرت و دخالت در تصمیمات منطقه‌ای و بین‌المللی به نفع ایران، بسیار مؤثر واقع می‌شود.

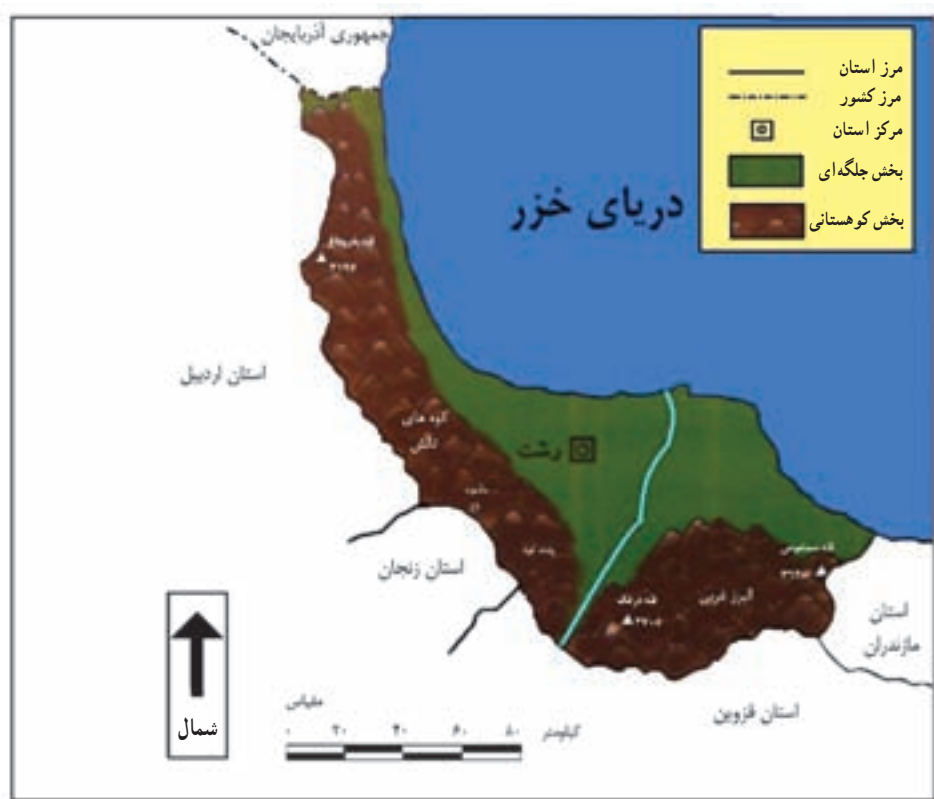
درس دوم ناهمواری‌های استان و نحوه شکل‌گیری آن

ناهمواری‌های گیلان نتیجه فعالیت نیروهای درونی و بیرونی در دوره‌های مختلف زمین‌شناسی است. پی‌ریزی اسکلت ناهمواری‌ها در گیلان مربوط به حرکات کوه‌زایی اواخر دوران دوم زمین‌شناسی است که در شکل‌گیری قطعی آن‌ها کوه‌زایی آلپی دوره ترشیاری از دوران سوم زمین‌شناسی تأثیر داشته است. در دوره کوتاه‌تر، تغییرات زمین‌ساختی جدید و به‌ویژه عوامل فرسایشی مهم‌ترین تأثیر را در تغییر شکل چهره زمین در این ناحیه داشته‌اند.

ناهمواری‌های استان چگونه است؟

از نظر ناهمواری در استان گیلان، دو ناحیه قابل تشخیص است: یکی، ناحیه کوهستانی و مرتفع و دیگری، ناحیه پست و هموار (شکل ۱-۳).

الف) ناحیه کوهستانی و مرتفع: این بخش، قسمتی از مجموعه ناهمواری‌های جنوب دریای خزر است که از دره رود آستارا در شمالی‌ترین نقطه تا کوه‌های شمام در شرق کشیده شده است و شامل دو مجموعه مجزا تحت عنوان کوه‌های تالش و کوه‌های

شکل ۱-۳- نقشه ناهمواری‌های استان

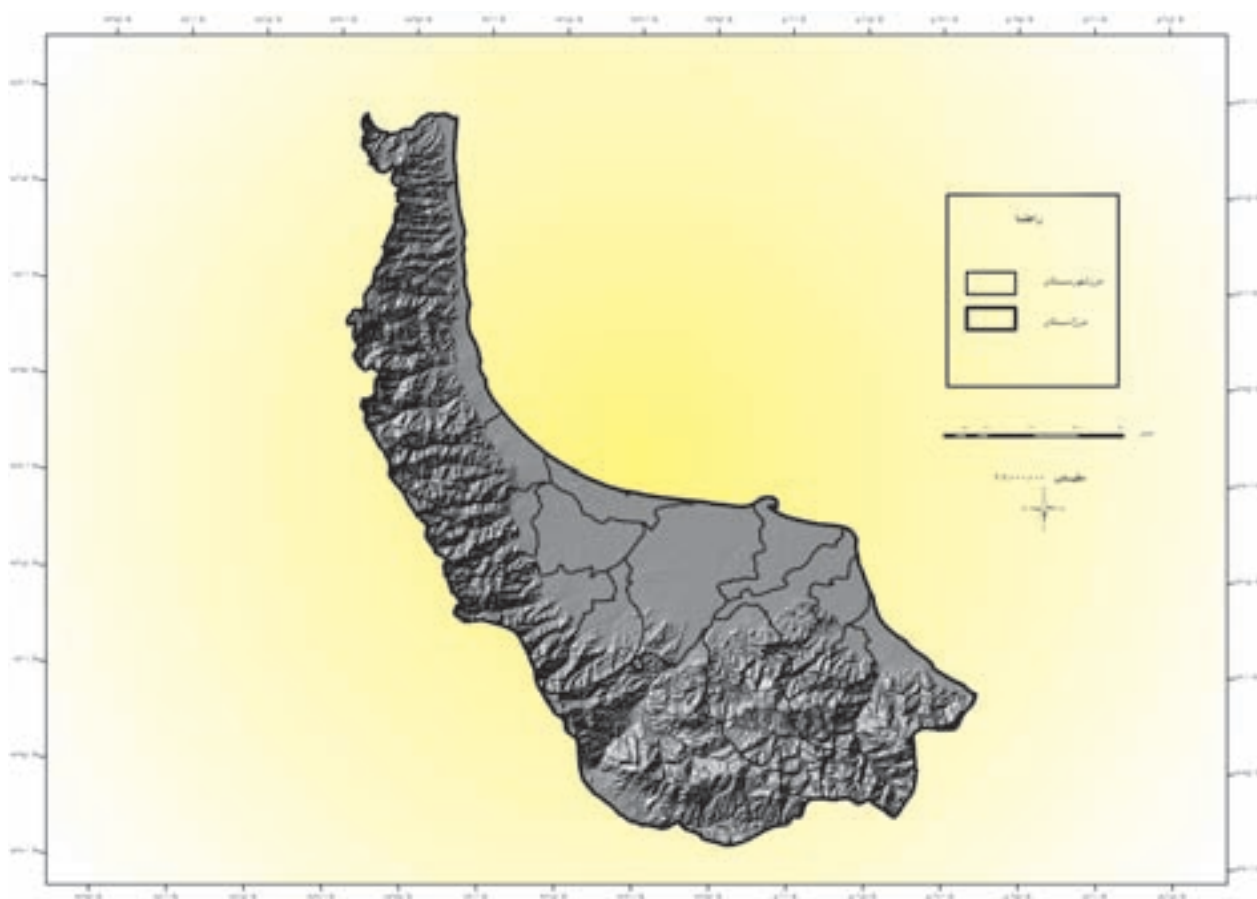

البرز می شود که به وسیله دره سفیدرود از هم جدا می شوند (شکل ۱-۳).

ویژگی های کوه های تالش : این کوه ها از دره رود آستارا تا تنگ منجیل کشیده شده اند و شامل کوه های منطقه تالش، ماسوله و پشته کوه می شوند. دامنه های شرقی این کوه ها پرشیب و پوشیده از جنگل است که رودهای متعدد، دره های عمیقی در آن حفر کرده اند. این رشته کوه مانعی بر سر راه بادهای مرطوب دریای خزر برای رسیدن به استان های اردبیل و زنجان است. از مهم ترین قله های این بخش، بغروداغ در منطقه تالش را می توان نام برد (شکل ۱-۳).

ویژگی های البرز غربی : با جهتی تقریباً غربی - شرقی و از دره سفیدرود به طرف شرق کشیده شده اند و ارتفاعات منطقه عمارلو، دیلمان، لاهیجان و اشکورات رودسر را شامل می شوند. شیب تند دامنه ها به طرف دریای خزر و شیب کم آن به طرف دره شاهرود است. از قله های مهم آن می توان قله دُلفک (درفک) و بلندترین قله استان یعنی سُمَاموس را نام برد (شکل ۱-۳).

ب) ناحیه پست و هموار : ناحیه پست و هموار گیلان باریکه جنوبی دریای خزر است که بلافاصله از دریا شروع شده و امتداد آن تا پای کوه های البرز و تالش می رسد. عرض جلگه در این محدوده متغیر است. در بعضی قسمت ها از جمله محدوده آستارا و تالش و همچنین رودسر تا چابکسر، وسعت جلگه به حداقل می رسد؛ در حالی که در امتداد سفیدرود، جلگه عریض می شود و عرض آن به ۶۰

شکل ۱-۴- نقشه پستی و بلندی های استان گیلان

جغرافیای طبیعی استان

کیلومتر افزایش می‌یابد. رسوب‌گذاری رودها در ساحل دریا، از عوامل اصلی و عمده شکل‌گیری جلگه گیلان محسوب می‌شود. با توجه به واقع شدن استان گیلان در قلمرو چین‌خوردگی‌های آلپ - هیمالیا و همچنین، تحت تأثیر فشارهایی که از درون زمین به این بخش از ایران وارد شده گسل‌های متعددی را به وجود آورده است. فعالیت این گسل‌ها سبب شکسته شدن مخروط افکنه‌ها و ایجاد زمین‌لرزه‌ها^۱، حرکات دامنه‌ای، (لغزش و ریزش کوه) ظهور چشمه‌های متعدد و... می‌شود. از مهم‌ترین گسل‌های گیلان می‌توان گسل‌های البرز، آستارا، سفیدرود، لاهیجان و گسل‌های میانی البرز غربی و تالش جنوبی را نام برد (شکل ۵-۱).

شکل ۵-۱- نقشه گسل‌های استان

۱- به علت فاصله کم کانون زلزله‌ها با مرکز سطحی آن در استان ما، قدرت تخریب آن‌ها بسیار بالاست.

فعالیت ۲

– با توجه به شکل ۵-۱ و وجود گسل‌های متعدد در گیلان انجام چه کارها و برنامه‌هایی ضروری است؟ چرا؟

– با راهنمایی دبیر خود قسمت‌هایی از استان مان که با خطر لغزش زمین روبه‌رو هستند را نام ببرید و علت آن را توضیح دهید.

استان گیلان سرزمینی است که بیشترین پدیده‌های طبیعی را می‌توان در آن مشاهده کرد. از مهم‌ترین این پدیده‌ها می‌توان دریای خزر و سواحل زیبای آن، تالاب انزلی، جنگل‌ها، سفیدرود و ارتفاعات البرز غربی و تالش را نام برد.

فعالیت گروهی

– دلایل اهمیت تالاب انزلی را به صورت گزارشی تهیه کرده و به کلاس ارائه دهید.

شکل ۶-۱- چشم اندازی از تالاب انزلی

بیشتر بدانیم

تالاب انزلی : یکی از زیباترین پدیده‌های طبیعی استان گیلان، تالاب انزلی است که محصول تحول جلگه ساحلی دریای خزر است. زیربنای این تالاب را رسوبات دلتایی سفیدرود می‌دانند که از گذشته بر جای مانده است. این رود، رسوبات را با توجه به حرکت امواج، جریان دریایی و شکل ساحل در این محدوده، به دریا منتقل کرده که موجب شکل‌گیری زبانه ماسه‌ای ساحلی شده و ارتباط دریا را با آبگیر پشت زبانه ماسه‌ای ساحلی قطع کرده و تالاب انزلی را به وجود آورده است. این تالاب، زیستگاه مناسبی برای گیاهان، آبزیان و پرندگان است و در چرخه اقتصاد ساکنان اطراف خود نقش مهمی دارد.

درس سوم وضعیت آب و هوایی گیلان

عوامل مؤثر بر آب و هوای گیلان کدام اند؟

استان گیلان به طور کلی در قلمرو آب و هوای معتدل و مرطوب قرار دارد و نمناکترین منطقه سواحل جنوبی دریای خزر است. عوامل مؤثر در آب و هوای آن عبارت اند از: ارتفاع و جهت کوه‌های البرز غربی و تالش، مجاورت با دریای خزر، جابه‌جایی توده‌های هوایی شمالی و غربی، وزش بادهای محلی (گرمش، باد منجیل و...) و پوشش متراکم جنگلی. - ورود توده‌های هوای سیبری به گیلان به‌ویژه در فصل پاییز و گاهی اوقات همراهی بادهای غربی با آن، از یک طرف موجب

گسترش موج سرما در بخش‌های مختلف استان شده، از طرف دیگر، سبب ریزش باران در مناطق پست و هموار و بارش برف و وقوع یخبندان در ارتفاعات می‌شود.

- ورود توده‌های هوای غربی از اقیانوس اطلس، دریای مدیترانه و دریای سیاه باعث وزش باد و ریزش‌های جوی در استان گیلان به‌ویژه در فصول پاییز و زمستان می‌شود.

- وجود دریای خزر در سرتاسر مرز شمالی استان و بخار آب حاصل از آن سبب افزایش رطوبت نسبی در هوای گیلان شده است که این امر علاوه بر فراهم کردن شرایط مناسب برای ایجاد بارش، موجب تعادل دمایی شبانه‌روز و همچنین فصول گرم و سرد سال می‌شود.

ویژگی‌های بارش و دما در استان گیلان

الف) بارش: میانگین سالانه ریزش‌های جوی در استان گیلان بدون محاسبه محدوده کوچکی در جنوب شهرستان رودبار بیش از ۱۴۰۰ میلی‌متر است که از میانگین بارش کل کشور (۲۴۰ میلی‌متر) بسیار بیشتر است. پراکندگی بارش در

شکل ۷-۱- نقشه خطوط همبارش استان گیلان

جغرافیای طبیعی استان

نقاط مختلف استان یکسان نیست. بالاترین مقدار بارش در ایستگاه انزلی (بیش از ۱۷۰۰ میلی متر) است و به طرف غرب و شرق استان و همچنین از شمال به جنوب از مقدار بارش کاسته می شود (شکل ۱-۷).

توزیع فصلی بارش در استان نشان می دهد که پاییز با مجموع ۴۱/۵ درصد بارش سالانه، بیشترین و بهار با مجموع سالانه ۱۲/۵ درصد، کمترین مقدار بارش را دریافت می دارند. استان گیلان از بارش تابستانه بسیار چشمگیری نسبت به سایر نواحی آب و هوایی برخوردار است؛ به گونه ای که ۲۳/۲ درصد بارش سالانه در این فصل اتفاق می افتد (شکل ۱-۸) که علت آن، گرم بودن سطح زمین و ورود رطوبت زیاد از طریق نسیم دریا به خشکی است.

شکل ۱-۸- توزیع فصلی بارش استان گیلان بر حسب درصد

جدول ۱-۱- میانگین بارش سالیانه و درصد توزیع فصلی بارش در چند ایستگاه هواشناسی گیلان

ایستگاه هواشناسی	میانگین باران سالانه به میلی متر	درصد بارش در زمستان	درصد بارش در بهار	درصد بارش در تابستان	درصد بارش در پاییز
آستارا	۱۳۸۱	۲۲/۲	۱۳/۸	۲۶/۴	۳۷/۶
انزلی	۱۷۱۵/۹	۲۰/۹	۸/۱	۲۵/۶	۴۵/۴
لاهیجان	۱۵۱۷/۷	۲۵/۵	۱۳/۴	۲۰	۴۱/۱
رامسر ^۱	۱۲۱۰/۱	۱۹	۱۱/۶	۲۱/۷	۴۷/۷
رشت	۱۳۶۳/۷	۲۶/۷	۱۲/۲	۲۱	۴۰/۱
پلمبرا	۱۴۱۴/۶	۲۲/۶	۱۵/۸	۲۴/۴	۳۷/۲
میانگین	۱۴۳۳/۸	۲۲/۸	۱۲/۵	۲۳/۲	۴۱/۵

۱- به دلیل تشابه اقلیمی چابکسر با رامسر و عدم وجود ایستگاه آب و هواشناسی در چابکسر، از داده های آماری رامسر استفاده می شود.

شکل ۹-۱- نقشه خطوط هم دما در استان گیلان

ب) دما : با توجه به این که جنوبی ترین نقطه استان گیلان با شمالی ترین قسمت آن حدود دو درجه از نظر عرض جغرافیایی اختلاف دارد و در آب و هواشناسی، این مقدار در تفاوت های دمایی تأثیر چندانی ندارد ولی شرایط دما در این محدوده کم وسعت، تفاوت های زیادی را نشان می دهد. علت اصلی کاهش دما از شمال به جنوب استان گیلان در چیست؟ چرا گرم ترین نقطه، محدوده کوچکی در جنوب استان در حوزه شهرهای منجیل و لوشان است؟ (شکل ۹-۱).

انواع آب و هوا در استان گیلان

در استان گیلان، سه نوع آب و هوا قابل تشخیص است :

- ۱- آب و هوای معتدل و مرطوب : مناطق جلگه ای و کوهپایه ای را دربر می گیرد. زمستان های معتدل، تابستان های گرم و مرطوب و بارندگی سالانه بین ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ میلی متر از ویژگی های این نوع آب و هواست.
- ۲- آب و هوای مرطوب کوهستانی : ارتفاعات بیش از ۱۵۰۰ متر را دربر می گیرد و ویژگی آن، داشتن زمستان های سرد و پربرف و تابستان های معتدل است.

جغرافیای طبیعی استان

۳- آب و هوای نیمه خشک : مساحت کمی از مناطق استان گیلان در محدوده شهرستان رودبار را دربر می گیرد و مهم ترین

ویژگی آن بارش کم و خشکی هواست.

در برخی از سال ها تغییرات آب و هوایی مانند افزایش یا کاهش شدید بارش در استان ما مخاطراتی چون : خشکسالی، سیل، برف شدید و ... را ایجاد می کند که مشکلاتی را به خصوص در زمینه کشاورزی و زندگی روزمره مردم سبب می شود.

شکل ۱۰-۱- ب- نقشه رطوبت نسبی

شکل ۱۰-۱- الف- سیل در گیلان

فعالیت ۳

- سه روستا یا شهر در استان نام ببرید که هر کدام دارای یکی از انواع آب و هوای استان باشد.
- با توجه به شکل ۸-۱، دومین فصل پرباران گیلان کدام است؟ چه تفاوتی از این نظر با سایر نقاط ایران دارد؟ علت آن را بنویسید.

تحقیق کنید

- در مورد یکی از مخاطراتی که در بالا به آن اشاره شده و در سال های اخیر در محل زندگی شما رخ داده است گزارشی تهیه کنید و در آن به راه های مقابله با این مخاطرات نیز اشاره کنید.

درس چهارم منابع طبیعی استان

منابع طبیعی استان به دو بخش، تجدیدپذیر و تجدیدناپذیر، تقسیم می‌شود و با توجه به وضعیت خاص استان از نظر زیست محیطی، به بررسی اجمالی منابع طبیعی تجدیدپذیر آب، خاک، پوشش گیاهی و زندگی جانوری آن می‌پردازیم.

وضعیت منابع آب استان چگونه است؟

منابع آب در هر مکان از جمله گیلان، تابعی است از نزولات جوی که به‌طور عمده به‌صورت برف و باران فرو می‌ریزد. با توجه به ویژگی‌های اقلیمی، استان ما نمناک‌ترین و پر باران‌ترین منطقه کشور است، می‌توان به یقین ادعا کرد که از استثنای ترین مناطق کشور از نظر برخورداری از منابع آب است. می‌دانیم آب، الفبای آبادانی و مبنای شکل‌گیری تمدن است، بنابراین استان گیلان به برکت بهره‌مندی از این موهبت الهی از سابقه فرهنگی بسیار بالایی برخوردار است. منابع آب استان به دو بخش تقسیم می‌شوند: یکی، منابع آب سطحی و دیگری، منابع آب زیرزمینی.

بیشتر بدانیم

آب‌های سطحی و زیرزمینی تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل شکل می‌گیرند که عبارت‌اند از:

- شرایط اقلیمی
- وضعیت ناهمواری
- تشکیلات زمین‌شناسی
- پوشش گیاهی به‌ویژه جنگل.

با توجه به شباهت‌های موجود در موارد فوق، جریان‌های آبی منطقه، از نظر رژیم آبی تفاوت زیادی با یکدیگر ندارند؛ جز سفیدرود که منشأ آن خارج از استان گیلان است.

منابع آب زیرزمینی

منابع آب زیرزمینی در استان ما وضعیت بسیار مطلوبی دارد؛ به‌گونه‌ای که فراوانی تعداد رودها و تغذیه مناسب آن‌ها از بستر رودهای اصلی و فرعی، بالا بودن میزان بارش و ضخامت زیاد رسوبات در این محدوده، موجب شکل‌گیری سفره‌های آب شیرین غنی شده است.

منابع آب سطحی

منابع آب سطحی منطقه به دو بخش آب‌های ساکن و جاری تقسیم می‌شوند که بیشترین نقش را در تأمین آب مورد نیاز بخش‌های مختلف مصرف در استان برعهده دارند. منابع آب ساکن که شامل دریای خزر و آبگیرها (تالاب‌ها و استخرها) می‌شوند، از

جغرافیای طبیعی استان

ارزش بسیار بالایی برخوردارند و از گذشته‌های دور، در ارتقای سطح زندگی مردم کناره‌آنها به اشکال مختلف مؤثر بوده‌اند. از مشخصات بارز جلگه ساحلی در گیلان، وجود تعداد زیادی آبگیرهای کوچک و بزرگ (سل) در ابتدا، انتها و طرفین مسیر رودهاست که تحت تأثیر عوامل متعددی شکل گرفته‌اند. عمده‌ترین موارد استفاده از آبگیرها عبارت‌اند از:

- الف: آبیاری زمین‌های کشاورزی
- ب: جمع‌آوری آب نزولات جوی از روی اراضی که به رودها راه ندارند
- پ: پرورش ماهی
- ت: صید و شکار
- ث: به عنوان یک زیستگاه طبیعی
- ج: تنظیم جریان آب رودها در مواقع سیلابی و کاهش آثار تخریبی آن در قسمت‌های پایین دست رود.

شکل ۱۱-۱ نقشه پراکندگی رودهای استان گیلان

— وضعیت استان ما از نظر برخورداری از آب‌های جاری در سطح کشور استثنایی است و شکل ۱۱-۱ نشان‌دهنده تراکم بالای شبکه آبراهه‌ای آن است. از رودهای معروف استان می‌توان سفیدرود، آستاراچای، حویق، کرگان‌رود، ماسوله رودخان، پل‌رود و شلمان‌رود را نام برد که ویژگی آن‌ها به غیر از سفیدرود عبارت‌اند از:

داشتن مسیری کوتاه، پرشیب، دره‌های عمیق در دامنه کوه‌ها، حوضه آبرگیر پوشیده از جنگل و تغییرات زیاد در میزان آبدی روزانه. کرگان‌رود و پل‌رود از جمله رودهایی هستند که رژیم آبدی آن‌ها تحت تأثیر برف و باران است؛ زیرا بخشی از حوضه آبرگیر آن‌ها در نواحی کوهستانی مرتفع واقع شده است. رژیم آبی بقیه رودهایی که از دامنه‌های شمالی البرز غربی و دامنه‌های شرقی کوه‌های تالش سرچشمه می‌گیرند، تحت تأثیر بارندگی قرار دارند؛ مانند آستاراچای، حویق، ماسوله رودخان و شلمان‌رود. بین حداکثر آبدی این رودها با رودهای قبلی، تفاوت زمانی وجود دارد؛ به‌طور کلی، حداکثر آبدی رودهای گیلان در دو فصل پاییز و بهار است.

سفیدرود و نقش آن در توسعه استان گیلان

وسعت حوضه آبریز این رود معادل ۵۶۲۰۰ کیلومتر مربع است. سفیدرود پرآب‌ترین رودخانه گیلان است که می‌توان گفت سهمی از گیلان حاصل‌خیز را به مردم این استان هدیه کرده است. شاخه اصلی این رود، قزل‌اوزن نام دارد که از کوه‌های چهل‌چشمه^۱ در کردستان سرچشمه گرفته، در مسیر خود بخشی از آب‌های آذربایجان و زنجان را زه‌کشی و در منجیل به شعبه دیگری به نام شاه‌رود می‌پیوندد و از آن پس، به‌سوی گیلان سفیدرود خوانده می‌شود که در بندر کیشهر به دریای خزر می‌ریزد. رژیم آبی این رود به برف و باران بستگی دارد. بخش وسیعی از سرچشمه آن در محدوده کوهستانی با ارتفاعی بالاتر از ۱۵۰۰ متر و زمستانی سرد قرار گرفته است. بارش برف زمستانی در سرچشمه این رود، نقش مهمی در آبدی بهار این رود دارد.

وسعت زیاد جلگه در این قسمت و همچنین، حجم بالای آب ورودی از طریق آن ضمن این که نقش اصلی این رود را در شکل‌گیری تراکم‌ترین هسته‌های جمعیتی و نیز فعالیت‌های کشاورزی و صنعتی آشکار می‌سازد و از طرفی دیگر، اجرای اغلب طرح‌های عمرانی — آبیاری مدرن گیلان را در امتداد این رود توجیه می‌کند. حیات طبیعی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی گیلان به میزان زیادی به سفیدرود و رودهای فرعی دیگری که از محدوده رودبار تا امامزاده هاشم به آن وارد می‌شوند، وابسته است.

شکل ۱۲-۱ رودخانه سفیدرود

بستر فعالیت برای کشاورزی و سکونتگاه‌های شهری و روستایی را رسوبات آبرفتی این رود فراهم ساخته است. وجود آب زیاد رود و انواع مواد معلق در آن، ضمن تأمین مواد غذایی ماهی‌ها، محل مناسبی را برای تخم‌ریزی ماهیان و حفاظت تخم آن‌ها در مقابل قارچ‌های انگلی مهیا می‌سازد. این امر از یک طرف موجب ازدیاد منابع دریایی و تأمین بخشی از پروتئین گروه‌های انسانی اطراف رود می‌شود و از طرفی دیگر سبب شکل‌گیری فعالیت‌های جانبی مانند صیادی و ساخت انواع وسایل سنتی صید می‌گردد.

۱- به زبان محلی به این کوه‌ها چهل‌چم می‌گویند (چم به زبان کردی یعنی رود).

بیشتر بدانیم

شکل ۱۳-۱. سد مخزنی سفیدرود در منجیل با ارتفاع ۹۲ متر و طول تاج ۴۲۵ متر، بزرگ‌ترین طرح آبیاری استان

با توجه به غنای آب منطقه (۱۱۹۴۵۰۰۰۰۰ مترمکعب حجم آب‌های سطحی و زیرزمینی گیلان) و ضرورت بهره‌گیری مطلوب و عقلانی از آن، تأسیسات متعددی در سطح استان طراحی و بعضی از آنها اجرا شده‌اند؛ از جمله:

سد مخزنی سفیدرود (شکل ۱۰-۱)، هفت سد انحرافی، حفر ۱۵۷۱۰ حلقه چاه عمیق و نیمه‌عمیق و احداث کانال آبرسانی به طول ۱۷۲۴/۴ کیلومتر. آب حاصل از اجرای

طرح‌های فوق، ضمن تأمین آب مورد نیاز ۱۷۲۸۵۲ هکتار از اراضی آبی استان، آب مصرفی سایر بخش‌ها از قبیل مصارف خانگی، شرب و صنایع را نیز در اختیار می‌گذارد.

بالاترین میانگین آبدهی ماهانه سفیدرود در ایستگاه آستانه اشرفیه برابر با ۲۳۳ مترمکعب در ثانیه در اردیبهشت ماه است و میانگین سالیانه آبدهی این رود در همین ایستگاه ۱۲۴ مترمکعب در ثانیه برآورد شده است.

به گونه‌ای که از گذشته‌های دور، یعنی قبل از اجرای طرح‌های عمرانی - آبیاری بر روی این رود در سال ۱۳۳۴، آب مورد نیاز واحدهای کشاورزی و صنعتی گیلان را تأمین می‌کرده است و در حال حاضر هم بیشتر از گذشته و در محدوده‌ای وسیع‌تر به نقش آفرینی در این بخش‌ها می‌پردازد.

فعالیت ۴

- چند مورد از ویژگی‌های کلی رودهای گیلان را بنویسید.
- وضعیت استان گیلان از نظر ذخایر آب زیرزمینی چگونه است؟ چرا؟

تحقیق کنید

- نزدیک‌ترین رودخانه به محل زندگی شما چه نام دارد؟ به نظر شما، حداکثر آبدهی آن چه فصلی است؟ چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟
- نزدیک‌ترین آبگیر به محل زندگی شما چه نام دارد؟ در مورد علت ایجاد و هم‌چنین موارد استفاده آن مطالبی را جمع‌آوری و به کلاس ارائه دهید.

وضعیت خاک در گیلان

شرایط خاص آب و هوایی استان ما به‌ویژه میزان بالای رطوبت و بارندگی زیاد و اعتدال هوا، در تشکیل خاک‌های گیلان نقش عمده‌ای ایفا کرده‌اند. به‌طور کلی، خاک‌های استان به دو بخش، **کوهستانی** و **جلگه‌ای**، تقسیم می‌شوند.

خاک جلگه‌ای: جلگه گیلان از مواد آبرفتی تشکیل شده و بر روی آن، خاک‌های متنوعی از تخریب انواع سنگ‌های رسوبی، آذرین و دگرگونی به‌وجود آمده است. فرایند رسوب‌گذاری به‌عنوان مهم‌ترین عامل در تشکیل و تکامل خاک‌ها در این بخش به‌حساب می‌آید.

خاک کوهستانی: در مناطق کوهستانی گیلان، عناصر آب و هوایی در تشکیل خاک تأثیر بیشتری دارند؛ بنابراین، با توجه به تفاوت آب و هوا و نوع سنگ، میزان فرسایش متفاوت بوده، در نتیجه از نظر نوع و ضخامت خاک و نیز پوشش گیاهی، شرایط متفاوتی در ارتفاعات مختلف دیده می‌شود.

بیشتر بدانیم

مشخصات خاک‌های منطقه گیلان:

- از تنوع زیادی برخوردارند.
- خاک‌های مختلف در کنار هم تکامل یافته‌اند؛ چون عوامل سازنده خاک‌ها در این منطقه توانسته‌اند حداکثر تأثیر خود را بر روی خاک بگذارند.
- این خاک‌ها به شدت تحت تأثیر آب قرار دارند.
- میزان مواد آلی موجود در سطح این خاک‌ها بسیار بالاست و در صورت برخورداری از زه‌کشی مناسب بسیار حاصل‌خیزند؛ چون شرایط اقلیمی و طبیعی مناسبی دارند.

جنگل‌های گیلان

جنگل به‌عنوان عالی‌ترین شکل پوشش گیاهی نمادی از عملکرد مشترک آب، هوا و خاک است. استان گیلان از این موهبت الهی به‌وفور برخوردار است؛ به‌گونه‌ای که بالغ بر یک سوم از مساحت استان را جنگل پوشانده است.

چشم‌اندازهای جنگلی گیلان را در مجموع می‌توان به دو بخش، **جلگه‌ای** و **کوهستانی**، تقسیم کرد. در بخش **جلگه‌ای** استان، به‌دلیل تفاوت در نوع خاک و میزان آب موجود در آن دو نوع متمایز جنگلی دیده می‌شود.

۱- جنگل‌های کم و بیش ماندابی با خصلت دوگانه باتلاقی – جنگلی با درختانی چون توسکا، لrk و سفیدپلت. در این جنگل‌ها برخی گونه‌های سرخس به‌صورت سرشاخه‌زی بر روی درختان رشد کرده، منظره خاصی ایجاد کرده‌اند (شکل ۱۴-۱).

جغرافیای طبیعی استان

شکل ۱۴- نمونه ای از جنگل‌های ماندابی (توسکا)

۲- جنگل‌هایی که بر روی خاک‌های با زه‌کشی نسبتاً مناسب رشد کرده‌اند و گونه‌های غالب آن بلوط، شمشاد، راش، نارون و دیگر درختان پهن‌برگ که به نام جنگل‌های هیرکانی معروف‌اند (شکل‌های ۱۵-۱ و ۱۶-۱).

شکل ۱۶-۱

شکل ۱۵-۱

جنگل‌های کوهستانی از ارتفاع ۴۰۰ متری آغاز و تا ۲۵۰۰ متر و گاهی ۲۷۰۰ متری پیشروی می‌کنند. در این محدوده ارتفاعی می‌توان به لحاظ تفاوت در میزان دما، رطوبت، شیب، ضخامت خاک و... انواع جنگلی متفاوتی را شناسایی و به شرح

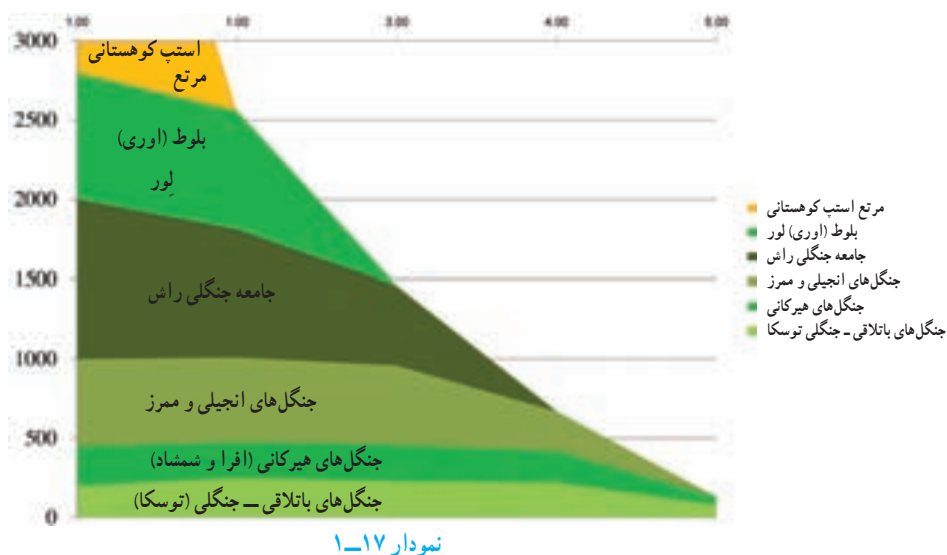

زیر معرفی کرد (شکل‌های ۱۸-۱ تا ۲۱-۱).

۱- پوشش گیاهی دامنه‌های متوسط شامل جامعه جنگلی انجیری (انجیلی) و مرز در ارتفاعات پایین و بلوط بلند مازو مهم‌ترین گونه بلوط در این جنگل‌هاست.

۲- پوشش گیاهی دامنه‌های مرتفع که مهم‌ترین گونه درختی آن راش است.

۳- بالاتر از جنگل‌های راش، جامعه بلوط ظاهر شده، همراه لور دیده می‌شود. پس از مرز جنگل به استپ‌های کوهستانی متشکل از بوته‌های خشک، گیاهان خاردار و علف‌زارها می‌رسیم که با عنوان مراتع معروف‌اند. دلیل وجود گیاهان استپی کوهستانی سازگار با محیط خشک در این ارتفاعات، همانا نفوذ هوای بسیار خشک فلات ایران در دامنه‌های شمالی البرز است.

شکل ۱۹-۱- چشم‌اندازی از جنگل‌های استان

شکل ۱۸-۱- چشم‌اندازی از جنگل‌های متراکم استان

جغرافیای طبیعی استان

شکل ۲۱-۱ چشم اندازی از مراتع استان

شکل ۲۰-۱ چشم اندازی از مراتع استان

فعالیت ۵

شکل های ۲۰-۱ و ۲۱-۱ را با یکدیگر مقایسه کنید.

بیشتر بدانیم

- تخریب منابع جنگلی، هزینه تهیه آب پاکیزه و سالم را برای مراکز انسانی به شدت افزایش می دهد.
- هر هکتار جنگل، سالیانه ۲/۵ تن اکسیژن تولید می کند که این مقدار، معادل اکسیژن مصرفی ۵۰ نفر در یک سال است.

آنچه بیش از همه پدیده های طبیعی در استان ما، مورد هجوم بی رحمانه و بی مهری انسان قرار گرفته است، جنگل است؛ زیرا بسیاری از این ها به کشتزار و باغ تبدیل شده اند. بدیهی است که چنین روندی ضمن نابودی این ثروت ملی، مخاطرات دیگری از قبیل بروز سیل، تغییر آب و هوا، فرسایش خاک، پر شدن سدها و کانال ها و مجاری و منابع آب، کاهش آب های زیرزمینی و غیره را سبب می شود.

فعالیت ۶

- به نظر شما، برای حفاظت از جنگل های گیلان چه اقدامات ضروری ای باید انجام داد؟ چرا؟
- طرح احیای اراضی جنگلی شمال در قالب کاشت درخت کاج و همچنین، بسیج افراد جهت درخت کاری در هفته گرامیداشت محیط زیست با کاشت نهال کاج در سطح استان را چگونه ارزیابی می کنید؟

وضعیت زندگی جانوری در گیلان

استان ما از مهم‌ترین و ارزشمندترین زیستگاه‌های موجود در ایران است. تنوع جانوران استان گیلان بسیار زیاد است، به گونه‌ای که جزء مهم‌ترین مناطق زیست پستانداران و پرندگان ایران به‌شمار می‌آید. پستانداران از نظر تعداد گونه‌ها نسبت به دیگر گونه‌های جانوری نظیر پرندگان، جمعیت کمتری را شامل می‌شوند ولی از نظر ویژگی‌های اکولوژیک و نقش آن‌ها در زنجیره غذایی، و ایجاد تعادل حیاتی در اکوسیستم‌های مختلف از ارزش و اهمیت زیادی برخوردارند. از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان قوچ وحشی و بز کوهی را نام برد. این حیوانات همراه با انواع مختلف گوزن‌ها (مرال و شوکا)، بز کوهی و تعداد زیادی خوک وحشی (گراز) عمده‌ترین شکار و طعمه حیوانات گوشت‌خوار را تشکیل می‌دهند. خرس قهوه‌ای از دیگر حیوانات منطقه است.

شکل ۲۳-۱- خرس قهوه‌ای در مناطق جنگلی گیلان

شکل ۲۲-۱- روباه در نواحی جلگه‌ای گیلان

شکل ۲۴-۱- مرال یا گاو وحشی در ارتفاعات منطقه تالش

جغرافیای طبیعی استان

از گربه سانان وحشی که در منطقه وجود دارند می توان پلنگ، سیاه گوش و گربه وحشی را نام برد. خطرناک تر از گربه سانان، گرگ است که نسل آن در منطقه به شدت کاهش یافته است. شغال ها، کفتارها و روباه ها از دیگر پستانداران منطقه اند که در پاک سازی محیط طبیعی نقش مؤثری دارند. تنها گونه پستاندار آبی استان، فک خزر است. گاوه های کوهان دار و گاومیش ها از دیگر پستانداران منطقه اند.

شکل ۲۶-۱- پلنگ در مناطق جنگلی

شکل ۲۵-۱- گربه وحشی (به زبان محلی ایشپیتکا)

شکل ۲۷-۱- گرگ در مناطق جنگلی

استان گیلان به دلیل دارا بودن سواحل طولانی، آبگیرهای طبیعی به ویژه تالاب انزلی و دریاچه‌های آب شیرین و پوشیده از نیزارهای انبوه، از مناطق مهم و متنوع پرندگان بومی و مهاجر به‌شمار می‌آید. قرقاول، کبک و انواع بلدرچین از پرندگان مهم بومی منطقه‌اند. سالانه ۱۰ تا ۱۲ میلیون از انواع اردک، غاز و قو در مسیر مهاجرت به جنوب، حدود یک تا سه ماه از زندگی خود را در استان ما سپری می‌کنند. صید پرندگان، از نظر تغذیه و معیشت، در زندگی مردم گیلان نقش بسیاری داشته و سهم عمده‌ای از اقتصاد محلی را به خود اختصاص داده است.

شکل ۲۹-۱- نوعی قو (غیربومی)

شکل ۲۸-۱- غازهای سیبری در تالاب انزلی

شکل ۳۱-۱- اردک‌های وحشی (غیربومی)

شکل ۳۰-۱- قرقاول (ترنگ)

مجاورت با دریای خزر، دارا بودن تالاب‌ها و استخرهای محلی، و وجود رودهای متعدد و پرآب به ویژه سفیدرود، از امتیازات ویژه استان گیلان برای برخورداری از انواع ماهیان است. در بهره‌برداری از منابع حیوانی، صید ماهی دارای بالاترین اهمیت اقتصادی در سطح استان است. مهم‌ترین مناطق صیدگاهی در بخش‌های مختلف سواحل دریای خزر قرار دارند و صید در رودها و

جغرافیای طبیعی استان

دیگر آبگیرها بیشتر جنبه محلی یا تفریحی دارد. از دریای خزر گونه‌های مختلف ماهی صید می‌شود ولی صید انواع ماهیان خاویاری از ارزش و اعتبار بیشتری نسبت به دیگر گونه‌های خوراکی برخوردار است.

شکل ۳۳-۱- تاس ماهی ایران (قره‌برون)

شکل ۳۲-۱- سوروگایا دراکول (اوزون‌برون)

شکل ۳۵-۱- فیل ماهی (بلوگا)

شکل ۳۴-۱- تاس ماهی روس (چالباش)

شکل ۳۷-۱- سیاه کولی

شکل ۳۶-۱- ماهی سفید

فعالیت ۷

- تنوع خاک در استان ما چه مزایایی دارد؟
- تنوع و فراوانی پرندگان گیلان از چه جهاتی حائز اهمیت‌اند؟

درس پنجم مسائل زیست محیطی استان

نقاش دهر در سرزمین ما، تعدد عناصر و فرایندهای حاصل از تعامل بین آن‌ها را به گونه‌ای در کنار هم قرار داده که موجب خلق زیباترین و در عین حال، متنوع‌ترین چشم‌اندازهای طبیعی در ایران شده است؛ به گونه‌ای که در سراسر جهان هیچ تصویری را توان خلق و به تصویر کشیدن گوشه‌ای از زیبایی‌های خدادادی طبیعت ما نیست.

اما آنچه را باید به عنوان واقعیت استان پذیرفت و با تلاشی روزافزون نسبت به چاره‌جویی آن اقدام کرد، همانا وجود انواع آلودگی‌ها و تخریب محیط‌زیست است که نظر هر تازه واردی را در جای جای استان به خود جلب می‌کند. روند تخریب محیط‌زیست و آلودگی ناشی از آن به گونه‌ای است که از چندی پیش خطرات جدی و مخرب آن دامنگیر ساکنان استان و تازه‌واردان شده است. تا جایی که اگر چاره‌ای نیندیشیم و محیط‌زیست را در نیابیم همه ثروت‌های طبیعی و نعمت‌های خدادادی را از دست خواهیم داد.

با افزایش جمعیت، توسعه شهری و صنعتی بر آلودگی‌ها و در نتیجه، سرعت نابودی منابع طبیعی و تخریب محیط‌زیست افزوده شده است. این روند، منابع آلاینده زیر را بر محیط طبیعی و در نتیجه، بر محیط انسانی تحمیل کرده است که عبارت‌اند از:

- پساب‌های خانگی شهری و روستایی
- پساب‌های صنعتی
- پساب‌های کشاورزی
- مواد زاید جامد (پسماند) شهری و روستایی
- وسایل نقلیه موتوری
- هرز آب‌های شهری.

شکل ۳۸-۱- آلودگی سواحل

آلودگی آب

آلودگی آب در استان به طور کلی از تخلیه انواع پساب‌ها (خانگی و صنعتی) و بناب‌های کشاورزی، هرزآب‌های شهری و پسماندها در محیط ناشی می‌شود که موجب کاهش کیفیت منابع آب سطحی و زیرزمینی می‌شوند. مهم‌ترین پیامدهای آلودگی آب در سطح استان عبارت‌اند از:

- برهم زدن تعادل اکوسیستم‌های آبی
- نابودی گیاهان و جانوران آبی
- به خطر انداختن سلامت مردم
- وارد کردن آسیب‌های جدی و گاهی غیرقابل جبران بر پیکره اقتصادی و اجتماعی (شکل‌های ۱-۳۹ و ۱-۴۰).

شکل ۱-۴۰- فاضلاب‌های خانگی

شکل ۱-۳۹- نمایی از رودهای آلوده استان

فعالیت ۸

با دقت در عملکرد افراد خانواده خود یا مؤسسات دولتی و خصوصی اطراف محل زندگی‌تان به موارد زیر پاسخ دهید:

- چه اقداماتی به آلودگی آب منجر می‌شوند؟ فهرست کنید.
- راه‌حل پیشنهادی شما برای جلوگیری از آلودگی آب و به نوعی دفاع از حقوق خود چیست؟ آن را بنویسید و ضمن ارائه به کلاس، برای پیگیری نیز به شورا یا به اداره حفاظت از محیط‌زیست محل زندگی خود تحویل دهید.

آلودگی هوا

آلودگی هوا از مسائل مهم زندگی شهری در استان گیلان است که از منابع زیر سرچشمه می‌گیرد:

- دود حاصل از وسایل نقلیه موتوری

– دود حاصل از کارخانه‌ها و واحدهای صنعتی

– گازها و همچنین بوی حاصل از فسادپذیری پسماندها

– بوی تعفن حاصل از تخلیهٔ پساب‌ها.

آنچه در این بین نقش کلیدی را ایفا می‌کند، وسایل نقلیهٔ موتوری است. شهرهایی نظیر رشت، انزلی و لاهیجان به دلیل دارا بودن خیابان‌های کم‌عرض و ترافیک زیاد، بیشتر از سایر شهرهای گیلان در معرض آلودگی هوا قرار دارند (شکل ۴۱-۱).

شکل ۴۱-۱- دود آگروز ماشین‌ها، آلوده‌کننده محیط

آلودگی خاک

افزایش روزافزون جمعیت در گیلان، تغییر در الگوی مصرف و روی آوردن به مصرف کالاهای مصنوعی ساخته شده از مواد پلاستیکی و آلودگی هوا سبب آلودگی خاک و از بین رفتن جنبه‌های زیستی و اقتصادی آن می‌شود. مواد پلاستیکی در طبیعت بدون تغییر باقی می‌مانند و موجب اختلال در تبادل آب و هوا و دیگر واکنش‌های فیزیکی و شیمیایی خاک می‌شوند که در نهایت، سبب کاهش عملکرد تولیدی خاک می‌شوند.

شیوه‌های اصولی و بهداشتی دفع پسماندها در استان

برای حفظ بهداشت و پاکیزگی هر محیطی لازم است که انواع پسماندها در کوتاه‌ترین مدت از محیط زندگی، دور و به بهداشتی‌ترین و اصولی‌ترین شیوه‌ها دفع شود تا ضمن تأمین سلامت و رفاه جامعه مانع آلودگی آب، هوا و خاک شود. استفاده از روش دفع و بازیافت مواد جامد و تبدیل برخی از اجزای آن‌ها به کود گیاهی یا کمپوست، یکی از شیوه‌های اصولی و بهداشتی دفع پسماندها در استان ما است؛ البته یک مرکزیت فعال در لاگان رشت وجود دارد و در سال‌های اخیر نیز با توجه به اهمیت مسئله، چندین طرح در این رابطه در نقاطی از استان ما در حال اجرا هستند. بهره‌گیری از این روش می‌تواند به‌عنوان منبعی مناسب جهت تأمین مواد آلی خاک‌های کشاورزی و اصلاح بافت آن‌ها در استان گیلان محسوب شود؛ چرا که وضعیت اقلیمی گیلان به‌گونه‌ای است که به‌دلیل بارش زیاد، املاح خاک به‌ویژه مواد آلی موجود در آن شسته و خاک‌ها فقیر می‌شوند. بدیهی است به‌کارگیری کمپوست مزایای بسیاری دارد؛ از جمله:

- آلودگی ناشی از دفع پسماندها را کاهش می‌دهد؛
- منبعی برای تأمین مواد آلی خاک به حساب می‌آید؛
- موجب آزاد شدن مواد مغذی مانند فسفر، ازت و پتاسیم از بقایای گیاهی و جانوری موجود در پسماندها می‌شود.
- از مصرف کودهای شیمیایی می‌کاهد.

فعالیت ۹

- بناب‌های کشاورزی چگونه سبب آلودگی منابع آب استان می‌شود؟
- به نظر شما، بهترین شیوه‌های دفع بهداشتی پسماندها در استان ما کدام‌اند؟ دلایل خود را بنویسید.
- تأثیر آلودگی‌ها بر اکوسیستم تالاب انزلی را به‌صورت گزارشی تهیه کرده و به کلاس ارائه دهید.

فصل دوم

جغرافیای انسانی استان گیلان

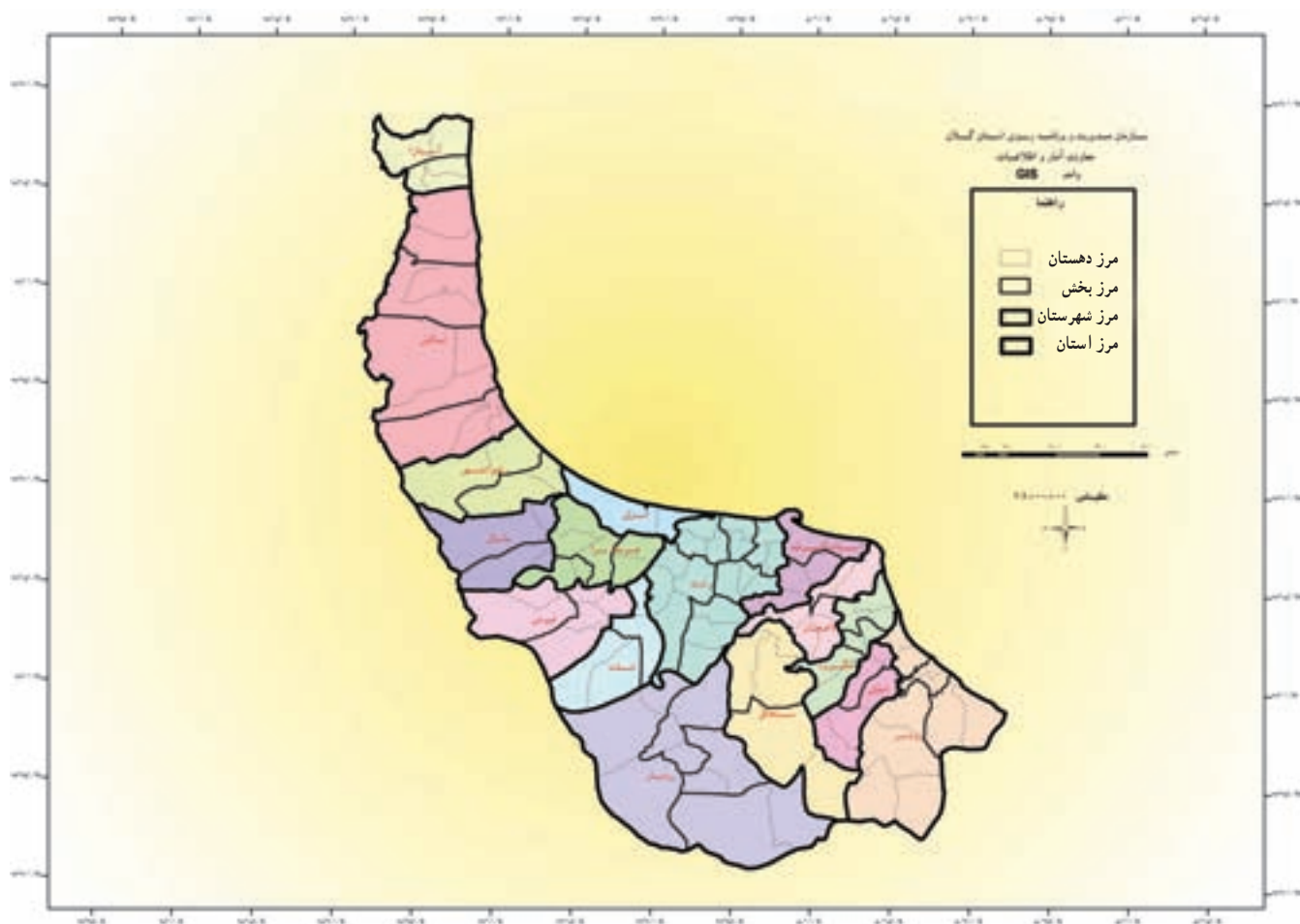

درس ششم تقسیمات سیاسی استان

تقسیمات سیاسی استان گیلان چگونه است؟

گیلان از نظر تقسیمات کشوری، تا پایان سال ۱۳۸۵ دارای ۱۶ شهرستان، ۴۳ بخش، ۴۹ شهر، ۱۰۹ دهستان، ۲۹۲۷ روستا بوده است.

شهرستان‌های استان عبارت‌اند از: آستارا، آستانه اشرفیه، املش، بندرانزلی، تالش، رشت، رضوانشهر، رودبار، رودسر، سیاهکل، شفت، صومعه‌سرا، فومن، لنگرود، لاهیجان و ماسال. (شکل ۱-۲)

شکل ۱-۲- نقشه تقسیمات سیاسی استان گیلان

جدول ۱-۲- تقسیمات سیاسی استان گیلان، سال ۱۳۸۵ (برای مطالعه)

شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
آستارا	آستارا	مرکزی	آستارا	حیران	گیلاده	آستارا
				ویرمونی	ویرمونی	
آستانه اشرفیه	آستانه اشرفیه	مرکزی	آستانه اشرفیه	چهارده	شیرکوه چهارده	آستانه اشرفیه
				دهشال	دهشال	
کیاشهر	کیاشهر	مرکزی	کیاشهر	کیسم	کیسم	کیاشهر
				گورکا	کشل آزادسرا	
املش	املش	مرکزی	املش	دهگاه	دهگاه	املش
				کیاشهر	دهسر	
رانکوه	رانکوه	مرکزی	رانکوه	املش جنوبی	حاجی آباد	رانکوه
				املش شمالی	کهنه گوراب	
بندرانزلی	بندرانزلی	مرکزی	بندرانزلی	سمام	ملکوت	بندرانزلی
				شبخوس لات	رانکوه	
رشت	رشت	مرکزی	رشت	کجید	کجید	رشت
				چهارفریضه	کپورچال	
خشکبیجار	خشکبیجار	مرکزی	خشکبیجار	لیچارکی حسن رود	لیچارکی حسن رود	خشکبیجار
				پسیخان	خشت مسجد	
خمام	خمام	مرکزی	خمام	پیربازار	پیربازار	خمام
				حومه	دارسازی (خناجاه)	
سنگر	سنگر	مرکزی	سنگر	لاکان	لاکان	سنگر
				حاجی بکنده خشکبیجار	حاجی بکنده	
کوچصفهان	کوچصفهان	مرکزی	کوچصفهان	نوشر خشکبیجار	نوشر	کوچصفهان
				چاپارخانه	چاپارخانه	
لشت نشاء	لشت نشاء	مرکزی	لشت نشاء	چوکام	بالا محله چوکام	لشت نشاء
				کته سرخمام	کته سر	
آستارا	آستارا	مرکزی	آستارا	اسلام آباد	اسلام آباد	آستارا
				سراوان	سراوان	
آستانه اشرفیه	آستانه اشرفیه	مرکزی	آستانه اشرفیه	سنگر	ویشکانک	آستانه اشرفیه
				بلسینه	بلسینه	
کیاشهر	کیاشهر	مرکزی	کیاشهر	کنارسر	کنار سرزرگ	کیاشهر
				لولمان	پیربست لولمان	
املش	املش	مرکزی	املش	جیرهنده لشت نشاء	جیرهنده	املش
				علی آباد زیباکنار	زیباکنار	
رانکوه	رانکوه	مرکزی	رانکوه	گفته لشت نشاء	بالا محله گفته	رانکوه

جغرافیای انسانی استان

شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
رضوانشهر	رضوانشهر	مرکزی	رضوانشهر	خوشاب	شنگاور	رضوانشهر
				گیل دولاب	دارسرا	
		پره سر	پره سر	دیناچال	بازار دیناچال	پره سر
				ییلاقی ارده	ارده	
رودبار	رودبار	مرکزی	رودبار	رستم آباد جنوبی	رستم آباد	رستم آباد
				رستم آباد شمالی	اسکولک	رودبار
				کلشتر	جمال آباد	منجیل
		خورگام	پره سر	خورگام	پره سر	پره سر
				دلفک	چهار محل	
				بلوکات	شهر بیجار	
		رحمت آباد و بلوکات	توتکابن	دشتویل	دشتویل	توتکابن
				رحمت آباد	توتکابن	
				جیرنده	جیرنده	
		عمارلو	جیرنده	کلیشم	کلیشم	جیرنده
رودسر	رودسر	مرکزی	رودسر	چینی جان	چینی جان	رودسر
				رضا محله	رضا محله	
		چابکسر	چابکسر	اوشیان	قاسم آباد سفلی	چابکسر
				سیاهکلرود	چای جان	
		رحیم آباد	رحیم آباد	اشکور سفلی	زیاز	رحیم آباد
				اشکور علیا و سیار ستاق ییلاق	سارم	
				رحیم آباد	طول لات	
				شونیل	شونیل	
		کلاچای	کلاچای	بی بالان	بی بالان	کلاچای
				ماچیان	ماچیان	
سیاهکل	سیاهکل	مرکزی	سیاهکل	توتکی	توتکی	سیاهکل
				خرارود	خرارود	
				مالفجان	مالفجان	
دیلمان	دیلمان	دیلمان	دیلمان	بیرکوه	بیرکوه علیا	دیلمان
				دیلمان	دیلمان	

شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
شفت	شفت	مرکزی	شفت	جیرده	جیرده	شفت
				ملاسرا	ملاسرا	
				احمدسر گوراب	احمدسر گوراب	احمدسر گوراب
				چوبر	چوبر	
صومعه سرا	صومعه سرا	مرکزی	صومعه سرا	طاهر گوراب	طاهر گوراب	صومعه سرا
				ضیابر	ضیابر	
				کسماء	کسماء	
				تولم	تولم	مرجقل
فومن	فومن	مرکزی	فومن	گوراب زرمیخ	گوراب زرمیخ	گوراب زرمیخ
				مرکیه	مرکیه	
				رودپیش	رودپیش	فومن
				گشت	گشت	
تالش	هشتیر	مرکزی	هشتیر	گوراب پس	گوراب پس	فومن
				لولمان	لولمان	
				آلیان	آلیان	ماسوله
				سردار جنگل	سردار جنگل	
اسالم	اسالم	مرکزی	اسالم	ساحلی جوکندان	ساحلی جوکندان	هشتیر
				طولارود	طولارود	
				کوشستانی تالش	کوشستانی تالش	
				کیش دیبی	کیش دیبی	
لیسار	لیسار	مرکزی	لیسار	خاله سرا	خاله سرا	اسالم
				خرجگیل	خرجگیل	
				خرجگیل پایین	خرجگیل پایین	
				چوبق	چوبق	حویق
کرگان رود	کرگان رود	مرکزی	کرگان رود	چوبق	چوبق	حویق
				خطبه سرا	خطبه سرا	لیسار
				لیسار	لیسار	
				چوبق	چوبق	

جغرافیای انسانی استان

شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
لنگرود	لنگرود	مرکزی	لنگرود	چاف	چاف پایین	لنگرود
				دیوشل	دیوشل	
				گل سفید	گل سفید	
	اطاقور	اطاقور	اطاقور	اطاقور	اطاقور	اطاقور
				لات لیل	لات لیل	
	کومله	کومله	کومله	دریاسر	دریاسر	شلمان کومله
				مردان	مردان	
لاهیجان	لاهیجان	مرکزی	لاهیجان	آهندان	آهندان	لاهیجان
				باز کیاگوراب	باز کیاگوراب	
				لفمجان	بازارسر لقمجان	
				لیالستان	لیالستان	
				لیل	سطل سر	
	رودبنه	رودبنه	رودبنه	رودبنه	رودبنه	رودبنه
				شیرجو پشت	بالامحله ناصر کیاده	
ماسال	ماسال	مرکزی	ماسال	حومه	کوچکام	ماسال
				ماسال	تاسکوه	
بازارجمعه	بازارجمعه	شاندومن	بازارجمعه	شاندومن	بازارجمعه	بازارجمعه
				شیخ نشین	شیخ نشین	

فعالیت ۱۰

با توجه به شهرستانی که در آن زندگی می کنید نام بخش ها، مرکز بخش ها، دهستان ها و مرکز دهستان ها را در یک جدول تنظیم کنید.

درس هفتم شیوه‌های زندگی در استان

شکل ۲-۲ الف - آبشخور طبیعی

شکل ۲-۲ ب - فعالیت دامداری

الف) زندگی دامداری در گیلان

نقاط مرتفع گیلان به وجود مراتع سرسبز و آبشخورهای طبیعی، موقعیت مناسبی را برای فعالیت دامپروری فراهم آورده است. فعالیت دامپروری بیشتر در نواحی کوهستانی و ییلاقی تالش، آستارا، فومن، ماسال، شفت، رودبار، دیلمان سیاهکل و اشکورات رودسر تمرکز دارد. زندگی عشایری - به مفهوم کلی - در گیلان رایج نیست بلکه در غرب استان، فعالیت نیمه کوچ‌نشینی دیده می‌شود. دامپروری توسط خانوارهای جنگل‌نشین و چوپانانی انجام می‌گیرد که در بخش‌های کوهستانی دارای خانه‌ها و کلبه‌های موقتی و ثابت‌اند و از راه پرورش دام به‌ویژه دام‌های کوچک و تعداد اندکی دام بزرگ زندگی می‌کنند و در طول سال به‌طور منظم برای قشلاق و ییلاق جابه‌جا می‌شوند.

جغرافیای انسانی استان

شکل ۳-۲- چشم اندازی از سکونتگاه روستایی

شکل ۴-۲- چشم اندازی از سکونتگاه شهری

بیشتر بدانیم

۱- دامداران ساکن : دامدارانی هستند که در کنار روستاها یا در جنگل‌ها به‌طور دائم ساکن‌اند و دام‌های خود را به‌وسیلهٔ چوپان یا یکی از اعضای خانواده، در جنگل‌ها و مراتع مجاور یا در کنار اراضی زراعی چرا می‌دهند. البته برخی از آن‌ها در کنار دامداری به فعالیت‌های جنبی نظیر زنبورداری یا کم و بیش کشاورزی نیز می‌پردازند. دام‌های این گروه در فصل تابستان به‌وسیلهٔ چوپانان یا تعدادی از اعضای خانوادهٔ آن‌ها به مراتع بیلاقی برده می‌شوند.

۲- دامداران نیمه متحرک: این گروه به شیوه نیمه کوچ نشینی و بدون پرداختن به فعالیت های زراعی، زمستان را در پایین جنگل و تابستان را به همراه دام های خود در مراتع ییلاقی به سر می برند و در هر دو مکان، خانه یا کلبه های ثابت و موقتی برای اقامت خود دارند. البته در نقاط جلگه ای برخی خانوارهای روستایی برای رفع نیازهای خود، تعدادی دام (گاو) نیز نگهداری می کنند و همچنین در حاشیه برخی رودها و تالاب ها، گاومیش داری نیز رایج است.

شکل ۵-۲- کوچ دامداران

ب) زندگی روستایی در گیلان

اشکال مسکن روستایی با توجه به آب و هوا، پوشش گیاهی، نوع فعالیت اقتصادی، شرایط زیست و سطح فرهنگ، از منطقه ای به منطقه دیگر متفاوت است. شکل گیری سکونتگاه های روستایی گیلان از شرایط آب و هوایی و امکانات محیطی موجود در منطقه تأثیر بسیار زیادی پذیرفته است. خانه های روستایی در سطح جلگه گیلان از نوع متفرق و پراکنده اند. در پراکندگی روستاها، گذشته از عامل دسترسی به منابع آب کافی و خاک حاصل خیز، آباد کردن تدریجی اراضی جنگلی و به زیر کشت بردن آن ها به صورت قطعه قطعه مؤثر است و روستائیان معمولاً در زمین هایی که آباد می کردند، خانه خود را نیز در میان آن می ساختند.

در برخی نقاط، هر قدر به دامنه کوه ها نزدیک می شویم، با توجه به شیب زمین بر تمرکز خانه ها افزوده می شود و خانه های

جغرافیای انسانی استان

روستایی در فاصله نزدیک تری از هم استقرار می‌یابند. این حالت که نتیجه افزایش و تمرکز تدریجی جمعیت است، بیان کننده گذار از شکل پراکنده به شکل متمرکز است. در ارتفاعات و نقاط ییلاقی و همچنین، دامنه‌های نیمه خشک مشرف بر دره شاهرود، می‌توان روستاهای با خانه‌های متمرکز را نیز مشاهده کرد.

خانه‌های روستایی گیلان : خانه‌های روستایی گیلان به رغم شباهت‌های ظاهری در همه نقاط از تنوع و گوناگونی زیادی برخوردارند. دلیل این تنوع را می‌توان در اقلیم، مصالح در دسترس و شیوه معیشت ساکنان نقاط مختلف استان دانست. هر سکونتگاه روستایی شامل خانه و یک یا چندین ساختمان مخصوص انواع فعالیت‌های بهره‌برداری است که به انواع فعالیت‌های کشاورزی اختصاص دارد و همه آن‌ها در محوطه حیاط خانه به صورت پراکنده قرار می‌گیرند که دور تا دور آن را دیواری از درخت و چوب احاطه می‌کند و از آن جمله می‌توان تلمبار (محل پرورش کرم ابریشم)، کُندوج (محل نگهداری برنج)، طویله (محل نگهداری دام)، لانه (مرغدانی) و ... را نام برد.

ساخت خانه‌های روستایی گیلان طی چند دهه اخیر دچار تغییرات و تحولات فراوان شده است. مواد و مصالح خانه‌های روستایی به‌ویژه بناهای سنتی تا حد زیادی به محیط پیرامون وابسته بود؛ بدین صورت که روستاییان در درجه اول مواد و مصالح ساختمانی موجود در محیط اطراف خود را - که با وضعیت معیشتی تناسب داشت - در بنای خانه‌های خود به کار می‌گرفتند. امروزه، توسعه ارتباطات و وسایل حمل و نقل تغییرات زیادی در کاربرد انواع مواد و مصالح ساختمانی به وجود آورده است؛ از این رو، اشکال و مواد و مصالح جدید و متنوع غیربومی جایگزین مصالح و مواد سنتی شده و همچنین الگوبرداری از بناها و معماری شهری در بسیاری از روستاهای گیلان رواج یافته است و معماری بومی در برابر مدل‌های جدید ساختمانی در روستاها، در حال عقب‌نشینی است.

بیشتر بدانیم

انواع خانه‌های روستایی از نظر پوشش سقف :

۱- خانه‌های گالی پوش : بام این خانه‌ها از گالی، یعنی پوشش‌های گیاهی مردابی یا باقی مانده برنج (کُلش)، است. در حال حاضر به علت کمبود گیاهان مردابی و کاربرد زیاد چوب و نیز دسترسی آسان به مصالح جدید، این شیوه ساخت تغییر کرده است.

۲- خانه‌های لته سر یا لت پوش : در این گونه بناها، از ورقه‌های نازک چوب برای پوشش سقف استفاده می‌شود. این نوع خانه بیشتر در نقاط جنگلی قابل مشاهده است.

۳- خانه‌های با بام‌های سفالی : این نوع خانه‌ها در روستاهای شهرستان آستارا و تالش قابل مشاهده است.

۴- خانه‌های با بام‌های حلبی یا شیروانی : در دهه‌های اخیر، به تبعیت از بناهای شهری گسترش یافته و از جمله آثار آن، کاهش شیب سقف خانه‌ها بوده است.

۵- خانه‌های با بام مسطح: این خانه‌ها در نقاط بالاتر از حدّ نهایی جنگل‌ها و ارتفاعات با ویژگی‌های نیمه خشک، جای خود را به بام‌های مسطح با پوشش گلی داده است.

شکل ۶-۲- خانه‌ای با سقف گالی پوش

منابع درآمد روستائیان گیلان کدام‌اند؟: زندگی روستایی در استان ما به فعالیت‌های کشاورزی وابسته است و زراعت و باغداری نقش مهمی دارند.

آیا می‌دانید

- خانوارهایی که در حال حاضر در روستاها سکونت دارند، از نظر منابع درآمد به سه دسته تقسیم می‌شوند:
- ۱- خانوارهایی که صرفاً محلّ سکونت آن‌ها در روستاست، زمین زراعی ندارند و از نظر درآمد و معیشت به فعالیت‌های حاصل از کشاورزی وابسته نیستند (خوش نشین).
  - ۲- خانوارهایی که بخشی از درآمد آن‌ها ناشی از فعالیت‌های کشاورزی بوده و در کنار آن، منابع درآمدی دیگری نیز از امور غیرکشاورزی دارند.
  - ۳- خانوارهای روستایی که تماماً از نظر درآمد به فعالیت‌های کشاورزی وابسته‌اند. این خانوارها تنوع فعالیتی زیادی دارند و به نسبت، از وسعت اراضی بیشتری نیز برخوردارند.

جغرافیای انسانی استان

محصولات زراعی استان گیلان شامل برنج، بادام زمینی، توتون، گندم و جو، بقولات (لوبیا، نخود و عدس)، جالیز، انواع سبزیجات و علوفه است که برنج بیشترین سطح زیرکشت را به خود اختصاص داده است. از محصولات باغی استان، می‌توان چای، زیتون، مرکبات، فندق، درختان توت، ازگیل و سایر درختان میوه را نام برد. اراضی زراعی، بیش‌تر در سطح جلگه و اراضی باغداری، بیش‌تر در دامنه‌ها و نواحی کوهستانی تمرکز و پراکندگی دارند. قطعات زمین به وسیله درخت، پرچین (رَمش) و خندق محصور شده، از اراضی مجاور خود مجزا می‌شوند. مقدار زمین و تنوع فعالیت‌های کشاورزی در توان اقتصادی خانوارهای روستایی تأثیر به‌سزایی دارد. یکی از ویژگی‌های استان ما این است که برخی نقاط را با محصولات کشاورزی خاصی می‌شناسند. آیا شما می‌توانید چند مورد را نام ببرید؟

شکل ۷-۲- مزرعه برنج

فعالیت‌های جنبی دیگر مانند پرورش کرم ابریشم، زنبورداری، صیدماهی و شکار پرندگان نیز در برخی روستاها رواج دارد. فعالیت‌های کشاورزی در تمام طول سال ادامه نمی‌یابد. زمانی که خارج از فصل کشت است، به آن «بیکاری فصلی» می‌گویند. در این موقع، قسمت عمده نیروی کار روستایی فعالیت چندانی ندارد. صنایع دستی می‌تواند به افزایش درآمد روستاییان در هنگام بیکاری فصلی کمک کند. آیا می‌توانید چند مورد از صنایع دستی استان ما را نام ببرید؟

پ) زندگی شهری در گیلان

سیمای شهرهای استان متأثر از موقعیت جغرافیایی شهر، شرایط آب و هوایی و وضع اقتصادی ساکنان آن است. این سرزمین به علت وجود عوامل مساعد طبیعی یکی از مراکز پیدایش تمدن بوده است. اغلب شهرهای گیلان پیشینه‌ای تاریخی دارند و بیش‌تر آن‌ها در حال حاضر شکل دگرگون شده و رشد یافته همان آبادی‌ها و روستاهای کوچک و بزرگ قدیمی‌اند؛ استقرار آن‌ها در کنار هم، تمرکز جمعیتی را به وجود آورده و تحت تأثیر عوامل مساعد طبیعی و موقعیت مناسب جغرافیایی، ارتباطی، فرهنگی و مذهبی، به مرور زمان وسعت و گسترش یافته و به شهر تبدیل شده‌اند. یکسان بودن شرایط آب و هوایی و طبیعی در روستاها و شهرهای گیلان و نیز تبدیل روستاها به صورت شهر موجب شده است که سبک معماری شهری و روستایی در برخی موارد مشترک بوده و شباهت‌های قابل توجهی به یکدیگر داشته باشند.

وجود محلات شهری، از جمله ویژگی‌های شهرهای گیلان است که نامشان را از فعالیت‌ها و کارکردهای گذشته خود پذیرفته‌اند. گسترش فیزیکی شهرها در سال‌های اخیر، بیشتر تحت تأثیر فشار جمعیت در بخش مرکزی شهرها و روند مهاجرت به آن و عمدتاً در اطراف مسیرهای ارتباطی (ورودی و خروجی) منتهی به شهر به وقوع پیوسته است.

در استان ما، شهرها اغلب به وسیله زمین‌های زراعی و باغ‌ها احاطه شده‌اند و به دنبال گسترش خود، روستاهای اطراف را دربرمی‌گیرند؛ به گونه‌ای که در پیرامون این شهرها، چهره روستایی از بسیاری جهات به‌ویژه در نوع معیشت و مسکن نمایان است.

شکل ۸-۲- نمایی از شهر رشت

موقعیت جغرافیایی شهرهای گیلان: بیش‌تر شهرهای گیلان در جلگه و نقاط ساحلی شکل یافته‌اند و تعداد اندکی نیز در نواحی کوهستانی استقرار دارند. ارتفاع آن‌ها از سطح دریا، کم و برخی از آن‌ها، پایین‌تر از سطح دریاهای آزاد هستند. بالاترین ارتفاع در بین مراکز شهرستان‌ها مربوط به رودبار با ۲۸۰ متر و پایین‌ترین، متعلق به شهر انزلی با ۲۵- متر است.

جغرافیای انسانی استان

نقش شهرهای گیلان : از لحاظ نقش و کارکرد، شهرهای گیلان با یکدیگر تفاوت دارند. هر چند بیشتر آن‌ها دارای نقش اداری، خدماتی و تجاری اند اما برخی از این نقش‌ها، بارزتر است، برای مثال، نقش مرکزیت اداری – سیاسی در رشت، بندری در انزلی، مذهبی در آستانه اشرفیه، گردشگری در لاهیجان، ارتباطی – ترانزیتی در آستارا و گذرگاهی در رودبار را می‌توان نام برد. نواحی که جدیداً به شهر تبدیل شده‌اند، بیشتر نقش خدماتی برای روستاهای اطراف خود دارند. در سال‌های اخیر، برنامه‌ریزان و مسئولان شهری در سطح استان همواره کوشیده‌اند با حفظ فضاهای طبیعی، آثار تاریخی و فرهنگی و جلب سرمایه‌گذاری در احداث مراکز تفریحی، نقش گردشگری شهرها را تقویت کنند.

تغییر بافت قدیمی، تراکم و شدت ترافیک، کمبود فضای پارکینگ در بخش مرکزی، آب گرفتگی معابر در هنگام بارندگی‌های شدید، تخلیهٔ پساب در رودها، مشکلات مربوط به پسماندها و تخریب عرصه‌های طبیعی اطراف شهرها، از جمله مسائل و مشکلات شهرهای گیلان است.

شکل ۹-۲- نقش بندری شهر انزلی

برای مطالعه

شهر رشت :

این شهر به عنوان مرکز استان گیلان در زمینی هموار با شیب کم قرار گرفته است، بخش عمدهٔ آن بین دو رود زرجوب و گوهررود قرار دارد و دارای موقعیت مناسب چهارراهی است که راه‌های شمال، جنوب، غرب و شرق استان را هم پیوند می‌دهد. بر اساس طرح جامع شهری، این شهر به ۲۹ محله تقسیم شده، امور عمرانی و خدماتی آن

توسط سه منطقه شهرداری و هشت ناحیه اداره می‌شود. این شهر قدمت دیرینه‌ای دارد و نام قدیمی آن دارالمرز یا دارالامان بوده است. محلات قدیمی شهر رشت اغلب بیانگر پیشینه تاریخی ساکنان آن است. بافت قدیم آن، بخشی از میراث فرهنگی را در خود جای می‌دهد و عبور از این محلات قدیمی با ویژگی‌ها و کارکردهای خاص خود، آداب و رسوم و سنن دوران گذشته را به ذهن تداعی می‌کند. تغییر بافت قدیمی به علت وجود کوچه‌های باریک و پرپیچ و خم از جمله مشکلات قابل توجه این شهر است. البته از سال ۱۳۶۹، اقدامات مؤثری در اصلاح مطلوب بافت قدیمی این شهر انجام گرفته است. از جمله محلات قدیمی رشت می‌توان ساغریسازان، استادسرا، چمارسرا، رودبارتان، دباغیان، خمیران زاهدان، خمیران چهل تن، کوزه‌گران، چله‌خانه، پاسکیاب، سرخبنده، صیقلان، زرجوب، آتشگاه بیستون، کیاب و سبزه میدان را نام برد.

امام‌زاده خواهرامام، داناعلی، باغ محتشم یا پارک شهر و عمارت کلاه فرنگی، مجموعه بناهای میدان شهرداری از آثار و اماکن دیدنی این شهرند.

شکل ۱۰-۲- نمایی از شهر رشت

فعالیت ۱۱

- در شهرستان محلّ زندگی شما، دامپروری به چه روش‌هایی رواج دارد؟
- چه تغییراتی در سال‌های اخیر در وضعیت مسکن روستایی گیلان به وجود آمده است؟
- محصولات کشاورزی شهرستان محلّ زندگی خود را نام ببرید و مکان کشت آن‌ها را بنویسید.
- مهم‌ترین مشکل شهری در شهرستان محلّ زندگی خود را در چه می‌دانید؟ برای حلّ آن، چه پیشنهادی دارید؟

درس هشتم جمعیت و حرکات آن در استان

پراکندگی جمعیت در استان

جمعیت استان گیلان بر اساس سرشماری آبان ماه ۱۳۸۵، دارای ۲,۴۰۴,۸۶۱ نفر گزارش شده است. از کل جمعیت استان، ۵۳/۹ درصد را شهرنشینان و ۴۶/۱ درصد آنان را روستاییان تشکیل می‌داده‌اند. در صورتی که درصد شهرنشینان در سرشماری ۱۳۷۵ گیلان، ۴۶/۹ درصد بوده است.

از سال ۱۳۶۵، جمعیت روستایی استان گیلان روند کاهشی داشته است که از عوامل آن می‌توان به مهاجرت، تمرکز جمعیت در برخی روستاها و تبدیل آن‌ها به نقاط شهری جدید اشاره کرد.

برای مطالعه

جدول ۲-۲- تعداد جمعیت استان گیلان در سرشماری‌های مختلف، از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵

سال	تعداد جمعیت به نفر	مقدار افزایش نسبت به سرشماری قبلی
آبان ماه ۱۳۳۵	۹۹۹,۸۷۶	—
آبان ماه ۱۳۴۵	۱,۲۹۱,۱۵۹	۲۹۱,۲۸۳
آبان ماه ۱۳۵۵	۱,۵۸۱,۸۷۲	۲۹۰,۷۱۳
مهر ماه ۱۳۶۵	۲,۰۸۱,۰۳۷	۴۹۹,۱۶۵
آبان ماه ۱۳۷۵	۲,۲۴۱,۸۹۶	۱۶۰,۸۵۹
آبان ماه ۱۳۸۵	۲,۴۰۴,۸۶۱	۱۶۲,۹۶۵

استان گیلان با داشتن تنها ۸۷/۰ درصد از مساحت کل کشور، ۳/۴ درصد از جمعیت کشور را در سال ۱۳۸۵ در خود جای داده است.

تراکم نسبی جمعیت گیلان نسبت به تراکم کل کشور بسیار بالاتر است. تراکم نسبی جمعیت گیلان در سال ۱۳۸۵، ۱۷۱/۳ نفر و در کل کشور ۴۳ نفر در کیلومتر مربع بوده است (جدول ۳).

از نظر تراکم نسبی، جمعیت استان گیلان پس از تهران و البرز از همه استان‌های دیگر کشور بیشتر است. آیا می‌دانید علت بالا بودن تراکم نسبی جمعیت در استان گیلان چیست؟ قسمت عمده جمعیت در نواحی جلگه‌ای و نقاط ساحلی متمرکز شده و جلگه مرکزی، جمعیت زیادی را به خود اختصاص داده است؛ برای نمونه، ۳۶ درصد جمعیت فقط در مراکز استان و در شهرستان رشت زندگی می‌کنند و به عکس، نواحی کوهستانی دارای تراکم کمتری است.

در بین شهرستان‌های استان گیلان، تراکم نسبی جمعیت یکسان نیست. شهرستان رشت به علت مرکزیت اداری – سیاسی و تمرکز سازمان‌ها، با ۶۷۴ نفر در کیلومتر مربع بیشترین تراکم و شهرستان رودبار به علت کوهستانی بودن، با ۴۳ نفر در کیلومتر مربع دارای کمترین تراکم است.

تعداد جمعیت استان در حال حاضر با شرایط و امکانات جغرافیایی و طبیعی و اقتصادی آن متناسب نیست که این امر موجب فشار بر منابع طبیعی موجود و تخریب آن‌ها شده است.

برای مطالعه

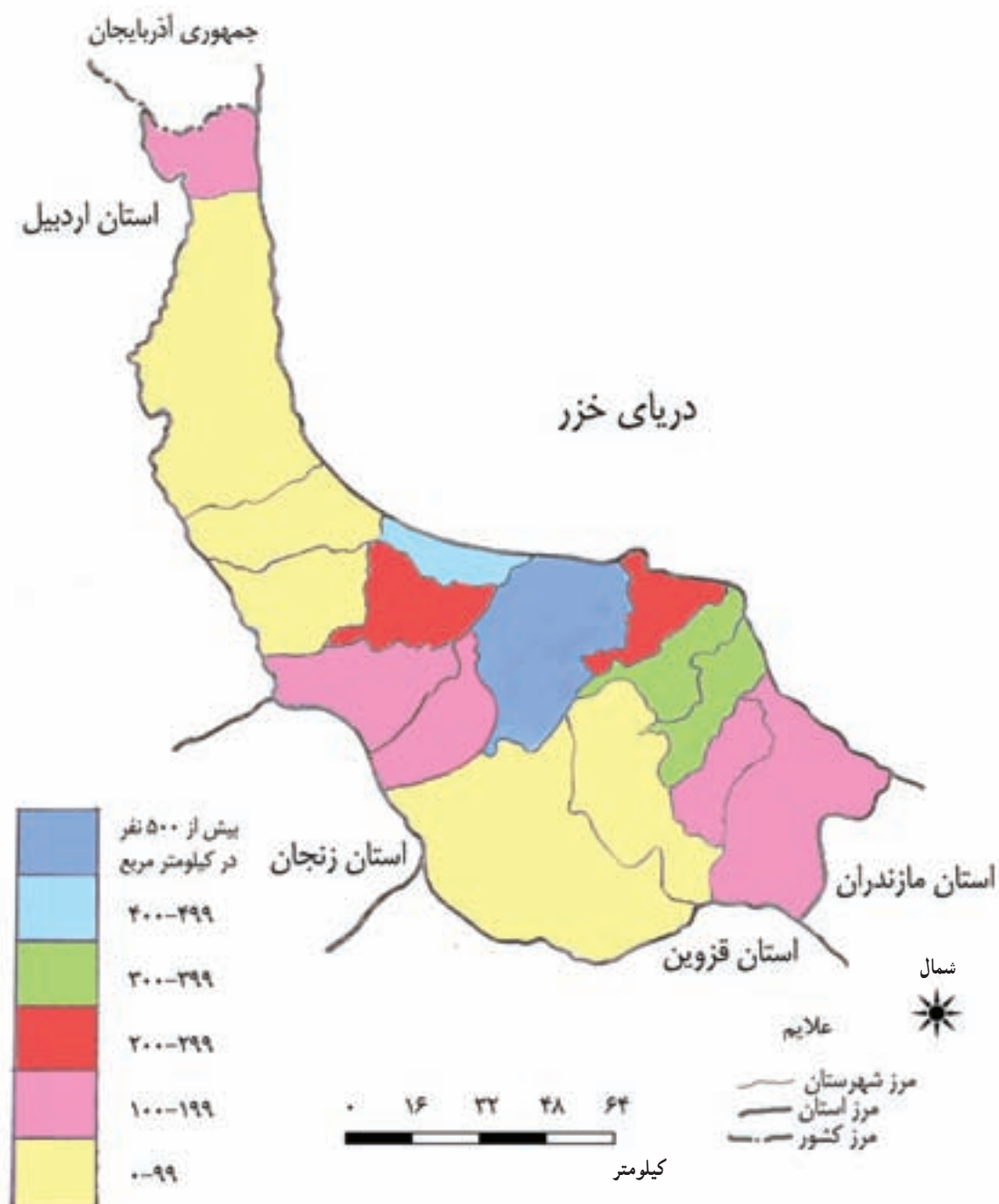
جدول ۳-۲- تراکم نسبی جمعیت و تراکم زیستی گیلان در مقایسه با کل کشور، از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵

ردیف	تراکم جمعیت نفر به کیلومتر مربع		تراکم زیستی نفر به کیلومتر مربع زمین زراعی	
سال	کشور	گیلان	کشور	گیلان
۱۳۳۵	۱۱/۵	۶۹/۹	—	—
۱۳۴۵	۱۵/۶	۸۷/۱	۱۶۶/۳	۴۸۷/۲
۱۳۵۵	۲۰/۵	۱۰۶/۴	۲۱۷/۴	۵۹۶/۹
۱۳۶۵	۳۰	۱۴۰/۴	۳۴۲	۶۴۲/۳
۱۳۷۵	۳۷	۱۵۲	۳۴۰	۸۸۴/۷
۱۳۸۵	۴۳	۱۷۱/۳	۴۵۶	۹۴۹

جدول ۴-۲- وسعت، جمعیت، تراکم نسبی و درصد شهرنشینی شهرستان‌های استان گیلان در سال ۱۳۸۵

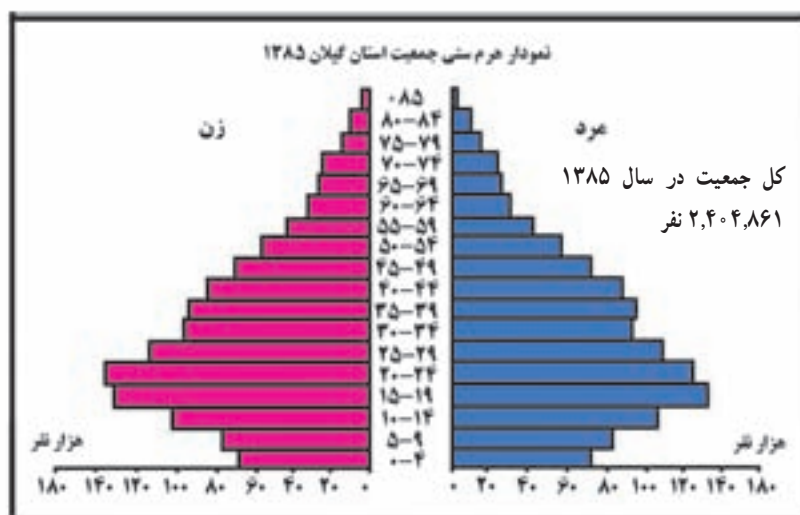
ردیف	نام شهرستان	وسعت شهرستان (کیلومتر مربع)	جمعیت در سال ۱۳۸۵	تراکم نسبی (نفر)	درصد شهرنشینی
۱	آستارا	۴۳۲/۵	۷۹۸۷۴	۱۸۴	۵۹/۳
۲	آستانه اشرفیه	۴۱۲/۸	۱۰۸۰۹۲	۲۶۱	۴۶/۳
۳	املش	۴۱۰	۴۶۳۹۸	۱۱۳	۳۴/۵
۴	بندر انزلی	۳۰۴/۷	۱۳۳۱۳۴	۴۳۶	۸۳/۱
۵	تالش	۲۱۹۱/۹	۱۸۰۴۸۵	۸۲	۲۷/۸
۶	رشت	۱۲۷۲/۲	۸۵۷۶۰۶	۶۷۴	۷۰/۳
۷	رضوانشهر	۷۸۳/۵	۶۴۵۷۴	۸۲	۳۱/۵
۸	رودبار	۲۳۷۰/۲	۱۰۴۱۰۲	۴۳	۵۹/۱
۹	رودسر	۱۳۳۱/۱	۱۴۶۰۵۷	۱۰۹	۴۳/۲
۱۰	سیاهکل	۱۰۸۸	۴۷۷۸۸	۴۴	۳۵/۸
۱۱	شفت	۵۸۶/۹	۶۳۶۰۴	۱۰۸	۱۳/۲
۱۲	صومعه‌سرا	۵۷۲/۹	۱۳۰۸۰۲	۲۲۸	۳۷
۱۳	فومن	۷۷۷/۹	۹۷۴۰۰	۱۲۵	۲۹/۳
۱۴	لاهیجان	۴۳۶/۷	۱۶۲۸۹۸	۳۷۳	۴۶/۹
۱۵	لنگرود	۴۳۸	۱۳۳۹۵۶	۳۰۶	۵۸/۶
۱۶	ماسال	۶۳۳	۴۸۰۹۱	۷۶	۳۱/۱

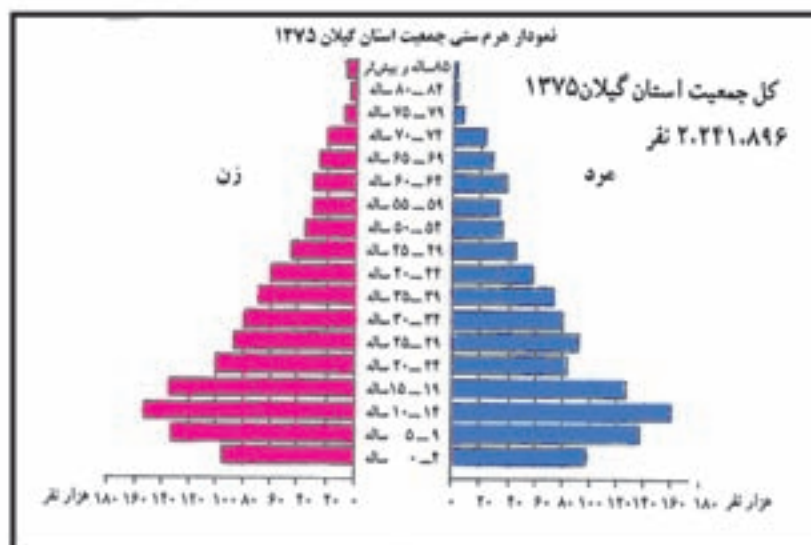
شکل ۱۱-۲- نقشه تراکم نسبی جمعیت استان

— با توجه به نقشه فوق، مناطق پرتراکم و کم تراکم جمعیت در استان را به ترتیب نام ببرید.

جغرافیای انسانی استان

الف

ب

شکل ۱۲-۲- نمودارهای هرم سنی جمعیت گیلان در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵

– دو هرم سنی جمعیت استان را در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ با هم مقایسه کنید. از این مقایسه چه نتایجی می‌گیرید؟

رشد جمعیت

میزان رشد سالیانه جمعیت استان گیلان همواره پایین‌تر از رشد سالیانه کشور بوده است. کاهش رشد جمعیت در دهه (۱۳۶۵-۱۳۷۵) گیلان نسبت به دهه (۱۳۵۵-۱۳۶۵) شدیدتر بوده است که می‌توان عامل سیاست‌های کنترل موالید، مهاجرت و ... را در آن مؤثر دانست.

در حال حاضر، رشد جمعیت طبق سرشماری ۱۳۸۵ در این استان ۰/۷۰ درصد بوده است که نسبت به سرشماری ۱۳۷۵ تغییر چندانی نداشته است؛ پس باید گفت با چنین رشدی، گیلان در آینده از مسائل مربوط به جوانی جمعیت و هم چنین افزایش جمعیت به دور خواهد بود. با فرض این که رشد ۰/۷۰ درصدی جمعیت در سال ثابت بماند، صد سال طول می کشد تا جمعیت استان ما دو برابر شود.

برای مطالعه

جدول ۲-۵- مقایسه نرخ رشد جمعیت استان گیلان با کل کشور در سال های ۱۳۸۵-۱۳۳۵

سال	نرخ رشد استان (درصد)	نرخ رشد کشور (درصد)
۱۳۳۵-۱۳۴۵	۲/۵۸	۳/۱۳
۱۳۴۵-۱۳۵۵	۲/۰۵	۲/۷۱
۱۳۵۵-۱۳۶۵	۲/۷۸	۳/۹۱
۱۳۶۵-۱۳۷۵	۰/۷۴	۱/۹۶
۱۳۷۵-۱۳۸۵	۰/۷۰	۱/۶

ترکیب سنی جمعیت گیلان چگونه است؟

همان طور که می دانید، هرم سنی جمعیت، ترکیب سنی و جنسی جمعیت را نشان می دهد. از طریق گروه بندی های سنی بر روی هرم جمعیتی، می توان به مسائلی هم چون افزایش یا کاهش موالید، امید به زندگی و مهاجرت ها در جمعیت یک سرزمین پی برد. هرم سنی جمعیت گیلان در سرشماری سال ۱۳۸۵ از ویژگی های زیر برخوردار است :

- کمتر شدن درصد جمعیت زیر ۱۴ سال؛ این، از نشانه های کاهش موالید در استان است.
- انباشتگی زیاد جمعیت در سنین ۱۵ تا ۶۴ سال؛ بنابراین، درصد عمده جمعیت در گروه فعالان اقتصادی قرار دارند.

جغرافیای انسانی استان

– روند تدریجی جمعیت استان به طرف سالخوردگی؛ کاهش موالید و مرگ و میر را می توان از عوامل مؤثر در پدیده سالخوردگی جمعیت نام برد.

برای مطالعه

جدول ۶-۲- ترکیب سنی جمعیت گیلان در سال ۱۳۸۵

گروه های سنی	سن	تعداد جمعیت	درصد
کودکان و نوجوانان	۱۴- سال	۵۱۱۱۵۵	۲۱/۲
جوانان و بزرگسالان	۱۵-۶۴ سال	۱۷۱۸۲۲۸	۷۱/۵
کهنسالان	۶۵ ساله و بیش تر	۱۷۵۴۷۸	۷/۳

تغییر هرم سنی استان از قبیل کاهش موالید و حرکت به سمت سال خوردگی جمعیت در مقایسه با کل کشور، به علت تأثیر عامل فرهنگی و پذیرش برنامه های تنظیم خانواده در گیلان است.

مهاجرت

مهاجرت در گیلان به دو صورت، داخل استانی و خارج استانی، است.

جابه جایی داخل استانی جمعیت به دو شکل انجام می گیرد :

۱- جابه جایی جمعیت در داخل محدوده یک شهرستان

۲- جابه جایی جمعیت از شهرستانی به شهرستان دیگر.

در حال حاضر، روند جابه جایی داخل استانی به شکل حرکت جمعیت از روستاهای کوچک به برخی از روستاهایی است که دارای موقعیت مناسب تری اند. این عامل ضمن تمرکز جمعیت، در تبدیل روستاهای بزرگ به نقاط شهری نقش مهمی دارند. روند دیگر حرکت جمعیت از روستاهای کوچک و بزرگ به داخل شهرها و همچنین از شهرهای کوچک به طرف شهرهای بزرگتر از جمله مرکز استان است. شهرستان های رشت، تالش، آستارا، انزلی و لاهیجان، به ترتیب بیشترین افزایش جمعیت را نسبت به شهرستان های دیگر در سال ۱۳۸۵ داشته اند که قسمت عمده آن می تواند متأثر از مهاجرت به آن ها باشد.

مهاجران اغلب با استقرار در شهرهای استان، علل افزایش سریع جمعیت شهری و تبدیل روستاهای بزرگ به شهرهای کوچک و متوسط را فراهم می‌آورند؛ افزایش نقاط شهری از ده شهر در سال ۱۳۳۵ به ۴۹ شهر در سال ۱۳۸۵، بیانگر این تغییر و تحول است.

مهاجرت خارج استانی شامل افرادی است که با هدف رسیدن به شرایط بهتر زندگی، گیلان را ترک می‌کنند یا از سایر استان‌ها به گیلان می‌آیند. در این زمینه استان‌های تهران، زنجان، اردبیل، مازندران و قزوین اهمیت بیشتری دارند. البته استان‌های تهران، مازندران و قزوین هم در زمینه مهاجرپذیری و هم مهاجرفرستی برای گیلان نقش زیادی دارند. پدیده مهاجرت ممکن است آثار مفید یا زیان‌بار اجتماعی و اقتصادی به وجود آورد. آنچه مسلم است بیشترین مهاجرت از گیلان توسط گروه‌های جوان انجام می‌گیرد. ادامه این فرایند در بالا بردن میانگین سنی و کاهش نرخ مولید و همچنین، افزایش نرخ مرگ و میر در گیلان تأثیر خواهد داشت؛ درحالی که برای نقطه مهاجرپذیر موقعیت کاملاً متضادی را به وجود خواهد آورد.

فعالیت ۱۲

— به نظر شما، دلایل مهاجرت در گیلان چیست؟

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان گیلان

درس نهم آداب و رسوم مردم استان گیلان

زبان و گویش‌های مردم گیلان

گویش اصلی مردم گیلان، «گیلکی» است و گویش‌های دیگری نیز در بعضی از مناطق گیلان وجود دارد. در نواحی غربی و شمال غربی گیلان که تالش نشین است، گویش «تالشی» و در مناطق کوهستانی گیلان، گویش «دیلمی» رایج است. در برخی مناطق آستارا، تالش و رودبار زبان «ترکی» هم متداول است.

● **گیلکی**^۱: گیلکی از گویش‌های ایرانی است که در قسمت گیلان و دیلمستان متداول بوده و هنوز مردم استان گیلان آن را در گفتار به عنوان زبان مادری خود به کار می‌برند. گیلکی مشتمل بر دو گویش متمایز در دو ناحیه غربی و شرقی است (بیه‌پس، بیه‌پیش)^۲. یکی گویش رایج در رشت، بندرانزلی، لشت‌نشا، صومعه‌سرا و کوچصفهان و دیگر، گویشی که در لاهیجان، لنگرود و رودسر متداول است.

زبان گیلکی از خانواده زبان «پهلوی» است. واژه‌های زیادی در گیلکی وجود دارد که ریشه در زبان پهلوی دارد؛ مانند کلمه «کفتن» که در فارسی «افتادن» و در پهلوی «کفتن» است یا کلمه «واش» در گیلکی به معنای «علف» و در پهلوی همان «واش» است. واژه «دیم» به معنای «چهره و رخسار» ریشه‌ای «اوستایی» دارد و در منابع قدیم فارسی دری استعمال می‌شده است ولی اکنون دیگر رایج نیست، در حالی که در زبان گیلکی متداول است.

آیا می‌دانید

در گیلکی به واژه‌هایی برمی‌خوریم که معرف زندگی و نمودار ویژگی‌های قومی آداب و رسوم ساکنان گیلان است. این واژه‌ها قدمت چند هزار ساله دارند که برخی از آن‌ها در کتب قدیم فارسی نیز منعکس شده است؛ مانند چپر (دیواری که از چوب و علف می‌سازند)، ورزا (گاو نرکاری)، ویریس (طنابی که از خوشه‌های خشکیده برنج می‌تابند)، هلاچین (طناب بازی بچه‌ها) و گریاز (بیل نوک تیز که در مزرعه و باغ کاربرد دارد). با وجود اهمیت زبان گیلکی و قدمت تاریخی آن، متأسفانه در سال‌های اخیر بسیار از واژگان گیلکی به بوته فراموشی سپرده شده است که علت آن، متداول شدن زبان فارسی در فرهنگ اکثر خانواده‌های گیلانی است.

۱- برخی از محققان، «گیلکی» را نه یک گویش بلکه زبان می‌نامند.

۲- در گذشته گیلان را بر اساس سفیدرود به دو بخش بیه‌پس (غرب سفیدرود) و بیه‌پیش (شرق سفیدرود) تقسیم‌بندی کرده بودند.

ویژگی های فرهنگی استان

● **تالشی :** در جلگه گیلان در مناطق تالش، ماسال، شاندرمن، قسمت هایی از فومن، صومعه سرا و رضوان شهر و هم چنین در لنکران آذربایجان، زبان ایرانی دیگری متداول است که تالشی خوانده می شود. این زبان مثل زبان گیلکی از خانواده زبان های شمال غربی ایران است که در زمان های قبل (تا حدود قرن دهم هجری قمری) در سرزمین آذربایجان هم رایج بوده اما از آن پس، جای خود را به زبان ترکی داده است.

هنرهای دستی استان گیلان

شرایط جغرافیایی گیلان، آب و هوای معتدل مرطوب، کوه های پوشیده از جنگل و مناظر زیبا و رنگارنگ از یک سو و تاریخ چند هزارساله مردم این منطقه در هنر و صنعت از سوی دیگر، موجب شده است که گیلان دارای صنایع و دست ساخته های زیبا، متنوع و گوناگون باشد؛ در ادامه، به ذکر دو نمونه از آن می پردازیم :

الف) سببافی و حصیربافی : یکی از هنرها و صنایع دستی گیلان سببافی و حصیربافی است. از سبب در اندازه و اشکال مختلف به عنوان ظرف استفاده می شود و حصیر نیز برای پوشاندن کف و سقف به کار می رود. فراورده های آن شامل زیرانداز، انواع زنبیل، کلاه و خورجین و سفره هستند. در گذشته، زیرانداز و کف پوش روستاییان از حصیر بوده و امروزه هم از آن در برخی مناطق استفاده می شود. مواد اولیه ساخت حصیر و سبب از نی و سوف است که به صورت خودرو در نزارها و باتلاق های گیلان می روید. این صنعت در بیش تر مناطق گیلان رواج دارد ولی مرکز اصلی تولید آن خمام، گلشن، جفرو، غازیان و بندرانزلی است.

ب) سفالگری : از دیگر صنایع دستی گیلان، هنر سفالگری است که در بیش تر مناطق گیلان به ویژه اسالم، لاهیجان، رودسر، لنگرود، رشت و تالش متداول است. در اسالم به سبب کیفیت مرغوب گل رس آن، سفالگری رونق خاصی دارد و یک سنت دیرینه

شکل ۱-۳- سببافی در گیلان

با سابقه چند هزارساله است. سفال‌هایی که امروزه در گیلان ساخته می‌شود، شامل دو گروه‌اند: اول، سفال‌هایی که به عنوان وسایل ضروری زندگی مورد استفاده قرار می‌گیرند (مانند سفال‌های سقف برای پوشش بام‌ها و انواع ظروف مورد نیاز خانه‌ها از قبیل گنج، گلدان، خمره، کوزه، تابه گنج و نمکدان) و دوم، سفال‌هایی که جنبه تزیینی دارند و در ساختن آن‌ها ذوق و استعداد هنری به کار می‌رود.

شکل ۲-۳- سفال‌گری و حصیربافی در گیلان

فعالیت ۱۳

از دیگر صنایع دستی رایج در گیلان می‌توان به بامبوفابی، نمدمالی، چادرشب‌بافی، گلیم و جاجیم، خراطی، چاروق‌دوزی و چموش‌دوزی اشاره کرد. بررسی کنید که در حال حاضر، هر یک از این صنایع دستی بیشتر در چه بخش‌هایی از گیلان متداول است؟

— به نظر شما فرآورده‌های حصیری و سبببافی را می‌توان جایگزین کدام یک از لوازم پلاستیکی امروزی نمود؟ چند مورد نام ببرید و محاسن این جایگزینی را بنویسید.

در استان گیلان چه بازی‌های محلی و بومی متداول است؟

بازی‌های محلی در استان گیلان از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند و دارای قدمتی چند هزار ساله‌اند. از دیرباز در استان گیلان پس از برداشت محصول برنج یا هنگامی که روستائیان از کار ابریشم (نوغانداری) فارغ می‌شدند و در سایر اوقات فراغت، مراسم جشن و شادی برپا می‌شد و در آن، با برگزاری مسابقات کشتی گیله‌مردی، لافندبازی، ورزش جنگ و ...، روستائیان خستگی زحمات روزهای سخت کاری را از تن به‌در می‌کردند.

بیشتر بدانیم

کشتی گیله‌مردی :

سنت کشتی گرفتن و پهلوانی در همه جای ایران پیشینه‌ای کهن دارد و در هر جا با نام و شیوه خاصی اجرا می‌شود. این کشتی در خطه گیلان با نام گیله‌مردی معروف است که یادگار صلابت و دلاوری مردم این دیار در طول تاریخ است. کشتی گیله‌مردی همانند سایر انواع کشتی سلسله‌مراتبی دارد و دارای قوانین، فنون و آداب و رسوم خاصی است؛ به گونه‌ای که تازه‌کاران را به نوجه و به اصطلاح محلی «تنگوله» و کشتی‌گیران میدان دیده و کارآزموده را «پهلوان» می‌نامند و در هر محله و روستا نیز یکی از پهلوانان پیش‌کسوت، عنوان «سرپهلوان» را دارد.

کشتی گیله‌مردی معمولاً در تابستان و بیش‌تر در اعیاد و عروسی‌ها انجام می‌شود. شروع کشتی با صدای ساز و نقاره همراه است که با این کار، جمعیت بسیاری دور میدان کشتی گرد هم می‌آیند. این کشتی معمولاً چند روز طول می‌کشد. روزهای اول، کشتی‌گیران تازه‌کار (تنگوله‌ها) به زور آزمایی می‌پردازند و پس از آن، پهلوانان به میدان وارد می‌شوند و در آخرین روز، قوی‌ترین کشتی‌گیران به نبرد می‌پردازند.

کشتی‌گیران در ابتدا به حضار احترام می‌گذارند، سپس با حرکت نمایشی قدرت خویش را به رخ حریفان می‌کشند و با رجز خوانی یا کف‌زدن، حریف می‌طلبند. پس از آن که حریف به آن‌ها پاسخ داد، نبرد ابتدا با حواله کردن مشت‌ها آغاز می‌شود و با درگیر شدن و پنجه در پنجه هم انداختن ادامه می‌یابد. در این کشتی، هرگاه دست یکی از طرفین با زمین برخورد کند، بازنده محسوب می‌شود. در پایان، به کشتی‌گیران برتر جوایزی به صورت غیرنقدی شامل پارچه، آینه، پیراهن، گوسفند، گاو و ... می‌دهند؛ به این جوایز، «برم» گفته می‌شود.

شکل ۳-۳- کشتی گيله مردی (جواهر دشت)

شکل ۳-۴- لافند بازی در گیلان

فعالیت ۱۴

در مورد یکی از بازی‌های محلی گیلان که در منطقه شما متداول است، تحقیق کنید و گزارش آن را در کلاس ارائه دهید.

آداب و رسوم محلی گیلان

آداب و رسوم عبارت است از اعمال و رفتاری که در خانواده، قبیله و جامعه از زمان های گذشته به ارث مانده است و برای انجام آن اعمال و رفتار، دلیل منطقی یا دستور صریح یا قانون مدونی وجود ندارد. آداب و رسوم متأثر از فرهنگ ملی، محلی و هنجارهای اجتماعی است و معمولاً هر آدابی و رسمی علت خاصی دارد. از جمله آداب و رسوم فراوانی که در استان گیلان وجود دارد می توان موارد زیر را نام برد :

— آداب و رسوم مربوط به سوگواری : عزاداری ماه محرم، تعزیه، روضه خوانی، دسته جات عزاداری، زنجیرزنی، شام غریبان، علم واپینی و ... .

— آداب و رسوم مربوط به اعیاد مذهبی : عید فطر، عید قربان، عید غدیرخم، نیمه شعبان و ماه رجب.

— آداب و رسوم مربوط به تحویل سال نو و نوروز : خانه تکانی، گوله گوله چهارشنبه (چهارشنبه سوری)، دعای اول سال، نوروزخوانی، عروس گوله، دیدوبازدید و سیزده بدر.

— آداب و رسوم مربوط به ازدواج و مراسم خویشاوندی : بله برون، عقدکنان، حنابندان و جشن عروسی.

— آداب و رسوم دیگر : مثل شب چله، دندان فشان و ... .

بیشتر بدانیم

آداب و رسوم ماه رجب :

شب اولین جمعه ماه رجب را «رغایب» می نامند. در گیلان رسم است که عصر روز پنجشنبه منتهی به ماه رجب مردم برای فاتحه خوانی بر سر مزارها رفته و خیرات می دهند. در همه مناطق، خانواده ها لقمه نان و خرما درست می کنند و برای همسایگان و اهل محل می فرستند. این رسم با اندک تفاوتی در همه مناطق گیلان اجرا می شود؛ مثلاً، در مناطق شرق گیلان از نوعی نان محلی به نام نان تمیجان در این مراسم استفاده می شود. از دیگر مراسم مربوط به ماه رجب، می توان به برگزاری جشن های میلاد حضرت علی (ع) و عید مبعث اشاره کرد که در این مجالس، مردم به جشن و سرور و مدح و ثناخوانی می پردازند.

فعالیت ۱۵

— به کمک بزرگ ترهای فامیل (پدربزرگ، مادربزرگ و...) گزارشی از چگونگی آداب و رسوم گوله گوله چهارشنبه تهیه کنید.

ارتباطات خانوادگی و خویشاوندی در گیلان چگونه است؟

عروسی بزرگ‌ترین و پرهیجان‌ترین مراسمی است که در طول زندگی یک فرد برگزار می‌شود. مراسم عروسی در حقیقت جشن ورود یک زوج به مرحله‌ای از زندگی است که در آن عملاً صاحب مسئولیت‌های اجتماعی می‌شوند. در روستاها و شهرهای کوچک معمولاً همه افراد در مراسم عروسی شرکت می‌کنند. در شهرهای بزرگ با گسترش جمعیت و رواج فرهنگ ماشینی، پیوندهای خویشاوندی، طایفه‌ای و محلی هرچند ضعیف‌تر شده ولی باز هم اکثر افراد فامیل و همسایگان در آن شرکت می‌کنند. مراسم عروسی شامل قسمت‌های مختلفی است که ترکیب و کیفیت آن ممکن است در همه‌جا یکسان نباشد و هر منطقه آداب و رسوم ویژه خود را داشته باشد، اما تمام نواحی و مناطق استان گیلان در حوزه فرهنگی ازدواج، دارای مشترکات زیادی هستند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: نوع انتخاب همسر، عقدکنان، حنابندان و عروسی.

بیشتر بدانیم

انتخاب همسر:

انتخاب همسر نخستین و اساسی‌ترین مرحله ازدواج است. در گذشته، والدین در انتخاب همسر برای فرزندان، نقش اساسی داشتند ولی در حال حاضر، بیش‌تر نقش مشاور و تأییدکننده را دارند. در روستاها و حتی در شهرهای کوچک گیلان که اغلب دارای بافت کشاورزی و دامداری‌اند، زنان و مردان در کارهای روزانه مشارکت دارند، خانواده‌ها یکدیگر را خوب می‌شناسند و انتخاب همسر در جریان همین برخوردها و مراسم عمومی نظیر مراسم نوروز، عروسی‌ها، بازارهای هفتگی و ... به وسیله خانواده‌ها انجام می‌گیرد.

عقدکنان:

مجلس عقد در خانه عروس برگزار می‌شود. لوازم مجلس عقد را معمولاً در خوانچه می‌چینند و به خانه عروس می‌فرستند. در روستاهای کوهستانی دیلمان، آن‌چه را برای عقد خرید کرده‌اند، بار چند قاطر کرده و قاطرها را زنگ می‌بندند و با ساز و نقاره همراهی می‌کنند. کفش و لباس عروس، آینه و چراغ، کله قند و شیرینی، عسل و نبات، و برنج و روغن از جمله این وسایل است. روز عقد باید یک روز خوش‌یمنی باشد که وقت آن را قبلاً تعیین می‌کنند. رسوم و اعتقادات و باورهای مربوط به عقد تقریباً در تمام گیلان همانند است.

حنابندان:

حنابندان یکی از مهم‌ترین مراسم عروسی است. این جشن در واقع خداحافظی عروس از خانه پدری است و در آخرین شبی که عروس به‌طور رسمی در خانه پدرش به‌سر می‌برد، برگزار می‌شود. در این مراسم، به فراخور حال پدر عروس و داماد، با شیرینی و شام از مهمانان پذیرایی می‌شود. در این شب، از خانه داماد هفت عدد سینی (مجمع) با حنا، شمع و شیرینی به خانه عروس فرستاده می‌شود. سپس در حالی که سینی اول بر سر

ویژگی های فرهنگی استان

خواهر بزرگ داماد قرار دارد، وارد مجلس می شوند و بعد، طلاجات عروس و دیگر وسایلی که در اسباب و اچینی خریداری شده به حاضران نشان داده و طلاجات به گوش و دست و گردن عروس آویخته می شوند. سپس دست عروس و داماد را حنا می گذارند و حنای اضافی را نیز میان مجلس می گردانند تا همه خانم ها بردارند زیرا معتقدند که خوش یمن است.

شکل ۳-۵- عروسی در روستاهای گیلان

عروسی :

بعد از عقد، نوبت عروسی است. فاصله زمان عقد تا عروسی که دوران «نامزدی» نامیده می شود، ممکن است زمان کوتاهی باشد یا تا حدود یکسال و بیشتر به درازا بینجامد. طی این دوران، خانواده عروس به تهیه جهیزیه می پردازد و در مراسم مختلف نظیر عید نوروز، عید قربان، شب چله و ... دو خانواده هدایایی را برای یکدیگر می فرستند، در کارها به یاری یکدیگر می شتابند، به خصوص داماد در این مدت یار و همکار جدی خانواده همسر است. پس از این که جهیزیه عروس آماده شد، از طرف خانواده داماد چند نفر از بزرگان فامیل به حضور خانواده عروس می رسند و پس از صحبت و موافقت یکدیگر، روز عروسی را تعیین می کنند. سپس خانواده داماد برای تحویل گرفتن جهیزیه و صورت برداری از آن، به خانه عروس می روند. جهیزیه عروس، صبح روز عروسی به خانه داماد برده می شود. سپس جشن عروسی برگزار می شود که شامل مراسم مختلفی از جمله پرتاب کردن سکه، نقل، برنج و گل به سر و روی عروس و داماد هنگام ورود عروس به خانه داماد رونما (که یک نوع همیاری مردم به خانواده داماد به صورت هدایای نقدی یا جنسی) است.

پوشاک مردم و رابطه آن با عوامل جغرافیایی – فرهنگی

شرایط اقلیمی و جغرافیایی هر منطقه، بر نوع لباس مردم آن تأثیر می‌گذارد. مردمی که در کناره جنوبی دریای خزر سکونت دارند، به علت مرادده و نقل و انتقال فراوان، روی هم دیگر اثر گذاشته‌اند. بایک نگاه عمومی به وضعیت پوشاک در این مناطق می‌توان دریافت که همه ساکنانش از لحاظ پوشاک در یک ردیف و شبیه به هم هستند؛ با این حال، تنوع فراوانی در پوشاک مردمان این ناحیه دیده می‌شود.

در پوشاک عمومی مردم این ناحیه، اشتراکاتی است که آن‌ها را به هم پیوند می‌دهد. پوشاک بانوان ساکنان این منطقه شامل لچک، روسری، پیراهن، جلیقه، شلیته کوتاه، شلوار، جوراب پشمی، چاروق و چادر، و پوشاک مردان شامل کلاه نم‌دی، پیراهن، شلوار، جوراب پشمی، چاروق، کت، شال کمر و کلاه است.

«الجابا» نیز پوشاک دوخته شده‌ای از مخمل یا پارچه چادرشب است که لباس زنان در کوهستان‌های شرقی و قاسم‌آباد بوده است.

چادر کمر یا چادر شب پوششی است که بانوان گیلانی آن را به کمر می‌بندند. بانوان ساکن جلگه به آن (کمر دَبد) می‌گویند. هم‌چنین، در گویش‌های محلی به چادر شب «چاشو» گفته می‌شود که رنگ اصلی زمینه آن معمولاً قرمز است. بانوان چادرشب را هنگام کشاورزی مثل چیدن برگ سبز چای، نشاء، وچین برنج و چیدن مرکبات در هوای سرد و نیز هنگامی که مجبورند ساعت‌ها به شکل خمیده کار کنند، به دور کمر می‌بندند. این کار چند مزیت دارد؛ موجب گرم نگه‌داشتن بدن آنان می‌شود، از کمر درد جلوگیری می‌کند و هم‌چنین از آن برای بستن کودک به پشت هنگام کار کردن استفاده می‌شود.

شکل ۳-۶- زنان روستایی مشغول نشای برنج با کمر دبد

در گیلان، مردم به دلیل وجود طبیعت زیبا و سرشار از رنگ، بیشتر از رنگ های شاد و مفرح در پوشش خود استفاده می کنند. با توجه به تنوع لباس های محلی، پوشاک زنان گیلان را می توان به سه بخش شرق، غرب و مرکز دسته بندی کرد که لباس زنان شرق گیلان به لباس «قاسم آبادی»، زنان غرب گیلان به «تالشی» و لباس زنان مرکز گیلان به نام «رسوخی» معروف است.

شکل ۷-۳- لباس محلی گیلان

لباس رسوخی بیشتر در شهر ماسوله دیده می شود که یادگار زمان قاجار است و از شهرهایی مانند زنجان به گیلان رسوخ کرده است.

لباس قاسم آبادی بیش تر در شرق گیلان و در منطقه قاسم آباد رودسر مشاهده می شود. این پوشاک به دلیل تنوع رنگی زیاد و جذابیت بالا، بسیار معروف است. لباس قاسم آبادی شامل یک روسری زیرین به نام «مندیل» است که با تعداد زیادی سکه در قسمت پیشانی تزیین می شود. جلیقه آن مانند جلیقه های سایر مناطق گیلان بوده با این تفاوت که با سکه تزیین شده است.

لباس تالشی لباس زنان غرب گیلان است و شامل روسری یک دست سفید، جلیقه که گاهی با سکه های درشت

تزئین می‌شود، پیراهن بلند چین‌دار تا میچ پا و دامنی که در فارسی «شلیته» و در زبان محلی «شلار» نامیده می‌شود، است. بلندی پیراهن و شلیته مشخص‌کننده بخش‌های مختلف غرب گیلان است؛ برای مثال، در غرب‌ترین منطقه تالش، پیراهن بسیار بلند دراز توتمان و در ماسال پیراهن بسیار کوتاه و تا بالای زانو کوتاه توتمان بوده است. امروزه با گذشت زمان، لباس‌های محلی کم‌کم از رونق افتاده‌اند و بیشتر در مراسم خاص مانند اعیاد، عروسی‌ها و جشن‌ها از آن‌ها استفاده می‌شود.

شکل ۸-۳- لباس محلی گیلان

فعالیت ۱۶

رابطه بین پوشاک محلی متداول در منطقه خود را با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی آنجا بررسی کنید.

ضرب المثل ها و ادبیات عامیانه یا فولکلوریک^۱:

«فولکلور» در لغت به معنای دانش عوام به کار می رود. این اصطلاح در زبان فارسی به فرهنگ عامه یا فرهنگ مردم و ادبیات عامیانه معنا شده و در مردم شناسی نیز این گونه تعریف شده است: باورها و اعمال گروهی که با موازین علمی و منطقی جامعه انطباق ندارد و اجرای آن بر حسب عادت، تقلید و سرگرمی صورت می گیرد؛ مانند باورهای پیرامون مراسم تولد، ازدواج، مرگ، خوراک، پوشاک، زراعت و ... .

بیشتر بدانیم

نمونه هایی از ادبیات عامیانه رایج در گیلان

* درختی بار نمی آورد گیل مرد تبر بر می گیرد و به سراغش می رود و او را چونان پدری - که فرزند خطا کار خود را مورد خطاب قرار می دهد - تهدید می کند که اگر سال دیگر بار نیاورد سروکارش با این تبر است و بعد هم به مهربانی او را می نوازد و رسیدگی می کند و درخت معمولاً سال دیگر شکوفه هایش به بار می نشیند.

* خورشید می گیرد، کار کار ازدهاست آن که همیشه راه را بر آب و زندگی می بندد. تشتی آب نهاده می شود و بانگ کوفتن طبل و ظروف معین بر می خیزد. آن قدر بر طبل ها و ظرف ها می کوبند تا ازدها به وحشت درآمده و نقش آن در آب بیفتد و خورشید بتابد.

* در برداشت چین اول چای (اواسط بهار)، معمولاً کسی که اولین بار غنچه سفید چای را روی بوته چای می بیند، با هیجان بسیاری آن غنچه را می چیند و منتظر صاحب کار می ماند. با آمدن صاحب کار، برگ سفید چای را به او نشان می دهد و از صاحب کار انعام می گیرد.

* در گذشته که زمین های کشاورزی را با گاوانر (ورزا) شخم می زدند، در پایان درو محصول برنج، مشت آخر را بدون بریدن با کشیدن درو می کردند و آن را با هیاهو و شادی و سلام و صلوات به منزل صاحب کار می بردند و از صاحب کار با دادن خبر پایان کار درو، مزدگانی می گرفتند که مشت آخر را «ورزا مشته» می گویند.

* نمونه اشعار عامیانه در مورد زراعت:

بیجارواش بزای من تور بیوم تور	هوا گرمه نخوردم ماهی شور
خدا قوت بده می بازوی زور	بیجار آباد کنم، دشمن بیون کور

۱- در ادبیات فارسی فولکلور به ادبیات شفاهی و در مواردی نیز به آیین های محلی، لباس ها و بازی های محلی نیز اطلاق شده است.

این اشعار در مورد وضعیت مزرعه‌ای گفته می‌شود که پر از علف‌های هرز شده و باید آباد شود. کشاورز از خداوند تقاضای بازوان پرتوانی را دارد تا بتواند زمین خود را آباد و با این کار دشمن را خوار سازد.

ضرب‌المثل‌ها

ضرب‌المثل‌ها نیز بخشی از ادبیات عامیه (فولکلور) اند. چند نمونه از ضرب‌المثل‌های گیلکی و تالشی را در ادامه می‌خوانید:

- * دریا او هرچی واسوجه بازم تا زاتو سراو دره؛
یعنی، آب دریا هرچقدر هم کم شود، باز خشک نمی‌شود.
- * بج بجه دینه رنگ اوسانه، آدم آمده دینه فند اوسانه؛
یعنی، برنج برنج را می‌بیند رنگ برمی‌دارد، انسان‌ها نیز از یکدیگر فن (مهارت) یاد می‌گیرند.
- * انی بج واجور داره؛
یعنی، حرفش خریدار دارد.
- * از دولتی بج سوررفم آب خوره؛
یعنی، به لطف برنج، علف هرز هم سیراب می‌شود.
- * آدم به گبه، حیوان به لافند؛
یعنی، آدم حرف سرش می‌شود، حیوان فقط طناب و افسار.
- * برابر، ته مرا از، ته را
برادر، برادر من به تو کمک می‌کنم تو به من

فعالیت ۱۷

آیا در منطقه شما ضرب‌المثل‌ها و ادبیات عامیانه دیگری نیز رایج است؟ چند نمونه جمع‌آوری کنید و در کلاس ارائه دهید.

فصل چهارم

پیشینه و مفاخر استان گیلان

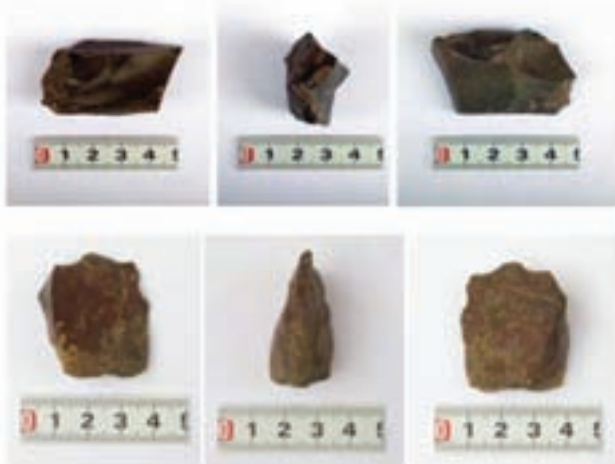

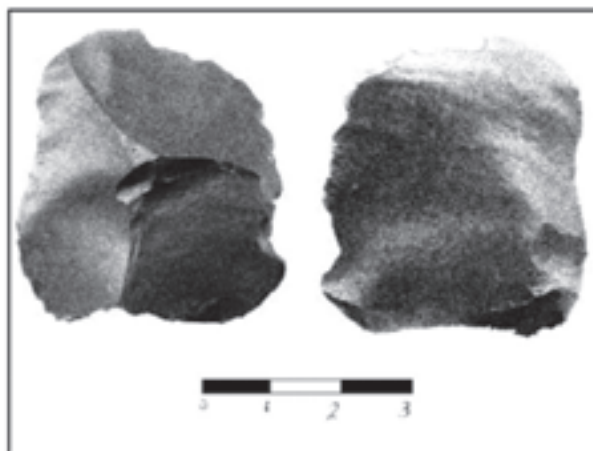
درس دهم از گذشته استان محل سکونت خود چه می‌دانید؟

تو گیلان سبزی و پیر و کهن
که از گیل مردان برانی سخن
در این خطه سبز مینو سرشت
گشودست ایزد دری از بهشت

در کرانه جنوبی دریای خزر در غار «کمر بند» و به ویژه در غار «هوتو» (در بهشهر کنونی) بقایای استخوان انسان‌هایی پیدا شده که باستان‌شناسان قدمت آن را بین یازده هزار تا هفتاد و پنج هزار سال پیش تخمین زده‌اند. آنان احتمال داده‌اند که این استخوان‌ها، مربوط به نیاکان مستقیم انسان‌های ساکن فلات ایران است. در تازه‌ترین تحقیقات باستان‌شناسان به تعدادی از دست‌آزارهای سنگی مورد استفاده بشر اولیه در غارهای یرشلمان، چپلک و مالهان در نواحی کوهستانی دیلمان و عمارلو دست یافته‌اند که استقرار انسان در مناطق کوهستانی گیلان را در اواخر عهد پارینه سنگی (بین یازده هزار تا چهل هزار سال پیش) تأیید می‌کند.

شکل ۲-۴- ابزارهای سنگی مکشوفه در غارهای چپلک و مالهان در عمارلو

شکل ۱-۴- ابزار سنگی مکشوفه در غار یرشلمان در دیلمان

فعالیت ۱۸

- مناطق کوهستانی دیلمان و عمارلو در محدوده کدام یک از شهرستان‌های گیلان واقع‌اند؟
- آیا در محل سکونت خود، غاری تاریخی می‌شناسید؟ اطلاعات خود را در این زمینه به کلاس ارائه کنید.

اقوام و مراکز اولیه تمدن در گیلان

با گذشت چند هزار سال از سکونت انسان در گیلان در عصر سنگ، به تدریج مردمان این ناحیه وارد «عصر فلز» شدند. باستان‌شناسان در حفاری‌های صد سال اخیر به آثار و شواهد قابل اعتنایی از دوره فلز (به ویژه عصر آهن) دست یافته‌اند. این آثار و شواهد نشان می‌دهند ساکنان گیلان قبل از استقرار کامل آریایی‌ها در ایران، به حد بالایی از فرهنگ و تمدن دست یافته‌اند.

بیشتر بدانیم

اقوام گیلان

◀ قوم کاس : به نظر بسیاری از پژوهشگران، یکی از قدیمی‌ترین اقوام ساکن در گیلان، قوم «کاس» است. کاس‌ها مرکب از دو تیره کاس سی (کاسی) و کاس پی (کاسپی) بوده‌اند. گستره نفوذ آن، از شمال ایران (سواحل دریای کاسپین) تا صفحات زاگرس و جلگه عراق کنونی را در بر می‌گرفت و بیشتر به کشاورزی و دامداری اشتغال داشتند.

◀ قوم کادوس : یکی دیگر از اقوام قدیمی ساکن در گیلان «کادوس»‌ها بودند. پژوهشگران خاستگاه اصلی آن‌ها را نواحی کوهستانی و جلگه‌ای غرب گیلان دانسته‌اند. کادوس‌ها ضمن حفظ استقلال داخلی در کنار سایر اقوام گیلانی با هخامنشی‌ها همکاری داشتند. برخی بر این باورند که «تالش»‌های کنونی از نسل آن‌ها هستند.

◀ قوم آمارد : قوم دیگری که در گیلان قدیم می‌زیست، «آمارد»‌ها بودند که احتمالاً از نقطه دیگری به گیلان مهاجرت کرده و برای یافتن پناهگاه امن به کوهستان البرز شمالی آمده و در حاشیه سفیدرود ساکن شده‌اند. برخی پژوهشگران آثار به دست آمده در تپه مارلیک را منسوب به آن‌ها می‌دانند.

◀ قوم گیل و دیلم : گیل و دیلم یکی دیگر از اقوام کهن در گیلان محسوب می‌شوند که به نظر برخی از مورخان ریشه نژادی مشترک دارند. قوم گیل و دیلم پس از کوچ اجباری آماردها به وسیله فرهاد اول اشکانی (۱۷۶-۱۷۱ ق.م)، نقش بیشتری در تحولات سیاسی - اجتماعی ایران از اواخر حکومت اشکانیان برعهده گرفتند؛ به همین دلیل، تا اواخر قرن چهارم هجری به خصوص در دوران اقتدار دیلمی‌ها (آل بویه)، بخش اعظم نواحی کوهستانی گیلان و حتی مناطق هم جوار به نام آن‌ها، «دیلمان» و به نواحی جلگه‌ای نیز «گیلان» گفته می‌شد. به تدریج، با پایان یافتن دوران اقتدار آل بویه و برخی حکومت‌های محلی منطقه دیلمان، نام و آوازه قوم «گیل» غلبه یافت و سراسر کوهستان و جلگه ساحلی به نام آن‌ها، به «گیلان» شهرت یافت.

فکر کنید و پاسخ دهید

آیا شما می‌توانید نام تعدادی از اشخاص و مکان‌های کنونی در گیلان را که به نحوی با نام اقوام کهن ساکن در گیلان قدیم ارتباط داشته باشند، بگویید؟

مراکز اولیه تمدن در گیلان

● تمدن املش: در املش، اشیای گرانبهایی در حفاری‌ها پیدا شده که مهم‌ترین آن‌ها، «جام» و «تنگ» طلایی املش است؛ از این رو، یکی از باستان‌شناسان برجسته، تمدن ماقبل آریایی ایران را «تمدن املش» نام نهاده و کار صنعتگران آن را هنرمندانه‌تر از کار صنعتگران دیگر تمدن‌ها دانسته است.

شکل ۴-۴- ظرف سفالی املش

شکل ۴-۳- تنگ طلایی املش

● تمدن تالش: نخستین بار، در سال ۱۲۸۰ ه. ش در تالش گیلان حفاری به صورت علمی و جدید صورت گرفت و آثار زیادی از قبیل ظروف سنگی، مفرغی، سفالین به دست آمد که قدمت آن‌ها به سه هزار و پانصد سال پیش می‌رسد. همچنین، در حفاری

پیشینه و مفاخر استان

سال‌های اخیر در غرب روستای مَریان و تول در شهرستان تالش اشیای سیمین، زرین و سفالی زیادی پیدا شده که مهم‌ترین آن‌ها جام طلایی «تُول» و «دستبند مفرغی» دارای کتیبه است.

شکل ۴-۶ — دستبند مفرغی کتیبه‌دار تول تالش

شکل ۴-۵ — جام طلایی تُول تالش

● **تمدن دیلمان :** دیلمان از مناطق باستانی و پرآوازهٔ گیلان است که اشیای فراوان به‌دست آمده در آن، از قبیل ظروف سفالی، مفرغی، آهنی و شیشه‌ای بیانگر این ادعاست. این اشیا به نیمهٔ دوم هزارهٔ دوم قبل از میلاد تا دورهٔ اشکانی نسبت داده شده است. آثار قابل توجه این منطقه، ظروف و اشیای زینتی، از جنس شیشه است که بسیار ماهرانه ساخته شده و حکایتگر اوج و تعالی هنر «شیشه‌گری» در گیلان قدیم است.

● **تمدن مارلیک :** تپه سنگی مارلیک در کنار چهار تپهٔ دیگر در سال ۱۳۴۰ ش. به شیوهٔ علمی مورد کاوش قرار گرفت که آثار زیادی شامل ظروف سفالی، مفرغی و طلایی در آن به‌دست آمد. معروف‌ترین این آثار «جام مارلیک» با نقش گاو بالدار، درخت زندگی و نقش خورشید است که از طلای خالص و به شکلی بسیار هنرمندانه ساخته شده است. کاوشگر مارلیک معتقد است : «اقوام

شکل ۷-۴- اشیای زینتی از جنس شیشه متعلق به هزارهٔ اوّل ق.م، مکشوفه در قلعهٔ کوتی دیلمان

مارلیک در دورانی در حدود سه هزار و پانصد سال پیش در ارتفاعات رشته کوه البرز مستقر شده و برای مدتی در حدود پنج قرن به پیشرفت و شکوفا کردن هنر و صنایع خود در این منطقه پرداخته‌اند.»

شکل ۸-۴- جام مارلیک

شکل ۹-۴- مجسمه گاو کوهاندار ویژه تمدن مارلیک

تحقیق کنید

— هر يك از تمدن‌های آملش، تالش، دیلمان و مارلیک در کنار کدام رودخانه‌ها پدید آمده‌اند؟ چرا؟

گیلان از تشکیل حکومت آریایی ماد تا سقوط ساسانیان (۷۰۸ ق.م — ۶۵۲ م)

با مهاجرت و استقرار اقوام آریایی در ایران، ساکنان گیلان (کاسپی‌ها، کادوس‌ها، آماردها و...) استقلال خود را در برابر تازه‌واردها، حفظ کردند. مادها به عنوان نخستین حکومت آریایی (۷۰۸ — ۵۵۰ ق.م) هیچگاه نتوانستند ساکنان گیلان زمین را زیر فرمان خود درآورند.

در آغاز پایه‌گذاری حکومت هخامنشیان (۵۵۰ ق.م)، اقوام گیلانی با بنیان‌گذار این سلسله (کوروش دوم) بر ضد دولت ماد متحد شدند و در گشودن هگمتانه پایتخت ماد به وی کمک کردند. علاوه بر این، گیلانی‌ها در سقوط حکومت لیدی (در ترکیه کنونی) و بابل (در عراق کنونی) به دست کوروش به‌طور مستقیم نقش داشتند. این همکاری اقوام گیلانی با پادشاهی هخامنشیان در نبرد خشایار شاه علیه یونانی‌ها (۴۸۰ ق.م) و دفع حمله اسکندر مقدونی به ایران در زمان داریوش سوم (۳۳۱ ق.م) بار دیگر به منصه ظهور رسید.

در دوره سلوکیان و سپس در دوره اشکانیان (۲۴۸ ق.م — ۲۲۴ م)، ساکنان گیلان همچنان استقلال نسبی خود را حفظ کردند و در مواردی علیه اشکانیان دست به شورش زدند و گاه آن‌ها را در سرکوب دشمنانشان کمک کردند.

در دوره ساسانیان (۶۵۲ — ۲۲۴ م) ساکنان گیلان (کادوس‌ها، گیل‌ها و دیلمی‌ها) در اداره امور داخلی خود کم و بیش آزاد بودند. اما در نبرد شاهان ساسانی با بیگانگان، همواره به‌عنوان نیروی کمکی به خدمت آن‌ها درآمدند.

گیلان از سقوط ساسانیان تا برآمدن صفویان (۹۰۷-۳۱ ه.ق)

همزمان با هجوم اعراب به ایران، خاندان «گیلان شاهان» به فرمانروایی «گیل گیلان شاه» به تدریج بر گیلان و دیلمان، و دیگر نواحی کرانه جنوبی دریای خزر (طبرستان و گرگان) غلبه یافت.

خاندان گیلان شاهان که بیش از یک قرن (۱۴۶-۲۲ ه.ق) بر گیلان، طبرستان و گرگان فرمانروایی داشتند، مرکز حکومتشان را در گیلان و به روایتی در فومن قرار دادند. امیران این خاندان با استفاده از نیروی رزمی سلحشوران دیلمی و گیلی در مقابل نفوذ سپاهیان خلافت اموی و سپس عباسی بر کرانه جنوبی دریای خزر، به شدت از خود پایداری نشان دادند.

گیلانیان پس از برافتادن حکومت گیلان شاهان (دابویگان) ضمن پایداری در مقابل هجوم سپاهیان عباسی، آغوش خویش را به روی مخالفان آنان به ویژه «علویان» گشودند. با شهادت امام رضا (ع) (۲۰۳ ه.ق) در خراسان، مهاجرت سادات علوی به گیلان شتاب بیش تری گرفت. به روایتی، در همین ایام سیدجلال الدین اشرف برادر امام هشتم (ع) به منظور نشر آیین شیعه وارد گیلان شد. در همان جا به شهادت رسید و پیکر مطهر ایشان در روستای «کوچان» در حاشیه سفید رود (آستانه اشرفیه کنونی) به خاک سپرده شد. مهاجرت سادات علوی به گیلان و همگامی آنان با حکام محلی در دشمنی با خلافت عباسی و توجه آنها به طبقات فرودست جامعه و نیز دعوت عملی به اسلام، سبب رواج و گسترش آیین شیعه در میان مردم شد. چند سال بعد، گیلانی‌ها در روی کار آمدن دولت علویان طبرستان (۳۱۶-۲۵۰ ه.ق) نقش برجسته‌ای ایفا کردند.

در فاصله برافتادن حکومت گیلان شاهان تا روی کار آمدن حکومت‌های ترک تبار در ایران (غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان)، گیلان به وسیله خاندان‌های حکومتگر دیلمی هم چون «آل جستان»، سالاریان و در مقطعی از این دوره توسط «علویان هوسم» اداره می‌شد. در طول این دوره هم، گیلان کم و بیش استقلال نسبی خود را حفظ کرد.

در سراسر دوران فرمانروایی مغولان، تیموریان و ترکمانان قراقویونلو و آق قویونلو (۹۰۷-۶۵۶ ه.ق)، خودمختاری داخلی گیلان با فراز و نشیب‌هایی ادامه یافت. جغرافی‌نویسان و مورخان، در گزارش خود درباره اوضاع و احوال گیلان در این زمان به اعتبار موقعیت جغرافیایی سفیدرود، گیلان را به دو پهنه شرقی با عنوان «بیه پیش» به مرکزیت لاهیجان، و پهنه غربی با عنوان «بیه پس» به مرکزیت فومن تقسیم می‌کنند. در هر یک از این بخش‌ها، خاندان‌های محلی فرمان می‌راندند.

بیشتر بدانیم

گسکر از شهرهای قدیمی و ابریشم خیز گیلان است که از قرن چهارم هجری قمری تا اواخر دوره صفوی از آبادانی و شکوفایی اقتصادی برخوردار بود اما به تدریج و به دلایل مختلف از رونق اولیه افتاد و خرابه‌های آن در زیر ریشه‌های درختان جنگل هفت دغنان آرمید. به تازگی، کارشناسان میراث فرهنگی گیلان خرابه‌های این شهر تاریخی را - که شامل باروی شهر، حمام‌ها، پل‌ها، معابر و خانه‌های آجری، ظروف سفالی لعابدار منقوش، ظروف چینی،

مهرهای فلزی، سکه و قطعاتی از شیشه بوده - از زیر خاک درآورده‌اند. به نظر آنها، معماری بسیار پیشرفته این شهر بیانگر رفاه اقتصادی ساکنان آن و نیز یادآور اوج و تعالی هنر و تمدن اسلامی در بخش کوچکی از جلگه سرسبز گیلان غربی است.

گفتنی است مهم‌ترین و قدرتمندترین خاندان‌های حکومتگر در گیلان، «خاندان اسحاق‌وند» در فومن (۹۸۰-۵۵۸ ه.ق) و «خاندان آل کیا» در لاهیجان (۱۰۰۰-۷۷۶ ه.ق) بودند که اغلب به دلیل گسترش قلمرو، کسب قدرت و ثروت بیش‌تر و نیز به سبب اختلافات طایفه‌ای و مذهبی، در حال رقابت و جنگ با یکدیگر بودند. از حوادث مهم این دوره می‌توان به حمله‌ی اَلجایتو ایلخان مغول به گیلان (۷۰۶ ه.ق) اشاره کرد. خان مغول که از پراکندگی سیاسی گیلان در این زمان آگاه بود، به تحریک برخی از درباریان و با هدف دستیابی به ابریشم مرغوب گیلان و همچنین برای به فراموشی سپردن شکست‌های پی‌درپی مغولان در نواحی دیگر، از چند سو به گیلان لشکر کشید. در جریان این لشکرکشی، «قُتلُ شاه» امیرالامرای سپاه مغول (در تولم شهر کنونی) به قتل رسید. اما مغولان با گسیل سپاهیان بیش‌تر به منطقه، مقاومت‌های اهالی فومنات را با دادن تلفات زیاد، درهم شکستند. اَلجایتو، حکومتِ امیران محلی گیلان را به شرط پرداخت باج و خراج سالیانه به دربار مغول، به رسمیت شناخت و به پایتخت خود در سلطانیه زنجان بازگشت. با مرگ اَلجایتو (۷۱۶ ه.ق) حکام گیلان از پرداخت باج و خراج به دربار مغول سر باز زدند و بار دیگر استقلال خود را بازیافتند. در زمان فرمانروایی امیر تیمور (۸۰۷-۷۷۱ ه.ق)، گیلان از حمله‌ی وی در امان ماند و تیمور فقط به دریافت خراج سالیانه از برخی امیران محلی بسنده کرد.

بیشتر بدانیم

نقش گیلانیان در پرورش فکری و سیاسی شاه اسماعیل بنیانگذار سلسله صفوی

صوفیان صفویه (به خصوص دده بیگ تالش) اسماعیل میرزا را که فقط هشت سال داشت از ترس مأموران آق‌قویونلو که در تعقیب آن‌ها بودند، مخفیانه به گیلان آوردند. کارکیا میرزا علی فرمانروای مقتدر آل کیا در لاهیجان که شیعی مذهب بود، میزبانی اسماعیل نوجوان را برعهده گرفت.

وی مولانا شمس الدین لاهیجی را که از عالمان شیعه بود، به آموزش و تربیت دینی اسماعیل گمارد. در مدت اقامت چند ساله اسماعیل در لاهیجان (۹۰۵-۸۹۸ ه.ق)، امیرنجم زرگر رشتی در تربیت سیاسی وی کوشید. اسماعیل پس از رسیدن به سلطنت، امیرنجم رشتی را در سال ۹۱۴ ه.ق به عنوان وکیل (نایب السلطنه) خود برگزید و کلیه امور کشور را به دست او سپرد. این نخستین ایرانی بود که حلقه بسته ترکان قزلباش را در دیوان سالاری صفویان کنار زد و این مقام مهم را عهده‌دار شد.

گیلان از زمان روی کار آمدن صفویان تا فرو افتادن زندیان (۹۰۷-۱۲۰۹ ه.ق)

با روی کار آمدن صفویان و در پی اجرای سیاست تمرکزگرایی از سوی این دولت، ابتدا روابط امیرنشین آل اسحاق در فومن و سپس امیرنشین آل کیا در لاهیجان با پادشاهان صفوی (شاه اسماعیل و فرزندش شاه تهماسب) رو به وخامت نهاد و سرانجام، در زمان شاه عباس صفوی (۱۰۰۰ ه.ق) برای همیشه به استقلال گیلان و فرمانروایی شهریاران آن پایان داده شد.

تبدیل سرزمین گیلان در زمان شاه عباس یکم به املاک خاصه (املاک مخصوص شاه) موجب شد که اداره این منطقه به حاکمان و کارگزاران دولت صفوی سپرده شود؛ اما به زودی گیلانی‌ها از ظلم و ستم کارگزاران صفوی به ستوه آمدند و قیام‌هایی را علیه آن‌ها صورت دادند که مهم‌ترین آن‌ها، قیام «کار کیا فتحی» در فومن (۱۰۱۰ ه.ق) و «عادلشاه» در لشت نشاء (۱۰۳۸ ه.ق) بود که توسط قزلباشان و حکام وابسته دربار صفوی سرکوب شدند.

در طول دوره حکومت زندیه (۱۲۰۹-۱۱۶۳ ه.ق)، گیلان به دست خوانین محلی (حاجی جمال فومنی و فرزندش هدایت‌الله خان) به طور نیمه مستقل اداره می‌شد. با قدرت‌گیری آقا محمدخان قاجار در استرآباد (گرگان امروزی) به این وضع خاتمه داده شد.

گیلان در دوره سلطنت قاجار (۱۳۴۴-۱۲۱۰ ه.ق)

از برآمدن قاجارها تا انقلاب مشروطه (۱۳۲۴-۱۲۱۰ ه.ق) گیلان توسط حکام منصوب دربار قاجار یا نایبان آن‌ها - که اغلب از شاهزادگان و وابستگان دربار بودند - اداره می‌شد.

در انقلاب مشروطه اهالی گیلان به‌ویژه مردم رشت و انزلی از پیشگامان مشروطه‌خواهی بودند و پس از صادر شدن فرمان مشروطیت از سوی مظفرالدین شاه قاجار، گیلانی‌ها با ارسال تلگراف به تهران خواستار صدور «دست خط آزادی و مشروطیت» شدند.

با روی کار آمدن محمد علی شاه و به توپ بسته شدن مجلس، مشروطه‌خواهان گیلانی به تدریج آماده حرکت به سمت تهران شدند و در نهایت همراه با آزادی‌خواهان اصفهانی و بختیاری تهران را فتح کردند. با این اقدام، محمدعلی شاه مستبد از سلطنت بر کنار و نظام مشروطه دوباره برقرار شد.

با فرارسیدن جنگ جهانی اول (۱۲۹۳ ه.ش)، روس‌ها قوای نظامی خود را در سطح گسترده وارد گیلان کردند. اشغال گیلان و ظلم و ستم نیروهای اشغالگر روسی، زمینه را برای یک نهضت بزرگ سیاسی - اجتماعی به رهبری میرزا کوچک فراهم کرد. نهضت جنگل به رهبری میرزا کوچک که از حمایت‌های مردمی برخوردار بود، در هفت سال مبارزه مستمر و بی‌امان خود، ضربات سختی بر اشغالگران روسی - انگلیسی و عوامل وابسته به آن‌ها وارد آورد و سرانجام با شهادت میرزا کوچک در ۱۱ آذر ۱۳۰۰، عمر این نهضت پایان یافت.

اندکی پس از خاموشی شعله‌های نهضت جنگل، بار دیگر قیام‌های دهقانی در ضدیّت با نظام ارباب و رعیتی و بهره‌های مالکانه، در نقاط مختلف گیلان صورت گرفت البته اغلب این جنبش‌های روستایی توسط رضاخان در مقام وزیر جنگ و نخست‌وزیر و با هدف بالا بردن اعتبار خویش در میان مالکان گیلانی سرکوب شد.

گیلان از روی کار آمدن پهلوی تا پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷-۱۳۰۴ ه.ش)

در دوره سلطنت رضا شاه (۱۳۲۰-۱۳۰۴ ه.ش)، مردم گیلان به سبب پیشینه انقلابی و همچنین قرار گرفتن در همسایگی دولت کمونیستی روسیه (شوروی سابق) با مشکلاتی مواجه شدند.

با این که در این دوره به علت اختناق حاکم بر کشور، هرگونه فعالیت سیاسی به شدت سرکوب می شد، در قضیه «کشف حجاب» نیز افشار مذهبی به ویژه روحانیان در قالب اعلامیه، کتاب و سرودن شعر از خود واکنش نشان دادند. شدیدترین انتقادات به کشف حجاب در گیلان را آیت الله یوسف گیلانی با انتشار کتابی در ذکر محاسن حجاب، بیان کرد که بلافاصله از سوی مأموران رژیم بازداشت و به همراه آیت الله محمد باقر رسولی به ماسوله تبعید شد (۱۳۱۴ ه.ش).

بیشتر بدانیم

گیلان از دوره اشغال در جنگ جهانی دوم تا کودتای ۲۸ مرداد (۱۳۳۲)

به دنبال اشغال ایران در جنگ جهانی دوم (سوم شهریور ۱۳۲۰) و سقوط سلطنت رضاشاه، گیلان مورد هجوم ارتش سرخ شوروی سابق قرار گرفت. ورود غافلگیرانه سربازان روسی به گیلان، امنیت منطقه را دچار اختلال کرد. روابط نامناسب اربابان منطقه با کشاورزان و تصاحب برخی زمین های مرغوب منطقه توسط عوامل دربار پهلوی، بار دیگر آتش قیام های دهقانی را در گیلان، شعله ور ساخت که زبانه های آن تا پایان حکومت پهلوی کشیده شد.

خروج تدریجی ارتش اشغالگر شوروی از دهم فروردین ۱۳۲۵، سبب شادمانی مردم گیلان شد. با پررنگ شدن حاکمیت دولت مرکزی، به دلایل مختلف عرصه بر فعالان سیاسی در سطح استان تنگ تر شد. با ترور شاه در نیمه بهمن ۱۳۲۷، بسیاری از اعضای گروه های سیاسی در گیلان دستگیر و زندانی شدند.

به تدریج که زمزمه ملی شدن صنعت نفت در ایران بالا گرفت، در گیلان افشار مختلف مردم با این حرکت ملی همراه شدند، اما عمر این نهضت کوتاه بود. با پیروزی کودتاچیان در بیست و هشت مرداد ۱۳۳۲، بسیاری از حامیان نهضت ملی نفت در گیلان، گرفتار عوامل کودتا شدند و بار دیگر میدان فعالیت های سیاسی و آزادی های مدنی در گیلان محدودتر شد.

با آغاز نهضت اسلامی در ایران به رهبری امام خمینی (ره) (مهر ۱۳۴۱)، در گیلان نیز دو تن از علمای طراز اول، مرحوم سید محمود ضیابری و سید حسن بحر العلوم، در مخالفت با اصول شش گانه شاه در مسجد کاسه فروشان رشت سخنرانی کردند و تلگرافی در تأیید اقدامات رهبری نهضت به قم ارسال کردند. آنان به اتفاق آیت الله مهدوی لاهیجانی، به قصد پیوستن به علمای مهاجر به سمت تهران حرکت کردند اما در میانه راه دستگیر و به زندان قزل قلعه در تهران انتقال یافتند.

با تبعید امام خمینی به ترکیه و سرکوب‌های پس از سال ۱۳۴۳، مبارزات سیاسی در گیلان نیز شکلی مخفیانه به خود گرفت. روحانیت مبارز استان از جمله حجة الاسلام صادق احسان‌بخش فعالیت‌های سیاسی و فرهنگی خود را با پخش اعلامیه‌ها و نوارهای سخنرانی رهبری نهضت در میان مردم پی گرفتند.

با شتاب گرفتن مبارزات ملت ایران در نیمه دوم سال ۱۳۵۶، گیلان نیز حال و هوای دیگری یافت. مبارزات روحانیت مبارز و سایر اقشار مردم این استان به تدریج، شکل علنی‌تر به خود گرفت. در مرداد ۱۳۵۷ آیت الله ضیابری که در بستر بیماری بود طی اعلامیه‌ای به سرکوب مردم و خفقان حاکم بر کشور اعتراض کرد.

با بازگشایی مدارس و دانشگاه‌های ایران در مهر ماه ۱۳۵۷ و هم‌زمان با هجرت امام خمینی به فرانسه، آتش انقلاب در گیلان نیز شعله‌ور شد و در اواسط شهریور همین سال، تظاهرات خیابانی بسیاری از شهرها و بخش‌های گیلان را فرا گرفت.

تظاهرات بر ضد رژیم شاه در اغلب شهرهای استان منجر به درگیری‌های خیابانی مردم با مأموران رژیم شاه شد که در اثر آن، تعدادی از تظاهرکنندگان به شهادت رسیدند و عده‌ای نیز زخمی شدند. سرانجام با پیروزی انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷، عصر تازه‌ای در تاریخ مردم این مرز و بوم آغاز شد.

شکل ۱۰-۴- تظاهرات مردم بر ضد رژیم شاه (رشت)، سال ۱۳۵۷

فعالیت ۱۹

- با رجوع به کتاب‌های تاریخ محلی، گزارشی در مورد یکی از خاندان‌های حکومت‌کننده گیلانی تهیه کنید.
- در مورد چگونگی نفوذ و گسترش آیین شیعه در گیلان مقاله‌ای بنویسید.

- چرا گیلان را خاستگاه قیام‌های روستایی دانسته‌اند؟ (با نگاهی به مقاله‌ای در مورد یکی از قیام‌های دهقانی در گیلان، به این سؤال پاسخ دهید.)
- از طریق تحقیق میدانی (مصاحبه با برخی مبارزان در رژیم شاه)، در مورد نقش مردم شهرستان محل سکونت خود در پیروزی انقلاب اسلامی مقاله‌ای بنویسید.

درس یازدهم نقش مردم گیلان در دفاع از کیان و مرزهای ایران اسلامی

کسانی که درباره تاریخ گیلان در دوره‌های مختلف پژوهش کرده‌اند، بر این باورند که اقوام ساکن در این سرزمین، مردمانی شجاع، دلیر و آزاده بوده و هرگز در برابر تجاوز بیگانگان سر تسلیم فرود نیاورده‌اند. بازتاب شهامت و آزادگی مردمان این ناحیه را می‌توان در متون تاریخی، جغرافیایی و ادب پارسی این دوران مورد مطالعه قرار داد. شما در ادامه این درس فقط با گوشه‌هایی از فداکاری‌های مردم گیلان در صیانت از مرزهای ایران اسلامی آشنا خواهید شد.

الف) رشادت و پایداری مردم گیلان در مقابل روس‌ها :

در دوران فرمانروایی آل جستان (در سال ۳۰۰ ه.ق) برای نخستین بار گیلان مورد هجوم روس‌ها قرار گرفت. مردم گیلان دو تهاجم پی در پی روس‌ها را با شکست مواجه ساختند؛ در نتیجه، روس‌ها پس از دادن تلفات بسیار، پا به فرار گذاشتند که شرح آن در کتاب‌های تاریخ «طبرستان ابن اسفندیار» و «مروج الذهب مسعودی» به تفصیل آمده است.

روس‌ها پس از طی چندین قرن در دوره سلطنت شاه صفی از پادشاهان صفوی، بار دیگر رشت را مورد هجوم خود قرار دادند (۱۰۴۵ ه.ق) مردم گیلان علیه قوای مهاجم روسی متحد شده و به مقابله برخاستند و این امر موجب خروج قوای روسی از خاک گیلان شد.

با روی کار آمدن نادرشاه افشار و به موجب عهدنامه رشت (۱۱۴۴ ه.ق) روس‌ها توافق کردند که طی دو ماه خاک گیلان را ترک کنند.

در دوره سلطنت فتحعلی شاه قاجار، روس‌ها پس از تصرف گرجستان، خاک گیلان را برای چندمین بار به تصرف خود درآوردند. فرماندهی این حملات را ژنرال شفت بر عهده داشت. نیروهای متجاوز روسی با کشتی و از طریق تالاب اتزلی خود را به پیربازار رشت رساندند. میرزا موسی منجم باشی، حاکم گیلان، با گروهی از تفنگ‌داران گیلانی در جلوی سپاهیان روسی صف‌آرایی کرد و در جنگ «پيله‌دار بُن» در پیربازار رشت (۱۲۲۰ ه.ق) تلفات زیادی به آن‌ها وارد ساخت و مهاجمان را به عقب‌نشینی از خاک گیلان وادار کرد.

ب) گیلان در دفاع مقدس :

گیلان در هشت سال دفاع مقدس و همگام با سایر هموطنان در پاسداری از مرزهای ایران اسلامی مشارکت جدی و فعال داشت. در طول جنگ تحمیلی، نیروهای جان بر کف گیلانی از طریق واحدهای بسیج سپاه پاسداران و ستاد مهندسی جنگ جهادسازندگی استان، به جبهه جنگ علیه دشمن بعثی اعزام شدند. در این جنگ، رزمندگان سلحشور گیلانی در چندین عملیات منظم در قالب لشکر ۲۵ کربلا و لشکر ۱۶ قدس گیلان به طور مستقیم نقش بارزی ایفا کردند.

همچنین، در طی این جنگ، ده‌ها میلیارد ریال کمک‌های نقدی و غیرنقدی مردم گیلان با مساعی شهید آیت‌الله احسان‌بخش و مسئولان وقت ستاد پشتیبانی جنگ، به تدریج جمع‌آوری شد و در قالب کاروان‌هایی کم‌نظیر، در اختیار رزمندگان اسلام قرار گرفت. البته هشت هزار نفر از رزمندگان جان بر کف گیلانی در جنگ تحمیلی به فیض شهادت رسیدند و بیست و یک هزار نفر از آن‌ها به مقام

جانبازی نائل آمدند و دو هزار و هفتصد نفر مفتخر به مقام آزادگی شدند.

معرفی شخصیت‌های مذهبی، انقلابی، علمی، فرهنگی و سرداران شهید هشت سال دفاع مقدس

بنیان‌های هویت یک ملت را، اسطوره‌ها، قهرمانان، مردان و زنان عرصه فرهنگ، هنر، دانش، جهاد و شهادت می‌سازند. میراث‌های فرهنگی، علمی و دینی در واقع سرمایه‌های معنوی یک جامعه زنده و پویا به‌شمار می‌آیند که به دست نام‌آوران این عرصه به وجود آمده‌اند. شما در ادامه این درس، در بخش «بیشتر بدانیم»، با زندگی برخی از شخصیت‌های مذهبی، انقلابی، علمی، فرهنگی و سرداران شهید هشت سال دفاع مقدس به صورت گذرا آشنا خواهید شد.

بیشتر بدانیم

الف) شخصیت‌های مذهبی و انقلابی

● ملا عبدالعزیز شریعتمدار کرگانه‌رویی: ملا عبدالعزیز پس از رسیدن به درجه اجتهاد به زادگاه خود در لیسار کرگانه‌رود (تالش کنونی) بازگشت. پس از اشغال خاک گیلان توسط قوای روس، ملا عبدالعزیز به حمایت از مردم شهر رشت برخاست. او به جهت دفاع از مردم گیلان و مقابله با ستمگری‌های قوای اشغالگر روسی در روز ۱۳ صفر سال ۱۳۳۰ به همراه سه تن از همزمانش در شهر رشت به دار آویخته و در صحرای ناصریه (جنب بیمارستان پورسینای رشت) به خاک سپرده شد.

● میرزا کوچک جنگلی: یونس مشهور به میرزا کوچک در سال ۱۲۵۹ ش. در محله استاد سرای رشت دیده به جهان گشود. از آنجا که پدرش به میرزا بزرگ معروف بود، او به میرزا کوچک مشهور شد. وی تحصیلات خود را در مدارس جامع رشت و محمودیه تهران پی گرفت و هنگام نهضت مشروطه، به آزادی خواهان گیلانی پیوست و در فتح تهران (۱۲۸۷ ش.) نقش قابل توجهی ایفا کرد. در دوران جنگ جهانی اول (۱۲۹۷-۱۲۹۳ ش.) که گیلان در اشغال قوای بیگانه چون روس و انگلیس بود، برای احیای اهداف مشروطه و اخراج بیگانگان، نهضتی را در جنگل‌های گیلان بنیان نهاد که به «نهضت جنگل» موسوم شد. میرزا پس از هفت سال مبارزه بی‌امان با اشغالگران خارجی و عوامل داخلی آن، و با شهادت خود در یازدهم آذر ۱۳۰۰ ش. در ارتفاعات ماسال، به نماد بیگانه‌ستیزی گیلانی‌ها در کشور تبدیل شد.

● حضرت آیت الله العظمی محمد تقی بهجت فومنی: محمد تقی بهجت (۱۳۸۸-۱۲۹۴ ش.) در یک خانواده مذهبی در شهر فومن به دنیا آمد و پس از فراگیری علوم مقدماتی حوزوی در زادگاهش، راهی عتبات عالیات شد. حضرت آیت الله بهجت پس از مدتی شاگردی در نزد استادان برجسته حوزه علمیه کربلا و نجف و همزمان با اشغال عراق توسط قوای انگلیس در جنگ جهانی دوم، به ایران مراجعت کرد و در حوزه علمیه قم اقامت گزید و به تربیت طلاب علوم دینی تا

پایان عمر اهتمام ورزید. حضرت آیت الله بهجت در خرداد ۱۳۸۸ در سن ۹۶ سالگی رحلت کرد. از ایشان آثاری چون یک دوره اصول، حاشیه بر مکاسب و کتاب‌های چاپ نشده دیگر به یادگار مانده است. البته آنچه آیت الله بهجت را در میان علما، برجسته کرده بود، جامعیت او در جنبه‌های علمی، تقوا و پرهیزکاری اجتماعی و سیاسی بود.

ب) شخصیت‌های علمی

● **کوشیار گیلانی**: کوشیار گیلانی (۱۳۵۰-۱۳۳۰ ه.ق) ریاضیدان و اخترشناس برجسته گیلانی است که در دربار آل زیار در گنبد می‌زیست. سعدی شاعر شیرین‌سخن ایران در باب چهارم کتاب بوستان مراتب علمی وی را ستوده است. از کوشیار گیلانی، کتاب‌های متعددی در علم ریاضی و نجوم باقی مانده است. کتاب «اصول حساب هندی» مهم‌ترین اثر وی و نیز قدیمی‌ترین کتابی است که در بین کتاب‌های ریاضی از دوره اسلامی باقی مانده است. در زمینه نجوم نیز باید از دو کتاب ارزنده وی به نام «زیج جامع» و «زیج بالغ» یاد کرد.

شکل ۱۱-۴

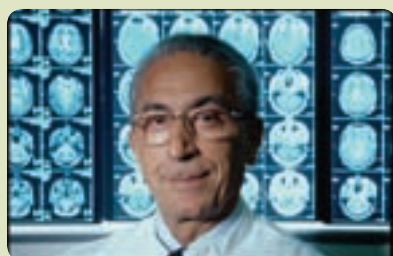
● **پروفسور فضل الله رضا**: فضل الله رضا در سال ۱۲۹۳ ش. در شهر رشت دیده به جهان گشود. او پس از اخذ مدرک مهندسی برق از دانشگاه تهران، برای ادامه تحصیل راهی ایالات متحده آمریکا شد و از دانشگاه پلی تکنیک نیویورک مدرک دکتری الکترونیک گرفت و سپس در دانشگاه‌های آمریکا، ایران، فرانسه و کانادا به تدریس پرداخت. شمار مقاله‌های او در مجله‌های علمی معتبر خارجی که به چاپ رسیده، بالغ بر دویست مقاله است و تاکنون بالغ بر بیست عنوان کتاب، از وی منتشر شده است. پروفسور رضا علاوه بر اشتغال در علم ریاضی، در زمینه فرهنگ و ادب فارسی هم دارای تألیفاتی است. پروفسور رضا در سال‌های اخیر به عنوان یکی از چهره‌های ماندگار در نظام جمهوری اسلامی ایران نیز برگزیده شد (شکل ۱۱-۴).

● **دکتر محمود بهزاد**: محمود بهزاد (۱۳۸۶-۱۲۹۲ ش.) در شهرستان رشت دیده به جهان گشود. وی پس از اخذ مدرک دکتری در رشته داروسازی، هم‌زمان با تدریس به کار ترجمه و تألیف پرداخت. دکتر بهزاد را می‌توان پرکارترین نویسنده و مترجم کتب علمی در ایران دانست. تعداد تألیفات و ترجمه‌های وی به نود و هشت جلد کتاب می‌رسد. گفتنی است برخی از تألیفات وی بارها تجدید چاپ شده است. صاحب‌نظران از دکتر بهزاد به عنوان «پدر زیست‌شناسی نوین ایران» یاد می‌کنند.

● **دکتر مهدی تجلی‌پور**: مهدی تجلی‌پور (۱۳۶۱-۱۳۱۳ ش.) در عربان صومعه‌سرا پا به هستی گذاشت و در سال ۱۳۵۲ موفق به اخذ درجه دکتری از دانشگاه «مون پلیه» فرانسه شد. تجلی‌پور در طول حیات علمی خود توانست یازده نمونه از نرم‌تنان دریای خزر را برای نخستین بار به دنیا معرفی کند. از دکتر تجلی‌پور چندین اثر در

زمینه تحقیق و ترجمه به یادگار مانده است. کتاب «نرم تنان مرواریدساز خلیج فارس» و «تشریح و کالبدگشایی جانوران بی مهره» از مهم ترین آثار وی در زمینه تحقیق و ترجمه هستند.

● **دکتر آذر اندامی:** خانم آذر اندامی (۱۳۶۳-۱۳۰۵ ه.ش) در شهرستان رشت دیده به جهان گشود. وی پس از اخذ مدرک دکتری پزشکی در ایران و کسب مقام ریاست بخش وبا و دیفتری در انستیتوپاستور ایران، جهت کسب دانشنامه تخصصی باکتری لوژی عازم فرانسه شد. دکتر اندامی حتی در ایام بازنشستگی در سال ۱۳۵۷، ریاست آزمایشگاه بیمارستان باهر تهران را بر عهده گرفت. در سال ۱۹۹۲ به پیشنهاد آژانس فضایی اروپا، برای قدردانی از خدمات این بانوی فرهیخته گیلانی، یکی از حفره های سیاره ونوس به نام وی، نام گذاری شد.

شکل ۱۲-۴

● **پروفسور مجید سمیعی:** مجید سمیعی در سال ۱۳۱۶ ش. در رشت به دنیا آمد. وی در سال ۱۳۴۹ ش. موفق به اخذ دکتری تخصصی در رشته جراحی مغز و اعصاب از آلمان شده، دو سال بعد به دریافت درجه پروفسوری جراحی مغز و اعصاب نائل شد. پروفسور سمیعی از سال ۱۳۵۶ تاکنون، ریاست بیمارستان جراحی مغز و اعصاب شهر «هانوفر» آلمان، ریاست بین المللی جراحی قاعده جمجمه، ریاست انجمن جراحان پلاستیک آلمان و ... را به دست آورده است. وی همچنین نشان درجه یک خدمت از دولت آلمان را در سال ۱۳۶۷ دریافت کرد. وی در سال های اخیر جزء چهره های ماندگار در نظام جمهوری اسلامی ایران انتخاب شد (شکل ۱۲-۴).

ب) شخصیت های فرهنگی

● **بانو شمس کسمائی:** شمس کسمائی (۱۳۴۰-۱۲۶۲ ش.) یکی از زنان نام آور شعر و ادب فارسی به شمار می آید که از یک خانواده اهل کسما از مناطق شهرستان صومعه سرا بود. او به زبان های روسی و ترکی مسلط بود. از شمس کسمائی در شهربور سال ۱۲۹۹ ش. قطعه شعری در مجله «آزادستان» به چاپ رسیده که جزء نخستین نمونه های تجدد در شعر فارسی به شمار می آید. کسمائی را می توان در کنار شاعرانی چون جعفر خامنه، تقی رفعت قرارداد که قبل از نیما یوشیج، به نوآوری در سنت شعر فارسی پرداخته اند.

شکل ۱۳-۴

● **دکتر محمد معین:** محمد معین (۱۳۵۰-۱۲۹۱ ش.) در شهر رشت دیده به جهان گشود. وی پس از گذراندن تحصیلات مقدماتی در رشت و دانشسرای عالی در تهران، موفق به اخذ نخستین مدرک دکتری ادبیات فارسی از دانشگاه تازه تأسیس تهران در سال ۱۳۱۸ ش. شد. دکتر معین به علت تألیف فرهنگ شش جلدی معین نزد همه ادب دوستان ایرانی و خارجی شناخته شده است. وی علاوه بر نگارش فرهنگ معین در زمینه های مختلف از جمله تصحیح متون، نگارش مقالات تحقیقی، ترجمه، شرکت در

همایش‌ها و جلسات علمی به تدریس در دانشگاه تهران، آلمان و ... اشتغال داشته است (شکل ۱۳-۴).

● **محمود پاینده لنگرودی**: محمود پاینده (۱۳۷۷-۱۳۱۰ ش.) در شهرستان لنگرود چشم به جهان گشود. از انتشار اولین اثرش به نام «گل عصیان» (مجموعه شعر فارسی) که در سال ۱۳۳۶ ش. به چاپ رسید تا زمان حیاتش، بیش از ده اثر از او انتشار یافت. زمینه‌های اصلی تحقیق وی، فرهنگ و آداب و رسوم و معرفی چهره‌های برجسته تاریخ محلی گیلان بود. یکی از مهم‌ترین آثار وی در این زمینه «فرهنگ گیل و دیلم» است.

● **کیومرث صابری فومنی**: کیومرث صابری (۱۳۸۳-۱۳۲۰ ش.) در صومعه سرا دیده به جهان گشود. صابری پس از اخذ مدرک کارشناسی به عنوان یک ادیب طنزپرداز فعالیت فرهنگی خود را از سال ۱۳۴۵ ش. با چاپ شعرهایش

شکل ۱۴-۴

با امضای «گردن شکسته فومنی» در مجله توفیق آغاز کرد و آثار زیادی را در همان مجله با نام‌های مستعار به چاپ رساند. او پس از انقلاب اسلامی به مدت شش سال در روزنامه اطلاعات، ستونی را با نام «دو کلمه حرف حساب» به خود اختصاص داد و سپس از سال ۱۳۷۰ ش. ماهنامه «گل آقا»، سپس «مجله بچه‌های گل آقا» را به راه انداخت و همچنین، مؤسسه گل آقا را به عنوان خانه طنز ایران معرفی کرد (شکل ۱۴-۴).

ت) سرداران شهید هشت سال دفاع مقدس

● **سردار شهید حسین املاکی**: حسین املاکی (۱۳۶۷-۱۳۴۰ ش.) در روستای «کولاک محله» شهرستان لنگرود دیده به جهان گشود. در سال ۱۳۵۸ به اخذ مدرک دیپلم نایل آمد. او پس از کسب موفقیت‌های لازم در عملیات‌های مختلف، فرماندهی گردان‌های پیاده تیپ قدس گیلان را عهده‌دار شد. املاکی پس از موفقیت در عملیات‌های کربلای ۲، ۴ و ۵ به فرماندهی تیپ یکم لشکر ۱۶ قدس گیلان رسید. وی بعد از انجام عملیات نصر ۴، به سمت قائم مقام لشکر قدس گیلان برگزیده شد. حسین املاکی پس از سال‌ها حضور در جبهه‌های نبرد، طی عملیات والفجر ۱۰ در منطقه عملیاتی سید صادق و شانه‌دری به درجه رفیع شهادت نائل آمد (شکل ۱۵-۴).

شکل ۱۵-۴

● **سردار شهید مهدی خوش سیرت**: مهدی خوش سیرت (۱۳۶۶-۱۳۳۹ ش.) در روستای «جورکوجان» شهرستان آستانه اشرفیه به دنیا آمد و تحصیلات خود را تا پایان دوره متوسطه در زادگاهش به اتمام رساند. قبل از شهادت وی، دو تن از برادرانش به نام‌های حسین و رضا، به درجه رفیع شهادت رسیده بودند. مهدی پس از این که سیزده بار در جبهه‌های نبرد مجروح شد، و در حالی که سمت جانشین فرماندهی لشکر شانزده قدس گیلان را بر عهده داشت، در عملیات نصر ۴ در منطقه «ماووت» عراق به فیض شهادت نائل آمد (شکل ۱۶-۴).

شکل ۱۶-۴

شکل ۱۷-۴

● **سردار شهید علیرضا خلوص دهقانپور :** علیرضا خلوص دهقانپور در سال ۱۳۳۸ ش. در روستای ازگم شهرستان صومعه‌سرا دیده به جهان گشود. او پس از عضویت در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، با آغاز جنگ تحمیلی به جبهه رفت. علیرضا در طی فراگیری آموزش‌های رزمی و نبرد در جبهه‌های حق علیه باطل به علت ابراز شجاعت و دلاوری‌های قابل تحسین، نظر فرماندهان مافوق را جلب کرد و به عنوان فرمانده گردان میثم از لشکر قدس گیلان برگزیده شد. علیرضا پس از هشت سال حضور مستمر در میدان نبرد، سرانجام در بیست و پنجم خرداد ۱۳۶۷ در منطقه غرب کشور در قلّه «قامیش» عراق به درجه رفیع شهادت نائل آمد (شکل ۱۷-۴).

● **سردار شهید سید صادق شفیعی :** سید صادق شفیعی در سال ۱۳۳۹ در فیله شهرستان رودبار دیده به جهان گشود. او دوران کودکی و تحصیلاتش را در شهرستان‌های رودبار و تهران گذراند. سید صادق پس از تشکیل جهاد سازندگی رودبار، در سال ۱۳۶۰ به عضویت سپاه پاسداران انقلاب اسلامی درآمد و طی دوران دفاع مقدس مسئولیت‌های خطیری چون مسئول واحد توپ ۱۰۶، مسئول محور ادوات رزمی، جانشین گردان ادوات و فرماندهی تیپ الحیدر لشکر ۲۵ کربلا را عهده‌دار بود. سید صادق سرانجام، در طی بمباران هواپیماهای دشمن بعثی، در تاریخ ۱۳۶۵/۶/۱۰ در «جزیره مینو» به شهادت رسید.

شکل ۱۸-۴

● **سردار شهید محمود قلی‌پور :** محمود قلی‌پور (۱۳۶۵-۱۳۳۲ ش.) در شهرستان شیراز در یک خانواده گیلانی دیده به جهان گشود. او تحصیلات خود را در دوره ابتدایی و راهنمایی تحصیلی در تهران و دوره متوسطه را در دبیرستان شاهپور (شهید بهشتی فعلی) شهرستان رشت به پایان رساند. وی پس از پیروزی انقلاب اسلامی ابتدا به عضویت کمیته انقلاب اسلامی درآمد و پس از عضویت در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، به عنوان فرمانده پادگان المهدی چالوس به آموزش نیروهای سپاهی پرداخت. او از معدود فرماندهان گیلانی دوره دفاع مقدس است که سمت‌های مختلفی را در زمینه‌های آموزشی و فرماندهی به عهده داشته است. وی سرانجام، در عملیات کربلای ۲ در منطقه عملیاتی «حاج عمران» به فیض شهادت رسید (شکل ۱۸-۴).

● **امیر سرلشکر شهید سید موسی نامجوی :** سرلشکر سید موسی نامجوی در تاریخ بیست و ششم آذر ۱۳۱۷ در شهرستان بندر انزلی پا به هستی گذاشت. او پس از پیروزی انقلاب اسلامی از سوی حضرت امام (ره) به عضویت شورای عالی دفاع درآمد. سرلشکر نامجوی در بیست و هفتم مرداد سال ۱۳۶۰ از سوی شهید باهنر

شکل ۱۹-۴

(نخست وزیر وقت) به سمت وزیر دفاع منصوب شد. وی پیش از این، به همت چند تن از دوستانش به ویژه شهید کلاهدوز، هسته اصلی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی را بنیان گذاشت. سرانجام، سرلشکر نامجوی پس از پایان عملیات غرورآفرین ثامن الائمه در حال مراجعت به تهران، در منطقه کهریزک، در هفتم مهر همان سال دچار سانحه هوایی شد و به فیض شهادت نائل آمد (شکل ۱۹-۴).

● **سردار شهید حجت نظری:** حجت نظری در اول دی سال ۱۳۴۰ در شهرستان فومن متولد شد. او ضمن شرکت در عملیات‌های منطقه عملیاتی کردستان، در زمان فراغت از جبهه با تشکیل ستاد تبلیغات فرهنگی سردار جنگل در زادگاه خود در زمینه‌های فرهنگی هم به فعالیت می‌پرداخت. وی به عنوان فرمانده گروهان لشکر ۲۵ کربلا، در عملیات رمضان که در مناطق عملیاتی شلمچه و کانال ماهی صورت گرفت، فداکاری شگرفی را از خود بروز داد. او به دنبال شرکت در عملیات والفجر ۶ و عملیات آبی-خاکی هورالعظیم مجروح شد. سرانجام، پس از ۷۴ ماه حضور مداوم در جبهه به عنوان فرمانده گردان حضرت ابوالفضل (ع) از لشکر قدس گیلان، در جزیره مینو و در جریان عملیات کربلای ۵ در شانزدهم اسفند سال ۱۳۶۵ به وصال حق شتافت.

فعالیت ۲۰

مقام معظم رهبری در وصف کدام یک از سرداران شهید گیلان از واژه «قهرمان» استفاده کرده است؟ چرا؟

فکر کنید و پاسخ دهید

به نظر شما برای حفظ و ماندگاری نام افتخارآفرینان عرصه‌های علمی، فرهنگی، مذهبی، انقلابی، و جهاد و شهادت چه وظایفی بر عهده ماست؟

تحقیق کنید

جدول معرفی سایر مفاخر گیلان را به کمک دبیر خود تکمیل کنید.

ردیف	نام و نام خانوادگی	تاریخ تولد	زادگاه	تحصیلات	آثار و کارهای برجسته

فصل پنجم

توانمندی‌های استان گیلان

درس دوازدهم گردشگری در استان

استان گیلان یکی از مراکز مهم گردشگری در ایران است. این استان دارای امتیازهای قابل توجهی برای جذب گردشگر است که به چند مورد آن اشاره می‌شود.

الف) آب و هوای مناسب: آب و هوای استان به دلیل مطبوع بودن، به ویژه برای گذراندن روزهای تعطیل و فراغت مردم نواحی گرمسیری، زبانزد عام و خاص است.

ب) تنوع ناهمواری‌ها و پوشش گیاهی: استان گیلان از نظر اشکال ناهمواری‌ها و پوشش گیاهی، با برخورداری از دریا، کوه، جنگل، سواحل شنی، رودخانه‌ها و جلگه‌های سرسبز، متنوع‌ترین چشم‌اندازهای طبیعی را برای گردشگران فراهم می‌سازد.

پ) تنوع چشم‌اندازهای انسانی: استان با داشتن شیوه سکونتگاهی پراکنده همراه با مسکن با سقف شیروانی و گالی‌پوش سفالی، شالیزارها، مزارع چای، باغ‌های زیتون، لنگرگاه‌ها و بنادر مهمی چون انزلی و آستارا و قومیت‌های زبانی و مذهبی دارای تنوع چشم‌اندازهای انسانی و فرهنگی است که می‌تواند گردشگران بیشتری را به خود جذب کند.

ت) موقعیت نسبی مناسب: استان، فاصله مکانی کوتاهتری با مراکز عمده جمعیتی کشور به ویژه تهران دارد، هم‌چنین، به دلیل هم‌مرز بودن با جمهوری‌های تازه استقلال یافته شوروی دارای موقعیت مناسبی برای جذب گردشگران خارجی در آینده است.

جاذبه‌های گردشگری در گیلان

جاذبه‌های گردشگری استان را می‌توان به جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و یادمانی، زیارتی، فرهنگی و اقتصادی طبقه‌بندی کرد:

۱- جاذبه‌های طبیعی

الف) سواحل: طول سواحل دریا در استان گیلان به ۲۲۰ کیلومتر می‌رسد. در این مسیر شهرهای آستارا، بندرانزلی و

کیاشهر مستقیماً در کنار دریا قرار دارند و شهرهای دیگر استان نیز با فاصله اندکی از دریا قرار گرفته‌اند. ماسه‌ای بودن بخش عمده‌ای از سواحل و نزدیکی به جنگل از ویژگی‌های سواحل گیلان است. در نواحی تالش، جنگل با فاصله اندکی از ساحل قرار دارد و این زیبایی طبیعی جنگل را دوچندان می‌کند.

سواحل گیلان قابلیت قایقرانی و ورزش‌های آبی را دارد و ماسه‌های سواحل برای قدم‌زدن، ورزش و پیاده‌روی و حمام آفتاب گرفتن مناسب است.

شکل ۱-۵- الف- سواحل دریا

شکل ۱-۵-ب- قایقرانی

ب) **تالاب‌ها و استخرها**: تالاب‌ها از جمله جاذبه‌های طبیعی استان‌اند. مهم‌ترین تالاب استان، تالاب انزلی است. این تالاب به دلیل جزایر زیبا، انبوه گل‌های نیلوفر آبی، نیزارهای بزرگ که پرندگان زیادی در آن زندگی می‌کنند، چشم‌انداز زیبایی در نظر گردشگران ترسیم می‌کند.

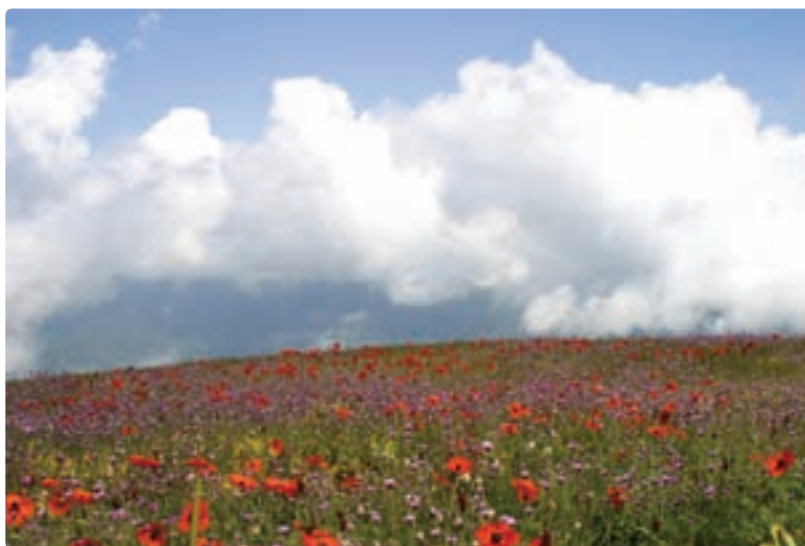
علاوه بر تالاب انزلی، تعداد زیادی از تالاب‌های طبیعی و دریاچه‌های مصنوعی دیگر هم در استان گیلان وجود دارد که تالاب استیل آستارا، سد روستای جوکندان تالش، استخرهای کوچک و زیبای حوالی فومن، صومعه‌سرا، ضیابر، جمعه‌بازار و پیربازار، دریاچه سدهای سفیدرود، تاریک و سنگر از جمله این‌هاست.

شکل ۲-۵- تالاب استیل آستارا

شکل ۳-۵- مراتع جواهر دشت

شکل ۴-۵- سنانسر رستم آباد

پ) رودها : بستر رودهای گیلان عموماً در مسیر دره‌های کوهستانی که از جنگل‌های سرسبز و انبوه پوشیده شده‌اند، قرار دارد. این رودها از نظر ماهیگیری و صید قزل‌آلا اهمیت داشته، به دلیل جریان تند خود برای قایقرانی قابلیت دارند.

ت) کوهستان‌ها و نواحی ییلاقی : بیش از نیمی از مساحت استان را مناطق کوهستانی تشکیل می‌دهند. نواحی ییلاقی گیلان با هماهنگی خاص عوامل طبیعی، از ییلاق‌های سایر قسمت‌های کشور ما متمایزند و علاوه بر آب و هوای مطبوع دارای چشمه‌های آب معدنی و قابل دسترسی هستند. مناطق ییلاقی استان که در حال حاضر مورد استفاده قرار می‌گیرند، عبارت‌اند از :

– نواحی ییلاقی جواهر دشت در چابکسر و رحیم آباد

– ییلاق‌های واقع در مسیر درهٔ پل رود شامل ییلاق‌های (دیلمان و اسپیلی و ییلاق‌های نواحی رودبار)

– ییلاق‌های نواحی فومن و ماسوله و نواحی ییلاقی آستارا و تالش.

در مسیر تمامی رودهای گیلان در قسمت کوهستانی، آبشارهای متعدد وجود دارد. کوهستان‌های آن‌جا برای ورزش‌های کوهنوردی و کوه‌پیمایی قابلیت خوبی دارند. وجود دریاچه‌های یخچالی در نواحی ییلاقی تالش و غارهای طبیعی در ارتفاعات دلفک در جنوب شهرستان لاهیجان از زیبایی‌های دیگر کوهستانی در این استان است.

ث) **جنگل‌ها:** جنگل‌های گیلان از مناظر طبیعی استان‌اند که به علت تنوع در گونه‌های جنگلی و انبوهی درختان جذابیت زیادی دارند. جنگل‌های گیلان را در دره‌ها و دامنه‌ها، رودها و چشمه‌سارهای زیادی همراهی می‌کنند. ترکیب سه عنصر جنگل، مرتع و رود چشم‌انداز زیبایی از رنگ‌ها و عناصر سازندهٔ طبیعت را به وجود آورده است.

تحقیق کنید

از جاذبه‌های طبیعی شهرستان محلّ زندگی خود گزارشی تهیه و در کلاس ارائه دهید.

شکل ۵-۵- پاییز جنگل‌های ماسال

شکل ۵-۶- غار آویشو-ماسال

۲- جاذبه‌های تاریخی و یادمانی : وجود جنگل‌های انبوه، گسترش زمین‌های باتلاقی و از همه مهم‌تر شرایط آب و هوایی و امکان شیوع انواع بیماری به‌ویژه مالاریا در نواحی جلگه‌ای، استقرار انسان را در این ناحیه با مشکلات زیادی مواجه کرده بود و انسان مدت‌ها طول کشیده تا بر این موانع فائق آید و خود را با شرایط موجود وفق دهد. قدیمی‌ترین بناهای تاریخی و یادمانی گیلان در کوهپایه‌ها و مناطق کوهستانی است و آثار مربوط به پیش از ورود آریایی‌ها مثل تپه‌های مارلیک در حوالی روستای نصفی رحمت‌آباد رودبار و مساکن ماقبل تاریخ مریان در روستای مریان کرگانرود تالش از نظر تاریخی اهمیت ویژه‌ای دارند. بناها و ساختمان‌های تاریخی مجموعه‌ای از یادمان‌ها را تشکیل می‌دهند که شامل قلعه‌های قدیمی، آتشکده‌ها و مساجد، پل‌ها، کاروانسراها، آرامگاه‌ها و برخی ساختمان‌های قدیمی‌اند که در دوره باستان ساخته شده و بعدها در دوره نفوذ اسلام نیز مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

بیشتر بدانیم

بناها و یادمان‌های تاریخی استان :

- قلعه لیسار تالش، قلعه رودخان در جنوب فومن، قلعه دیزین در روستای دیزین لاهیجان، قلعه لسبو در روستای لسبو اشکور و قلعه بندین در قاسم‌آباد رانکوه
- پل تاریخی لوشان، پل سفارود، خشت پل لاهیجان و خشت پل لنگرود و پل انبوه عمارلو
- کاروان‌سرای لات در سراوان و کاروان‌سرای تی تی در دهکده بالارود مسیر سیاهکل به دیلمان
- آرامگاه شیخ زاهد گیلانی در لاهیجان، آرامگاه میرزا کوچک در رشت، آرامگاه کاشف السلطنه در لاهیجان و شیخ محمود خیوی در آستارا.

شکل ۷-۵- کاخ آق اولر تالش (یکی از قصرهای سردار امجد در تالش)

توانمندی‌های استان

شکل ۸-۵ ب- گردشگری در لاهیجان

شکل ۸-۵ الف- شهر تاریخی ماسوله

شکل ۹-۵ پل تاریخی لوشان
(تنها پل ارتباطی به قسمت‌های داخلی کشور)

شکل ۱۰-۵ قلعه رودخان در جنوب فومن

شکل ۱۱-۵- سرو هزارساله هرزویل در رودبار

فکر کنید و پاسخ دهید

- چرا بسیاری از بناهای تاریخی استان به مرور زمان از بین رفته‌اند؟
- برای حفاظت از بناهای تاریخی استان چه اقداماتی باید انجام شود؟

۳- جاذبه‌های زیارتی : استان گیلان به دلیل مخالفت‌های علنی یا پنهانی مردم با خلافت عباسیان، به‌عنوان پناهگاهی مطمئن برای بازماندگان امامان و یاران آن‌ها — که همیشه از فشار و تعقیب خلفا در آزار بودند — به‌شمار می‌آمد؛ از این رو، اماکن مذهبی و زیارتگاه‌های زیادی در گیلان وجود دارند که حتی بسیاری از این امامزاده‌ها اهمیت محلی دارند و فقط بعضی از آن‌ها به دلیل نزدیکی بیشتر و انتساب نزدیک به ائمه اطهار، دارای اهمیت منطقه‌ای هستند. از جمله زیارتگاه‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد :

— امامزاده هاشم در ۳۰ کیلومتری جنوب رشت

توانمندی‌های استان

- امامزاده سید جلال‌الدین اشرف در مرکز شهر فعلی آستانه اشرفیه
- امامزاده بی‌بی حوریه در نزدیکی غازیان
- امامزاده ابراهیم و سید قاسم در جنوب آستارا.

شکل ۱۲-۵- مرقد سید جلال‌الدین اشرف

بیشتر بدانیم

بیشتر مساجد گیلان قدمت زیادی ندارند و از نظر معماری، دارای شکل ساده و بی‌پیرایه‌اند، اما چند مسجد مثل اسپیه مزگت یا سفید مسجد روستای دیناچال (شهرستان رضوان شهر)، مسجد صفی یا سفیدرشت و مسجد اکبریه در لاهیجان جزء مساجد تاریخی استان‌اند که از نظر جذابیت هنری و معماری دارای اهمیت و ارزش توریستی هستند.

فکر کنید و پاسخ دهید

— جاذبه‌های زیارتی چگونه می‌توانند در توسعه اقتصادی شهرهای گیلان نقش داشته باشند؟

۴- جاذبه‌های فرهنگی گردشگری در گیلان: فعالیت‌های فرهنگی گسترده و متنوع گیلان از نظر گیلانگردان می‌تواند جالب توجه باشد. آداب و رسوم و ورزش‌های سنتی و غذاهای محلی و بومی در نوع خود از ویژگی‌های خاصی برخوردار است. مهم‌ترین فعالیت‌های فرهنگی با جذابیت گردشگری عبارت‌اند از: کشتی گیله‌مردی، ورزا جنگ، لافندبازی و برخی فعالیت‌ها و سنت‌های دیگر. غذاهای محلی با مواد تولیدی منطقه که به شکل خاصی آماده و پخته شده، در مهمان‌سراها محلی عرضه می‌شود که همواره مورد رضایت بیشتر مسافران قرار می‌گیرد.

شکل ۱۳-۵- دامپروران گیلانی در شکر دشت

فکر کنید و پاسخ دهید

- چند نوع غذای محلی را که در استان بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد، نام ببرید.
- آیا ممکن است برخی فعالیت‌های فرهنگی که جاذب گردشگرند، به مرور زمان از بین بروند؟ چگونه؟

۵- **جاذبه‌های اقتصادی :** گیلان علاوه بر جاذبه‌های گردشگری فراوان، امکانات وسیعی را برای خرید محصولات محلی در اختیار مسافران قرار می‌دهد. در این مراکز خرید، انبوهی از کالاهای متنوع عرضه می‌شود که منظره جالب و لذت بخشی دارد. بازارهای دائمی که معمولاً در بخش مرکزی شهرها قرار دارند، به کار خرده‌فروشی می‌پردازند. بازارهای هفتگی رشت، لاهیجان، فومن، بندر انزلی، آستارا، لنگرود، رودسر و صومعه‌سرا از جنب و جوش همیشگی و روزمره برخوردارند. صنایع دستی که عمده‌ترین آن‌ها محصولات حصیری، جاجیم، گلیم، سبد و زنبیل، ظرف گلی، محصولات خراطی شده چوبی، جارو، جوراب پشمی و ابریشمی است، به همراه خاویار و ماهی از جمله جاذبه‌های دیگر اقتصادی است.

الف

شکل ۱۴-۵ صنایع دستی

برای مطالعه

جدول ۱-۵- جاذبه‌های گردشگری استان گیلان به تفکیک شهرستان

ردیف	نام شهرستان	جاذبه‌های گردشگری
۱	رودبار	غار درفک، درخت سرو هرزویل، سوسن چلچراغ، چشمه آبگرم لویه، چشمه آب معدنی سنگ رود، چشمه کلشتر، چشمه آبگرم ماست خور منجیل، سد منجیل و چشم اندازهای زیبای کنار سفیدرود، روستای لاق پره سر، ییلاق سالانسر، پارک جنگلی کندلات، تالاب سیاهرود و دریاچه تاریک، کوه آسمان سرا، غار تاریک لوشان، پل تاریخی لوشان، ییلاق آغوزین رودبار و بروین سی دشت و دره دشت.
۲	رودسر	منطقه سفید آب رحیم آباد و منطقه جنگلی سرولات، منطقه ییلاقی جواهر دشت، ساحل زیبای رودسر، چشمه آب معدنی سحیران، دهکده ییلاقی شوییل، مجتمع ساحلی اقامتی (جایکسر، رودسر و کلاچای) پارک جنگلی لله رود، گنبد هشت ضلعی پیر محله، قلعه بندین قاسم آباد و پل تاریخی تمیجان.
۳	رشت	عمارت کلاه فرنگی، عمارت شهرداری، عمارت پست، موزه رشت، خانه قدیری، کتابخانه ملی رشت، خانه ابریشمی، کاروانسرای لات، موزه میراث روستایی گیلان، خانه جهانگردی، پارک قدس، بوستان ملت، پل دانشجو و کلیسای ارامنه.
۴	تالش	پارک جنگلی و سواحل زیبای گیسوم، مناطق ییلاقی سوباتان، مریان و تندوین. جاده کوهستانی اسلام به خلخال، قلعه سلسال لیسار، کاخ قشلاق و ییلاقی نصرالله خان (سردار امجد)، حمام قدیمی آق اولر و مناطق باستانی تول.
۵	انزلی	تالاب انزلی، پارک ساحلی و بلوار، تالاب سرخانگل، کاخ موزه نظامی میان پشته، فانوس دریایی، برج ساعت و موج شکن، پل قدیمی غازیان، عمارت شهرداری.
۶	املش	مناطق ییلاقی و باغات جای، غار تلاین گورج و هفت خم تله سر، چشمه آب معدنی لوزان، یخچال طبیعی ملجاشدشت، هلودشت و تالاب زر بیجار، پارک قدیمی گلستان، آبی بیجار و میرزا کوچک خان، برج و بافت تاریخی املش، خانه‌های قدیمی خاندان صوفی (املش) و قلعه شاه نشین قلعه.
۷	آستانه اشرفیه	پارک ساحلی آستانه، اسکله ماهیگیری و قایقرانی بندر کیاشهر، پارک جنگلی صفرا بسته، تالاب بوجاق (کیاشهر)، آرامگاه محمد معین و پل خشتی نیاکو.
۸	آستارا	باغ عباس آباد، منطقه سرسبز حیران، آبگرم کوه کومه و علی دانی، مرداب استیل، طرح ساحلی صدف، بهشت کاکتوس ها، آبشار لوندویل، پارک جنگلی بی بی یانلو، مدرسه حکیم نظامی، قلعه لمیر محله و گورستان باستانی ونه بین.
۹	رضوانشهر	پارک جنگلی دکتر دستکار، آبشار و بیه دار، مجتمع ساحلی تازه آباد و پره سر، مسجد سفید یا اسپیه مزگت گورستان باستانی و سکه و میان رود و پل آجری پونل.
۱۰	سیاهکل	کوه درفک، منطقه سرسبز دیلمان و اسپیلی، آبشار لونک، چشمه آب معدنی لاریخانی، منطقه آغوزی، آبشار بابا ولی، غار اسپهدان تی تی کاروان سرا، مناطق باستانی قلعه کوتی، کوه پس و حسنی محله، محله کوتول شاه، قلعه دیده بانی روستای گرماور، حمام تاریخی دیلمان، غار لوعلی، پناهگاه سنگی گیلارکش و یرشلمان.
۱۱	شفث	مناطق سیاحتی زیارتی سیاه مزگی، چنار رودخان، منطقه ییلاقی امامزاده ابراهیم و امامزاده اسحاق.

توانمندی‌های استان

۱۲	صومعه سرا	تالاب هندخاله، نرگستان و سیاه‌درویشان، باغات چای و مزارع توتون، دهکده ییلاقی تنیان، پارک جنگلی سیاه‌کوه، خرابه‌های قدیمی گسکر هفت دغنان، مناره آجری گسلر، پل خشتی یا خشت پل، اثر باستانی مناره بازار و سید خروسه.
۱۳	فومن	تالاب خطیب سراگوراب، پارک تفریحی، جنگل‌ها و مراتع سرسبز، غار فوشه، قلعه رودخان و شهرک ماسوله.
۱۴	لاهیجان	تالاب امیرکلايه، تله کابین، بام سبز استخر لاهیجان، آبشار شاه‌نشین، موزه تاریخ جای ایران و آرامگاه کاشف السلطنه، حمام گلشن، بافت تاریخی لاهیجان، غارنشینان بر یا شیخان ور و خانه صادقی.
۱۵	لنگرود	تالاب کیاکلايه، ساحل چمخاله، منطقه لیاکوه، پارک جنگلی خرما، بلوردکان و مریدان، غار لیارود، پل خشتی لنگرود، خانه‌های منجم‌بانی و دریایی، قلعه درزین، پل آجری بلوردکان، بافت تاریخی لنگرود و مجموعه دریایی.
۱۶	ماسال	منطقه جنگلی تاسکوه، آردی‌دول، منطقه باستانی اسبه رسته، گردشگاه جنگلی ریزه‌مندان، ییلاق شالما، چسلی، بیلگاه‌دون، اسبی دشت، دشت الزه و ویرگاه، خندبیل‌بشت، مارچونه، رشته‌بشت، وشنه‌راه، واشیار، اولسبلنگاه، صی‌فی، نم‌نم‌بشت، خشکه دریا، تارگاه ملومه‌بند، غار آوشو، مناطق باستانی در خانه، گیل‌سرا، وردم، منطقه یادمانی مشهدمیرزا (محل شهادت میرزا کوچک)، مناطق ییلاقی تاریخی سنگ‌بست، دره خون و خندبیل‌بشت.

برای توسعه گردشگری در استان زیبای ما چه می‌توان کرد؟

در قدم اول، تبدیل جاده‌های معمولی به آزادراه یا اتوبان، نقش به‌سزایی در افزایش حجم آمد و شد عبوری، بالا رفتن امنیت مسافران، تقلیل زمان و کاهش تصادفات جاده‌ای دارد و در صورت تحقق اتصال استان به خط راه آهن سراسری، گردشگران زیادی به این استان مسافرت خواهند کرد.

احداث رستوران‌های زنجیره‌ای ارزان قیمت، احداث اردوگاه‌ها برای استفاده عموم و نظارت بر کیفیت بهداشتی و قیمت‌های مراکز ارائه خدمات گردشگری می‌تواند افق روشنی برای توسعه گردشگری در استان ترسیم کند. برای جلب رضایت گردشگران خارجی و داخلی و افزایش تعداد آن‌ها، تسهیلات گردشگری در نواحی ساحل افزایش یابد و همه جاذبه‌های دور از سواحل و روستاها شناسایی و معرفی شوند. برای به حداقل رساندن صدمات ناشی از توسعه گردشگری، لازم است به ابعاد زیست محیطی در برنامه‌ریزی‌های گردشگری در منطقه توجه کرد.

فکر کنید و پاسخ دهید

چند مورد از اقداماتی را که در توسعه گردشگری استان نقش دارند، بنویسید.

— به نظر شما چگونه می‌توان ضمن بهره بردن از فواید جذب گردشگر، از ایجاد آلودگی در محیط طبیعی استان زیبایمان توسط گردشگران جلوگیری کنیم؟

درس سیزدهم توانمندی های اقتصادی

بررسی توانمندی های اقتصادی استان، در قالب سه بخش اصلی اقتصادی (کشاورزی، صنعت، خدمات و بازرگانی) صورت می گیرد.

الف) توانمندی های کشاورزی استان

مراد از کشاورزی به عنوان یک فعالیت اقتصادی، مجموعه بهره برداری هایی است که انسان برای تأمین معیشت خود از نهاده های طبیعی به عمل می آورد؛ به همین دلیل کشاورزی در مفهوم عام، شامل فعالیت های اقتصادی چون کشت و زرع، دام پروری و دام داری، صید و شکار، بهره برداری از منابع جنگلی، پرورش ماکیان، پرورش کرم ابریشم و زنبور عسل است. کشاورزی مهم ترین شاخص فعالیت های اقتصادی در گیلان است. گیلان در مجموع سرزمینی حاصل خیز و مناسب برای فعالیت های کشاورزی به شمار می آید اما شرایط محیطی آن از قبیل آب و هوا، جنس خاک و قابلیت دسترسی به آب، در همه جا یکسان نیست. مهم ترین کانون فعالیت های کشاورزی استان، مناطق پست جلگه ای است. زمین های کوهپایه ای به پوشش جنگلی اختصاص دارد و فقط کشت برخی از محصولات خاص زمین های جلگه ای در امتداد درّه ها بر روی تراس های رودخانه ای تا جایی که وسعت زمین و شرایط رویش اجازه دهد، معمول است. درّه سفیدرود از رستم آباد تا حوالی منجیل و لوشان به کشت زیتون اختصاص دارد.

شکل ۱۵-۵ محصول زیتون

شکل ۱۶-۵- کشت دانه‌های کلزا

زمین‌های کوهستانی هم عمدتاً محل کشت غلات (گندم و جو)، گیاهان علوفه‌ای و برخی گیاهان دارویی است.

شکل ۱۷-۵- برداشت گل گاوزبان

استان گیلان به دلیل داشتن رطوبت و باران فراوان و با حمایت‌های بخش کشاورزی در زمینه باغبانی به منظور افزایش کمی و کیفی محصولات باغی از قبیل اصلاح و احیا و توسعه باغ‌های میوه، تولید نهال و ... می‌تواند محصولات عمده باغی زیادی مثل (چای، زیتون، توت و مرکبات) را تولید کند.

شکل ۱۸-۵-ب- رهاسازی ماهیان خاویاری

شکل ۱۸-۵-الف- برداشت مرکبات

استان گیلان با برخورداری از امکانات و استعدادهای متنوع آبی پروری، به رغم محدودیت‌هایی که در زمینه تخصیص اراضی و مسائل و مشکلات زیست محیطی دارد، به جهت دارا بودن مزارع پرورش ماهیان گرم آبی، سردآبی و ماهیان خاویاری، آب بندان‌ها، چاه‌های کشاورزی و مزارع شالیزاری، یکی از قطب‌های مهم پرورش آبزیان کشور است که در صورت فراهم شدن بستر مناسب‌تر، این فعالیت می‌تواند نقش به‌سزایی در توسعه پایدار و همه‌جانبه استان ایفا کند. گفتنی است گیلان اولین استان در کشور است که در زمینه پرورش ماهیان خاویاری شروع به کار کرد و گونه منحصر به فرد فیل ماهی را پرورش داد و سبب شده ایران دومین کشور در زمینه تکثیر این ماهی در جهان باشد.

با توجه به بارش جوی فراوان و استفاده بالقوه از خاک استان می‌توان به منابع آب و خاک - به‌ویژه آب - برای کشاورزی متکی بود. وجود دریای خزر، آب‌بندها به همراه ذخایر غنی آبزیان و برخورداری از زیرساخت‌های لازم برای پرورش آبزیان مانند حدود ۷۰ کیلومتر رودخانه مناسب بندر صیادی و شناورهای صیادی، توانایی انجام صید در حد گسترده را فراهم می‌سازد، اما با وجود این توانایی‌ها، استان ما در زمینه کشاورزی با تنگنانهایی مواجه است؛ از جمله:

- پرشدن نهرها از گل و لای
- طغیان سالیانه رودخانه‌های استان و وارد شدن خسارت به مزارع و تأسیسات اطراف رودخانه
- هزینه بالای احداث چاه‌ها و ایستگاه پمپاژ برای تأمین آب مناطق مرتفع
- کربندی سنتی شالیزارها، کوچک بودن و پراکندگی آن‌ها و عدم بهره‌برداری بهینه از منابع آب و خاک و مشکل استفاده

از ماشین‌آلات

– توسعه شهرنشینی و تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی

شکل ۱۹-۵- کشاورزی مدرن (مکانیزه)

فکر کنید و پاسخ دهید

- توانمندی‌های کشاورزی شهرستان محل زندگی خود را بنویسید.
- گسترش زندگی شهرنشینی در گیلان چه رابطه‌ای با مقدار تولید محصولات کشاورزی دارد؟

ب) توانمندی‌های صنعتی استان

در استان گیلان، زمینه‌های زیادی برای توسعه صنعتی و معدنی وجود دارد که در مراحل توسعه، طی فرایندی متوازن می‌توان به حل مشکلات استان و پایین آوردن نرخ بیکاری کمک کرد. تعدادی از صنایع در سطح ملی و تعدادی در سطح منطقه‌ای و محلی می‌توانند در توسعه صنعتی استان مؤثر باشند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

۱- در سطح ملی، استان توانایی توسعه در بخش سلولزی، نساجی، پوشاک، چرم، صنایع شیمیایی، غیرفلزی، الکترونیک، صنایع لوازم خانگی و اتومبیل‌سازی را دارد که صنایع کاغذ و مقوا در تالش، نساجی، پوشاک و چرم در محور لوشان – منجیل، صنایع الکترونیک و لوازم خانگی در رشت و اتومبیل‌سازی در محور لوشان – منجیل نیز مورد توجه‌اند.

۲- در سطح منطقه‌ای و محلی صنایع زیر توانمندی توسعه دارند:

– صنایع و محصولات چوبی در تالش، آستارا، صومعه‌سرا، رشت، لنگرود، رودسر، آستانه اشرفیه و سیاهکل

- صنایع غذایی در تالش، بندر انزلی، آستانه اشرفیه، سیاهکل، رودسر، لنگرود، لاهیجان، رشت و لشت نشاء
- صنایع تولید ماشین آلات و تجهیزات کشاورزی در محور منجیل – لوشان.
- در شهرستان های مختلف استان، معادن زیادی وجود دارد که در مراحل صنعتی باید مدّ نظر باشند.

برای مطالعه

جدول ۲-۵. پراکندگی معدن استان به تفکیک شهرستان^۱

آستارا	آستانه اشرفیه	املش	تالش	رشت	رضوانشهر	رودبار	رودسر	سیاهکل	فومن	لاهیجان	لنگرود	ماسال
سنگ - آهک سنگ - لاشه	سنگ آهک	سنگ - نما میکا - سنگ لاشه	سنگ - آهک	ماسه - ریخته گری	سنگ لاشه	زغال - سنگ آهک - دولومیت	بتونیت	سنگ - نما سنگ - لاشه	سنگ - لاشه	سنگ - لاشه	سنگ - نما سنگ - لاشه	سنگ - آهک

شکل ۲۱-۵. نیروگاه برق بادی منجیل

شکل ۲۰-۵. کارخانه سیمان لوشان

^۱– در شهرستان های بندر انزلی و شفت و صومعه سرا معادن قابل ذکر وجود ندارد.

- در توسعه بخش صنعت استان، اصلی‌ترین قابلیت‌های توسعه عبارت‌اند از :
- بالا بودن سطح سواد، آگاهی و فرهنگ عمومی، و وجود نیروهای تحصیل کرده و دارای تخصص بالا
- وجود مواد معدنی و مواد اولیه مورد نیاز برخی از صنایع در محل
- برخورداری از امکانات متنوع تولید و توانایی به کارگیری انرژی‌های نوین تجدیدپذیر برای تأمین برق.

فعالیت ۲۱

- چه مناطقی از استان برای تولید انرژی بادی مناسب‌ترند؟ چرا؟
- چرا صنایع و ماشین‌آلات کشاورزی در محور لوشان – منجیل می‌توانند توسعه یابند؟

پ) توانمندی‌های خدماتی و بازرگانی استان

مواهب طبیعی و موقعیت ممتاز جغرافیایی باعث شده است تا گردشگران زیادی از نواحی مختلف کشور به استان گیلان سفر کنند. همچنین، استان ما از طریق آستارا با کشور جمهوری آذربایجان مرز خشکی دارد و به علت فعال بودن این گمرک، شمار گردشگران خارجی در این شهر زیاد است. در صورت توسعه گمرک آستارا و بندر انزلی، علاوه بر ترانزیت کالا به کشورهای حوزه دریای خزر، زمینه مساعدی هم برای جذب بیشتر گردشگران خارجی فراهم خواهد شد که در رونق خدمات تأثیر دارد. در بخش بازرگانی وجود دریای خزر، بندر انزلی و آستارا موجب می‌شود تا مبادلات بازرگانی با آسیای میانه و حتی اروپای شرقی گسترش یابد. وجود سواحل طولانی تجارت و مبادلات بازرگانی میان استان گیلان و جمهوری‌های تازه استقلال یافته از طریق بندر انزلی و آستارا، و نزدیکی استان با تهران، علاوه بر بالا بردن توانمندی بازرگانی استان، در ارتقای ارتباطات فرهنگی بین کشورهای منطقه نیز مؤثر است.

شکل ۲۲-۵- شهر گردشگری بندر انزلی

فصل ششم

شکوفایی استان گیلان

پس از پیروزی انقلاب اسلامی

درس چهاردهم دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان ما

اهمیت و کاربرد شاخص‌های توسعه استان

شرایط اولیه و لازم برای یک برنامه‌ریزی منطقی و راهبردی، شناخت وضع موجود، منابع، قابلیت‌ها و توانمندی‌های طبیعی، اقتصادی و اجتماعی فعلی و توانایی‌های آینده است؛ زیرا برنامه‌ریزی فرایندی است که با توجه به امکانات، قابلیت‌ها، محدودیت‌ها، روش‌ها و اقدامات لازم در یک محدوده زمانی تعیین می‌شود تا از وضعیت فعلی به وضعیت مناسب و مطلوب برسیم.

برای بررسی میزان پیشرفت و تغییرات از شاخص‌های تعریف شده و استاندارد استفاده می‌کنیم؛ این شاخص‌ها باید بتواند استان را از نظر میزان دسترسی به اهداف کمی برنامه توسعه ارزیابی کرده، مشخص کند که در گذشته کجا بودیم و حال کجا هستیم و در آینده به کجا خواهیم رسید.

۱- وضعیت کشاورزی: استان گیلان به دلیل مجاورت با دریای خزر، بهره‌گیری از باران فراوان، رطوبت کافی، رودخانه‌های فراوان و خاک‌های آبرفتی از قطب‌های کشاورزی و حاصل خیز کشور است و در تولید محصولات کشاورزی و تأمین نیازهای غذایی راهبردی کشور نقش اساسی دارد. این استان در حال حاضر، درصد کمی از محصولات کشاورزی کشور را تولید می‌کند اما می‌توان با برنامه‌ریزی اصولی توان تولیدی این سرزمین را بالا برد.

به دلیل رشد جمعیت و افزایش مصرف مواد غذایی ناشی از آن طی چند دهه گذشته، لازم است جهت افزایش محصولات کشاورزی مخصوصاً در استان‌هایی مانند گیلان برنامه‌ریزی‌هایی انجام شود.

یکی از مهم‌ترین مواردی که برنامه‌ریزی در آن، افزایش تولید در بخش کشاورزی را به دنبال دارد، مسائل مربوط به بخش آب

شکل ۱-۶- آبیاری مکانیزه

است. قبل از انقلاب اسلامی، سد مخزنی سفیدرود و ۴ سد انحرافی نیز در استان وجود داشت که بعد از پیروزی انقلاب، اقدامات زیر در این بخش صورت گرفته است:

– افزایش طول کانال‌های آبیاری

– انجام عملیات زه‌کشی به صورت گسترده

– حفر و تجهیز چاه‌های عمیق و نیمه عمیق.

در استان، ۳۱۰ هزار هکتار از زمین‌های کشاورزی با تولیدی بالغ بر ۱/۵ میلیون تن، زیر کشت محصولات مختلف زراعی قرار گرفته است. در این زمین‌ها، محصولات عمده‌ای چون برنج، چای، مرکبات، گندم، جو، نباتات علوفه‌ای، سبزی، صیفی‌جات و دانه‌های روغنی کشت می‌شود.

بیشتر بدانیم

سطح زیر کشت بسیاری از این محصولات بعد از انقلاب اسلامی افزایش یافته است؛ برای مثال سطح زیر کشت برنج، چای، زیتون و مرکبات در سال ۱۳۵۷ به ترتیب ۱۸۰۰۰۰، ۲۷۰۰۰، ۱۵۰۰ و ۵۷۰۰ بود که در سال ۱۳۸۶ به ۲۳۸۰۴۰، ۱۹۳۸۳، ۵۶۲۵۱۹ و ۸۷۵۲ رسیده است.

بعد از سال ۱۳۵۷، استفاده از نهاده‌ها و فناوری جدید و ارتقای سطح کیفی کار کشاورزی بازدهی تولید در هر هکتار با افزایش مواجه شده است؛ به طوری که میزان تولید در هکتار محصولات مختلف افزایش محسوسی را نشان می‌دهد.

محصولات باغی به مقدار ۴۳۰ هزار تن در سال در ۱۱۵۸۳ هکتار باغ استان به عمل می‌آید و با توجه به شرایط آب و هوایی مناسب استان که مراتع و مزارع غنی دارد، پرورش دام و طیور در این استان توسعه و پیشرفت داشته است؛ به طوری که ۳/۵ میلیون واحد دامی و ۱۰۰ هزار بهره‌بردار در این بخش، حدود ۳۸۰ تن فرآورده‌های اصلی تولید می‌کنند که زمینه‌های به وجود آمدن فرصت‌های شغلی و ایجاد صادرات است و می‌تواند در اقتصاد منطقه نقش داشته باشد.

در سال‌های اخیر برای توسعه بخش کشاورزی با هدف توسعه بدون فرسایش خاک، طرح‌هایی به اجرا درآمده است که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

– اجرای طرح دوباره کشت در یک سال به منظور افزایش تولید سالیانه برخی محصولات کشاورزی (در ۴۱۲۸۶ هکتار از اراضی

کشاورزی)

– تولید کشت گلخانه‌ای در استان به ویژه در شهرستان‌های رشت، آستانه اشرفیه و رودسر.

شکوفایی استان پس از پیروزی انقلاب اسلامی

همچنین، با توجه به فعالیت‌های زنبورداری در گیلان، مقدار سالانه تولید عسل ۳۲۰۰ تن است که ۱۰ درصد عسل کشور را تأمین می‌کند. این استان در بخش مربوط به فعالیت‌های صیادی و آبی‌پروری موقعیت منحصر به فردی دارد که با وجود رودها و آبگیرهای داخلی و دریا، مقدار تولید قابل افزایش است. در سال ۱۳۵۷ صید انواع ماهیان استخوانی و کِلکا در مجموع ۱۲۱۱ تن بوده است.

شکل ۲-۶- پرورش ماهی قزل‌آلا

شکل ۳-۶- صید ماهی در دریای خزر

بیشتر بدانیم

مقدار صید و تولید آبزیان در رودها و آبگیرهای داخلی و دریا در استان ۴۱۰۹۱ تن است که ۱۳/۱۳ درصد مقدار ماهی تولیدی کل کشور را در بر می‌گیرد. وضعیت محیطی استان به گونه‌ای است که در بخش مرغداری صنعتی تا ۶ دوره در سال می‌توان تولید را انجام داد.

برای مطالعه

جدول ۱-۶- میزان تولید و سطح زیر کشت محصولات کشاورزی استان گیلان

ردیف	نوع فعالیت	سطح زیر کشت (هکتار)	میزان تولید (تن)
۱	برنج	۲۳۸۰۴۰	۱۰۹۲۳۵۰
۲	گندم	۱۵۶۸۸	۱۹۲۳۴
۳	جو	۷۹۲۰	۱۰۶۹۵
۴	بادام زمینی	۲۵۵۰	۱۰۱۴۲
۵	کلزا	۷۴۱	۴۲۰
۶	سبزی و صیفی	۱۴۹۵۸	۱۸۹۲۴۰
۷	حبوبات	۲۱۱۵۹	۴۲۱۵۹
۸	نباتات علوفه‌ای	۱۵۵۰۰	۱۳۸۸۵۵
۹	مرکبات	۸۷۵۲	۱۳۴۰۲۰۱۶
۱۰	گردو	۳۱۲۳	۳۶۴۰۱۹
۱۱	زیتون	۵۶۲۵۲	۱۱۵۰۰
۱۲	کیوی	۲۰۶۲	۳۱۲۵۲۸
۱۳	گیاهان دارویی	۴۰۷	۳۱۹
۱۴	فندق	۱۵۶۵۴	۱۲۹۲۳۱۷
۱۵	گوجه سبز	۱۷۱۰	۱۰۰۰۳

۲- وضعیت صنعت و معدن : نام «گیلان» همواره کشاورزی و تلاش‌های مردان و زنان این سرزمین را در تولید فراآورده‌های غذایی به یاد ما می‌آورد. به برکت وجود تولیدات متنوع کشاورزی در این استان، مردم این سامان از گذشته دور به ایجاد صنایع وابسته به کشاورزی روی آورده‌اند که قدیمی‌ترین آن، ابریشم بافی است وجود مواد خام اولیه کشاورزی و مورد نیاز صنایع و مواد متعدد معدنی با ارزش، امکانات گسترده‌ای را جهت توسعه فعالیت‌های صنعتی فراهم کرده است. علاوه بر موارد بالا، عوامل مختلفی در پتانسیل توسعه صنعتی استان نقش داشته است که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از :

شکوفایی استان پس از پیروزی انقلاب اسلامی

- مجاورت با دریای خزر و به تبع آن، امکان ارتباط با کشورهای حوزه این دریا و اروپا
- معرفی بندر انزلی به عنوان منطقه ویژه اقتصادی و تأسیس شرکت های مبادلات کالاهای صنعتی.

شکل ۴-۶ — بندر انزلی — میدان توحید

بیشتر بدانیم

وضعیت موجود و صنعت و معدن و دستاوردهای بعد از انقلاب: بعد از پیروزی انقلاب اسلامی با توسعه و گسترش دانشگاه ها، تعداد فارغ التحصیلان واحدهای صنعتی افزایش یافت. این نوع فارغ التحصیلان در قالب دانش آموختگان هنرستان ها، مراکز فنی و حرفه ای و دانشگاه ها در کارگاه ها و واحدهای صنعتی استان، مشغول به کارند. در استان، تعداد کارگاه هایی که شمار کارکنان آن بیشتر از ده نفرند، ۵۶۵ واحد است (۵۵ واحد آن بین ۹۹-۵۰ نفر و ۶۴ واحد دیگر بیش از ۱۰۰ نفر) که ۵۴ واحد کارگاهی بعد از پیروزی انقلاب تأسیس شده است.

اما با این وضع می توان با توسعه صنایع چوب و محصولات چوب، مواد غذایی، صنایع بازیافت، تولید وسایل کشاورزی و حمل و نقل، زمینه اشتغال عده زیادی را نیز فراهم کرد که در این صورت باید موانع زیر برطرف شوند:

- محدودیت اراضی برای ایجاد شهرک های صنعتی
- محدودیت های زیست محیطی
- موانع ارزی، مالیاتی و عوارض مختلف در مراحل متعدد صدور پروانه تا مرحله بهره برداری.

طبق آمار در سال ۱۳۸۵، ۴۰ معدن فعال در استان وجود داشت که در زمینه استخراج شن و ماسه، سنگ لاشه، سنگ آهک، خاک نسوز و صدف دریایی فعالیت داشته و ۶۹۸ نفر در این معادن شاغل بوده‌اند. قبل از سال ۱۳۵۷، فقط ۵ معدن در استان وجود داشت.

تنوع در چشم اندازهای گیلان باعث شده است که استان دارای صنایع دستی متفاوتی باشد. بسیاری از آن‌ها با محیط خود، از نظر مصالح رنگ و طرح در ارتباط است و آداب و رسوم جامعه و هنر سازندگان را در خود نهفته دارد. وجود درختان و گیاهان مختلف، زمینه را برای صناعی چون حصیربافی، گلیم‌بافی، نازک کاری چوب و ... مهیا کرده است. این صنایع می‌توانند زمینه اشتغال‌زایی، افزایش درآمد و جذب گردشگر را فراهم کنند و در مبادلات فرهنگی نقش داشته باشند.

تعداد کارگاه‌های تحت پوشش صنایع دستی استان در سال ۱۳۸۶، ۱۲۵۹۷ واحد بوده که برای افزایش تولید و اشتغال اقداماتی در این زمینه انجام شده است.

- تربیت و آموزش نیروی متخصص در زمینه صنایع دستی
- برگزاری نمایشگاه‌های مختلف در این زمینه در سطح استان و کشور.

شکل ۵-۶- صنایع دستی

شکوفایی استان پس از پیروزی انقلاب اسلامی

۳- وضعیت خدمات و بازرگانی: در طی سه دهه اخیر در استان، بخش خدمات خیلی پیشرفت کرده است. در تمامی سال‌های مورد بررسی، شمار شاغلان آن به طور مطلق و نسبی افزایش یافته است. آهنگ افزایش در سال‌های ۸۵-۱۳۷۵ به شدت رشد داشته و سهم شاغلان این بخش از ۳۹/۱ درصد به ۵۰/۱ درصد افزایش یافته است. در این دوره به طور متوسط، سالانه ۱۳۳۴ شغل در این بخش ایجاد شده است.

شکل ۶-۶- هتل سفید کنار

بیشتر بدانیم

مجموع کالاهای صادر شده در سال ۱۳۵۷ از گمرکات استان، بالغ بر ۲۱ هزار تن و مجموع واردات، ۳۵۶ تن بوده است که در سال ۱۳۸۶، به ترتیب به ۴۱۳۵۷۹۴ و ۳۵۹۱۳۵۹ تن افزایش یافته است.

علل افزایش صادرات از گمرکات گیلان عبارت‌اند از:

- گشایش بازارهای خوب کشورهای آسیای میانه و قفقاز
- روابط خوب ایران با کشورهای آسیای میانه و انجام اقداماتی چون برگزاری نمایشگاه‌های متعدد در استان و کشورهای ذکرشده.

۴- شبکه ارتباطی و حمل و نقل: سیستم حمل و نقل و ارتباطات مناسب، زیربنای توسعه هر سرزمین است. اهمیت این بخش در توسعه بخش‌های صنعت، خدمات و کشاورزی و حتی گردشگری به گونه‌ای است که بدون سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی در

آن، امکان توسعه بخش‌های دیگر وجود ندارد. فعالیت‌های بخش حمل و نقل در تمامی عرصه‌های تولید، توزیع و مصرف، نقش مهمی در جابه‌جایی کالا و بار ایفا می‌کند.

در استان، حمل و نقل از سه طریق زمینی، دریایی و هوایی صورت می‌گیرد. امکانات حمل و نقل هوایی به فرودگاه رشت محدود است که این فرودگاه می‌تواند به صورت شبانه‌روزی، کلیه پروازهای هوایی به مقصد ایران و از آنجا به آسیای میانه و روسیه را، حتی در شرایط نامناسب اقلیمی، پشتیبانی کند و خدمات هوایی را به آن‌ها ارائه دهد.

حمل و نقل دریایی استان از طریق بندر انزلی صورت می‌گیرد؛ کشتی‌های تجاری و نفتی در این بندر بارگیری و تخلیه بار را انجام می‌دهند.

بعد از سال ۱۳۵۷، ظرفیت بارگیری و تخلیه بار بندر انزلی افزایش یافت و چهار پست اسکله و دو باب انبار سرپوشیده به این تأسیسات اضافه شد. طول موج‌شکن غربی افزایش یافت و بخشی از کانال به منظور دسترسی به محوطه مورد نیاز احیا شد.

شکل ۶-۷- حمل و نقل دریایی

راه‌های جاده‌ای استان را به ترتیب اهمیت می‌توان به صورت زیر طبقه‌بندی کرد:

– راه‌های اصلی، استان را به استان‌های همجوار ارتباط می‌دهند و در درجه دوم، شهرهای مرکز شهرستان را به هم و به مرکز استان مرتبط می‌سازند؛

– راه‌های فرعی، ارتباط مرکز بخش‌ها و شهرها را به همدیگر و به شهرهای بزرگ ممکن می‌سازد؛

– راه‌های روستایی شامل راه‌های بین کلیه روستاها به مراکز دهستان‌ها و بخش‌هاست؛

– راه‌های دسترسی شامل راه‌های حفاظت از کانال‌های آبیاری، شبکه‌های انرژی، راه‌های جنگلی و راه‌های بین مزارع و سایر

راه‌هاست.

مجموع راه‌های ارتباطی موجود در استان، ۹۶۵۹/۸۶ کیلومتر است که شامل ۲۰ کیلومتر آزادراه، ۵۸۸ کیلومتر راه اصلی، ۱۱۶۳/۱۶ کیلومتر راه فرعی، ۴۹۲۶/۷۵ کیلومتر راه روستایی و ۲۸۷۷/۹ کیلومتر راه دسترسی خاکی است. مجموع راه‌های اصلی و فرعی استان در سال ۱۳۵۷ برابر با ۱۳۰۵ کیلومتر بود. سایر شاخص‌های توسعه استان عبارتند از:

۱- بخش برق و آب: مقدار انرژی مصرفی استان در سال ۱۳۵۷ برابر با ۴۷۹۱۰۵ هزار کیلووات ساعت بوده که این در سال ۱۳۸۶ به ۳۲۸۴۰۲۷ هزار کیلووات ساعت رسیده است. این سیر صعودی انرژی مصرفی برق در استان، به دلیل واگذاری بیشتر برق به مشترکان به خصوص روستاییان بوده است؛ به طوری که تعداد مشترک‌های برق از ۱۵۳ هزار مشترک در سال ۱۳۵۷ به ۸۴۵۶۹۴ مشترک در سال ۱۳۸۶ رسیده است.

در سال ۱۳۸۶، ۳۰۲۳۵۱، انشعاب آب به ۳۵۷۹۳۵ مشترک آب‌رسانی می‌کند و در شهرهای استان ۱۳ تصفیه‌خانه وجود دارد که تصفیه‌خانه‌های آستارا و رشت (۳ تصفیه‌خانه) عملیات شیمیایی را انجام می‌دهند و بقیه شهرها دارای تصفیه‌خانه فیزیکی - شیمیایی هستند.

۲- بخش عمران روستایی و شهری: بعد از پیروزی انقلاب اسلامی برای عمران و آبادانی روستاها و شهرها، اقداماتی انجام شده است:

- افزایش تعداد روستاها دارای آب آشامیدنی و برق

- رشد راه‌های روستایی

- مطالعه و اجرای طرح‌های هادی روستایی

- افزایش دفاتر مخابراتی روستایی، شهری و بین شهری

- تعیین نحوه اختصاص اراضی شهری و استقرار هریک از کاربری‌ها

- ایجاد امکان دسترسی و رفت و آمد مناسب در شهرها

- جمع‌آوری و دفع بهداشتی فاضلاب، زباله و گسترش فضای سبز.

۳- بهداشت و درمان: در سال‌های اخیر، بخش بهداشت و درمان در ایران و در استان ما پیشرفت‌هایی داشته است که مهم‌ترین آن‌ها به این شرح است:

- افزایش تعداد خانه‌های بهداشت از ۴۶ باب در سال ۱۳۵۷ به ۹۶۷ باب در سال ۱۳۸۶

- افزایش تعداد مراکز بهداشتی و درمانی از ۱۰۶ باب در سال ۱۳۵۷ به ۲۸۸ باب در سال ۱۳۸۶

- گسترش سطح بیمه خدمات درمانی به خصوص در روستاها به منظور حمایت از قشر ضعیف و آسیب‌پذیر.

در این مدت تعداد پزشکان، دندانپزشکان، داروسازان و مراکز درمانی تخصصی به نحو گسترده افزایش یافته

است. تخت‌های بیمارستانی از ۱۴۶۶ تخت در سال ۱۳۵۷ به ۳۷۱۶ تخت در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است.

شکل ۸-۶- مرکز بهداشت

۴- حمایت از هویت و فرهنگ اسلامی: تعداد کتابخانه‌های عمومی قبل از انقلاب در استان ۲۵ باب بود که در سال ۱۳۸۶ به ۵۹ باب رسیده است. در این مدت، تعداد اعضا و مراجعان به کتابخانه نیز افزایش محسوسی داشته است.

تعداد کل موزه‌های تحت نظارت اداره فرهنگ و هنر قبل و بعد از انقلاب اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی یک باب است. همچنین، در دوران انقلاب اسلامی یک موزه در بندر انزلی و تحت نظارت نیروی دریایی ایجاد شده است.

گردشگران خارجی استفاده‌کننده از هتل‌های استان به ۸۰۸۴ نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده و در سال‌های اخیر، از نظر تأسیسات گردشگری نیز رشد قابل توجهی صورت گرفته است؛ به گونه‌ای که تعداد اتاق‌های تأسیسات اقامتی از ۱۱۱۳ اتاق در سال ۸۰ به ۱۷۰۳ اتاق در سال ۸۵ رسیده است.

قبل از انقلاب اسلامی، تعداد نشریات محلی اعم از هفته‌نامه، ماهنامه، فصل‌نامه و سالنامه تنها ۵ عنوان بود که در سال ۱۳۷۳ به ۱۵ عنوان و در سال ۱۳۸۶ به ۸۷ عنوان رسیده و تعداد تأسیسات و مکان‌های ورزشی نیز از ۲۳ مکان در سال ۱۳۵۷ به ۱۷۴ مکان در سال ۱۳۸۶ رسیده است.

درس پانزدهم چشم انداز آینده استان

تعیین برنامه‌های بلندمدت و کلان توسعه، این امکان را به برنامه‌ریزان اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی می‌دهد که دورنمای واقعی را به صورت عملی تدوین کرده تا مدیریت‌های اجرایی، اولویت‌ها را تنظیم کنند و به خواسته‌های جامعه به ترتیب جامه عمل بپوشانند. از سوی دیگر، این برنامه‌ها امکان این را فراهم می‌آورد تا از حداقل امکانات بیشترین استفاده لازم صورت گیرد.

اولویت‌های توسعه استان

موقعیت اقتصادی هر سرزمین به کارکرد بخش‌های اقتصادی آن سرزمین (کشاورزی، صنعت و معدن، و خدمات و بازرگانی) وابسته است. این کارکرد در پرتو ترکیب بهینه قدرت تولیدی سرزمین شکل می‌گیرد. امکان آن وجود دارد که هر سرزمینی، در زمینه خاص، از قدرت تولیدی مناسب و پرتوان برخوردار باشد. توجه به توان تولیدی و کارکردن آن، زمینه‌های مناسبی را برای بهره‌وری‌های اقتصادی به وجود می‌آورد.

با توجه به این که استان سرسبز گیلان توان تولید محصولات متنوع کشاورزی را دارد اما برای رقابت در سطح جهانی در زمینه کشاورزی، انجام اقدامات زیر لازم است:

— یکپارچه‌سازی اراضی و مکانیزه کردن کشاورزی: سرانه زمین کشاورزی گیلان $1/13$ هکتار است. وسعت کم زمین‌های کشاورزی و کوچک کردن هریک از قطعه‌ها باعث می‌شود تا سرمایه‌گذاری‌ها و مکانیزه کردن کشاورزی مقرون به صرفه نباشد و بازدهی تولید پایین بیاید.

شکل ۱۰-۶ پرورش زنبور عسل

شکل ۹-۶ کاشت مکانیزه بادام زمینی (آستانه اشرفیه)

— توسعه صنایع تبدیلی محصولات کشاورزی : تولید محصولات مختلف کشاورزی مثل زیتون، گیاهان دارویی، چوب، آبریان و ... در استان می تواند با توسعه صنایع تبدیلی به افزایش اشتغال، تأمین ارز، تأمین درآمد و سهم آن در افزایش تولید خالص ملی و برآورده کردن نیازهای مصرفی جمعیت کمک کند.

— افزایش تولیدات گلخانه ای : کشت گلخانه ای در استان، زمینه را برای تولید بیش تر انواع مختلف محصولات کشاورزی فراهم می سازد و علاوه بر سوددهی بالا موجب می شود تا از این تولیدات در همه فصول سال استفاده کنیم.

شکل ۱۱-۶- کشاورزی مکانیزه

افزایش بازدهی آبیاری و ازدیاد نرخ بهره وری از منابع آب : با استفاده بهینه از منابع آب و با بالا بردن بازدهی آبیاری می توان کشاورزی استان را توسعه داد. در این زمینه، لازم است بین ارگان های مختلف برای استفاده صحیح و معقول از آب هماهنگی هایی صورت گیرد. ایجاد تأسیسات کوچک مهار آب های سطحی و بهره برداری بیشتر از آب های زیرزمینی به همراه استفاده از روش های جدید آبیاری، می تواند در افزایش تولید باغ های چای، زیتون، توت و کشتزارهای برنج مؤثر باشد.

شکل ۱۲-۶- روش های جدید بیوتکنولوژی

شکوفایی استان پس از پیروزی انقلاب اسلامی

— استفاده از روش‌های جدید مثل بیوتکنولوژی : استفاده از روش‌های جدید مثل بیوتکنولوژی، علاوه بر افزایش مقدار محصولات کشاورزی به توسعه پایدار نیز کمک می‌کند. این روش‌ها از آلودگی محیط زیست هم جلوگیری می‌کند.

فکر کنید و پاسخ دهید

برای توسعه کشاورزی در استان در آینده چه اقداماتی — به جز موارد ذکر شده — می‌توان انجام داد؟

تعداد زیادی از جمعیت استان در روستاها زندگی می‌کنند. ساکنان این مناطق از بیکاری فصلی رنج می‌برند و در نتیجه، به شهرها مهاجرت می‌کنند. باید از سرمایه‌گذاری‌های کوچک مقیاس به عنوان موتور توسعه برای ایجاد اشتغال و تأمین نیازهای اساسی در مناطق روستایی استفاده کرد. در مناطق روستایی گیلان، تولید محصولات چوبی، صنایع دستی و مشاغل خدماتی و فروش محصولات کشاورزی با سرمایه‌گذاری‌های زیاد، زمینه تولید و اشتغال را فراهم می‌کند.

فکر کنید و پاسخ دهید

برای جلوگیری از مهاجرت روستاییان گیلان به شهرها و افزایش اشتغال در این سکونتگاه‌ها، چه راه‌حل‌های دیگری را پیشنهاد می‌کنید؟

در زمینه‌های صنعتی، ظرفیت‌های متعددی در استان وجود دارد که از آن‌ها غفلت شده است. اولویت‌های سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف استان باید با توجه به شاخص‌های زیر باشد :

— اشتغال‌زایی

— ایجاد صنایع تولیدی کالاهای صادراتی

— استفاده از مزیت‌های جغرافیایی و طبیعی استان در ایجاد صنایع

استمرار توسعه صنایع نساجی، محصولات غذایی، ماشین‌آلات و تجهیزات طبقه‌بندی نشده به‌ویژه قطعات صنایع خودرو و لوازم خانگی، صنایع چوب، شیلات و ... با توجه به امکانات طبیعی و انسانی، برای اشتغال و توسعه استان مورد توجه است.

نکته قابل توجه در صنعت استان این است که صنایع مادر و پایه در منطقه وجود ندارد. صنایع فولاد و پتروشیمی می‌تواند در حل مشکلات اقتصادی استان خیلی تأثیرگذار باشد.

به منظور ایجاد رقابت با کالاهای خارجی صنعتی، باید به تغییر ساختار در صنعت توجه کرد؛ به گونه‌ای که همه واحدهای صنعتی باید در خطوط تولید خود تغییراتی بدهند و به شهرک‌های صنعتی منتقل شوند تا به لحاظ قیمت و قابلیت رقابت، شرایط بهتری داشته باشند.

فعالیت ۲۲

در مورد صنایع عمده شهرستان محل زندگی خود تحقیق کنید و بگویید که کدام صنایع در آینده می‌توانند در این شهرستان توسعه یابند. دلایل خود را در کلاس به بحث بگذارید.

در زمینه گردشگری، استان ما از توان بالقوه بالایی برخوردار است که در صورت به کارگیری آن‌ها، می‌توان بسیاری از مشکلات اقتصادی استان را حل کرد.

همچنین، در صورت ورود گردشگران خارجی به استان می‌توان با به دست آوردن ارز، سرمایه‌گذاری‌های عظیمی در این بخش انجام داد. در این زمینه، اقداماتی صورت گرفته است که می‌توان به تدوین طرح گردشگری استان و تعیین ۵۰ نقطه به عنوان کانون گردشگری اشاره کرد.

گیلان به دلیل واقع شدن در کنار دریای خزر و نیز هم‌مرز بودن با کشورهای خارجی و قرار گرفتن در کریدور شمال – جنوب، پتانسیل‌های بالایی در عرصه تجارت و حمل و نقل دارد.

همان‌طور که می‌دانید، عملیات اجرایی طرح راه آهن قزوین – رشت شروع شده است. این طرح تا آستارا ادامه داشته و از طریق راه آهن جمهوری آذربایجان به روسیه و اروپا ختم خواهد شد. در صورت تکمیل این طرح، زمان انتقال کالا بین اروپا و حوزه اقیانوس هند و آسیای جنوب شرقی که معمولاً ۳۸ تا ۴۵ روز است، به ۱۲ تا ۱۵ روز تقلیل می‌یابد و بدین طریق، علاوه بر اقتصاد کشور، اقتصاد جهان نیز منتفع خواهد شد.

یخبستن رود ولگا در ۴ ماه از سال و اختلاف ارتفاع بین دریای خزر و آب‌های دیگر موجب می‌شود که گسترش حمل و نقل از این طریق به نحو مطلوب صورت نگیرد و در داخل دریای خزر نیز این امکان وجود دارد که روابط خود را بین کشور ما و کشورهای روسیه، ترکمنستان، قزاقستان و آذربایجان، گسترش دهیم.

تحقیق کنید

– دریای خزر چه توانمندی‌هایی – به جز آن چه گفته‌ایم – در زمینه‌های مختلف اقتصادی دارد؟
– استخراج نفت و گاز در آلودگی دریای خزر چه تأثیری دارد؟

شکوفایی استان پس از پیروزی انقلاب اسلامی

شکل ۱۳-۶- نمونه‌ای از صنایع استان

شکل ۱۴-۶- نمونه‌ای از صنایع استان

برای توسعه بازرگانی، رشد صنایع کارخانه‌ای، گردشگری و ... توسعه جاده تهران - قزوین - رشت به آستارا ضروری است. این محور ارتباطی در جابه‌جایی بار و مسافر و ارتباط با کشورهای خارجی و استان اردبیل نقش عمده‌ای دارد.

شکل ۱۵- ۶- راه ارتباطی بزرگراه

با تشکر از سازمان‌ها و نهادهایی که در تألیف کتاب با گروه مؤلفان همکاری کرده‌اند؛ از جمله :

– اداره کل آموزش و پرورش استان گیلان

– استانداری استان گیلان

– سازمان جهاد کشاورزی استان گیلان

– سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان گیلان

– سازمان آب منطقه‌ای استان گیلان

– سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران استان گیلان

– اداره کل بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس استان گیلان

– سازمان فضایی ایران.

ضمناً از همکاران محترم آقایان دکتر عمران علیزاده و عسگر رضایی که در تهیه نقشه کتاب استان‌شناسی گیلان همکاری

داشته‌اند تقدیر و تشکر بعمل می‌آید.

شکوفایی استان پس از پیروزی انقلاب اسلامی

ملفوظات آقاخان

شکل ۱۶-۶ نقشه استان گیلان

شکل ۱۷-۶ نقشه گردشگری استان

